

**Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет**

ОСНОВИ ДИПЛОМАТІЇ ТА КОНФЛІКТОЛОГІЇ

**Конспект лекцій
для здобувачів
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Міжнародні економічні відносини»
галузі знань – С «Соціальні науки, журналістика та
інформація»
спеціальності – С1 «Економіка та міжнародні економічні
відносини (за спеціалізаціями)»
спеціалізація – С1.02 «Міжнародні економічні відносини»
денної та заочної форм навчання**

Луцьк 2026

УДК 339.9 (07)

О 34

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій Луцького НТУ

Директор бібліотеки _____ Н.П. Поліщук

Рекомендовано до видання вченою радою факультету бізнесу та права Луцького НТУ, протокол № _____ від « » _____ 2026 р.

Голова вченої ради факультету бізнесу та права, д.е.н., професор _____ Л.Л. Ковальська

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Луцького НТУ, протокол № _____ від « » _____ 2026 р.

В.о. завідувача кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, д.е.н., професор _____ О.М. Шубалий

Укладач: _____ Л.В. Корольчук, к.е.н., доцент кафедри економіки та міжнародних економічних відносин ЛНТУ

Рецензент: _____ О.М. Зелінська, к.е.н, доцент кафедри економіки та міжнародних економічних відносин ЛНТУ

Відповідальний за випуск: _____ О.М. Шубалий, д.е.н., професор, в.о. завідувача кафедри економіки та міжнародних економічних відносин ЛНТУ

Основи дипломатії та конфліктології [Текст] : Конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Міжнародні економічні відносини» галузі знань С «Соціальні науки, журналістика та інформація» спеціальності С1 «Економіка та міжнародні економічні відносини (за спеціалізаціями)» спеціалізації С1.02 «Міжнародні економічні відносини» денної та заочної форм навчання / уклад. Л. В. Корольчук. Луцьк: Відділ іміджу та промоції ЛНТУ, 2026. 203 с.

О 34

Видання містить тексти лекцій з дисципліни, перелік тем і питань лекційних занять, а також питання для самоперевірки та перелік літератури.

© Л. В. Корольчук, 2026

ЗМІСТ:

Вступ.....	4
Розгорнута програма дисципліни.....	5
Лекція 1. Поняття та роль дипломатії у міжнародних відносинах....	8
Лекція 2. Особливості становлення та історичний розвиток дипломатії.....	18
Лекція 3. Сучасна дипломатія.....	33
Лекція 4. Дипломатичні представництва провідних країн світу....	45
Лекція 5. Дипломатичні документи внутрішньовідомчого характеру.....	66
Лекція 6. Документи дипломатичного листування.....	73
Лекція 7. Дипломатичні переговори.....	114
Лекція 8. Міжнародні договори та договірна практика.....	125
Лекція 9. Конфліктологія як наука. Поняття, причини, функції та типологія конфліктів.....	136
Лекція 10. Конфліктна поведінка: поняття, стратегії і тактики. Діагностика конфліктів.....	156
Лекція 11. Процес управління конфліктами. Вирішення конфліктів: форми, етапи та стратегії.....	165
Лекція 12. Участь України в процесах врегулювання міжнародних конфліктів: історія та сучасність.....	177
Перелік літератури	197

ВСТУП

В умовах сучасності, коли глобалізаційні, цифрові та інтеграційні процеси визначають динаміку міжнародних відносин, зовнішня політика держави набуває особливого стратегічного значення. Особливо це стосується України, яка з 2014 року та особливо після повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році відстоює свій суверенітет і територіальну цілісність. Важливими аспектами зовнішньої політики стають: захист національних інтересів у воєнний і післявоєнний період, розширення сфери геоекономічного та технологічного впливу, укладення взаємовигідних економічних та інноваційних угод, активна підтримка українського бізнесу на зовнішніх ринках, врегулювання міжнародних спорів, а також аналіз і превентивне реагування на конфліктні ситуації. Сучасна дипломатія враховує гібридні загрози, інформаційні атаки, кібербезпеку та міжнародну підтримку України в оборонній, економічній та гуманітарній сферах.

Дисципліна «Основи дипломатії та конфліктології» спрямована на формування у фахівців у сфері міжнародних відносин розуміння базових засад сучасної дипломатії та конфліктології, специфіки та практики дипломатичної діяльності, завдань, структури та принципів функціонування дипломатичних представництв і служб різних країн світу. Особлива увага приділяється методам профілактики, врегулювання та мирного розв'язання міжнародних конфліктів, включно з регіональними кризами, гібридними загрозами та цифровими викликами, що прямо впливають на безпеку та зовнішньополітичні інтереси України.

Метою вивчення дисципліни є формування системи теоретичних знань щодо організації сучасної дипломатичної та консульської роботи закордонних дипломатичних представництв, різних форм дипломатичної комунікації та ефективного застосування сучасних інструментів міжнародного діалогу. Важливою складовою є набуття практичних умінь: дипломатичного листування, ведення переговорів у традиційних і онлайн-форматах, стратегічної комунікації, аналізу та діагностики міжнародних конфліктів, зокрема у воєнний і післявоєнний період.

РОЗГОРНУТА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ:

Змістовий модуль 1. Теорія та практика дипломатії

Тема 1. Поняття та роль дипломатії у міжнародних відносинах

Вступ. Предмет, методологія дипломатії як науки. Джерела дипломатичного права. Основні дипломатичні функції. Дипломати. Роль дипломатії у міжнародних відносинах.

Список рекомендованої літератури: [1, 3, 6, 9, 13 базова]

Тема 2. Особливості становлення та історичний розвиток дипломатії.

Еволюція дипломатичних підходів та методів. Дипломатія Стародавнього Сходу. Дипломатія Античності: Стародавня Греція, Рим. Візантійська імперія. Дипломатія Київської Русі. Дипломатія Середньовіччя. Дипломатія Нового часу. Торгова дипломатія . Економічна дипломатія. Силова дипломатія. Човникова дипломатія.

Список рекомендованої літератури: [13, 14, 17, 26 базова]

Тема 3. Сучасна дипломатія

Традиційна і нова дипломатія (компаративний аналіз). «Ядерна дипломатія» та концепція «взаємного гарантованого знищення». «Кризова дипломатія» та «кризовий менеджмент». Системи «колективної безпеки» та багатостороння дипломатія нової доби. Віртуальна дипломатія. Дипломатія в умовах гібридної війни. Нова розстановка сил на тлі російсько-української війни та зменшення ролі міжнародних організацій.

Список рекомендованої літератури: [2, 4, 5, 7, 8, 19, 21, 24, 29, 30 базова; 1, 3, 5, 7 допоміжна]

Тема 4. Дипломатичні представництва провідних країн світу

Державні структури і дипломатія. Держдепартамент США та американська дипломатія. «Форін офіс» та британська дипломатія. Дипломатичні структури та дипломатія ФРН. Дипломатичні структури та дипломатія Франції. Дипломатія Японії та Китаю. Дипломатія Латинської Америки. Дипломатія малих країн

Список рекомендованої літератури: [12, 13, 16, 17 базова]

Тема 5. Дипломатичні документи внутрішньовідомчого характеру.

Аналіз політичних текстів. Вимоги до оформлення і проходження документів внутрішньовідомчого характеру в системі МЗС України. Довідково-інформаційні та інформаційно-аналітичні дипломатичні документи. Документи, якими забезпечуються зовнішньополітичні заходи МЗС.

Список рекомендованої літератури: [1, 9, 12, 13, 16, 21 базова]

Тема 6. Документи дипломатичного листування.

Роль та місце дипломатичного листування в дипломатичній практиці. Загальна характеристика документів дипломатичного листування. Мова дипломатичного листування. Підписні документи в дипломатичному листуванні. Сучасні дипломатичні документи.

Topic 6. Diplomatic correspondence documents.

The role and place of diplomatic correspondence in diplomatic practice. General characteristics of diplomatic correspondence documents. The language of diplomatic correspondence. Signed documents in diplomatic correspondence. Modern diplomatic documents.

Список рекомендованої літератури: [1, 9, 12, 13, 16, 21 базова; 2, 9 допоміжна]

Змістовий модуль 2. Конфліктологія у сфері міжнародних відносин

Тема 7. Дипломатичні переговори

Міжнародні переговори: поняття, концепції, класифікація, функції. Роль дипломатичних переговорів у міжнародних відносинах. Підготовка до ведення міжнародних переговорів. Структура переговорного процесу. Стили ведення переговорів.

Список рекомендованої літератури: [1, 9, 12, 13, 16, 17, 21, 29 базова]

Тема 8. Міжнародні договори та договірна практика

Поняття міжнародного договору, його джерела та суб'єкти. Право міжнародних договорів. Міжнародний договір як інструмент регулювання міжнародних відносин. Міжнародна договірна практика України.

Список рекомендованої літератури: [1, 9, 12, 13, 16, 21, 29 базова; 9 допоміжна]

Тема 9. Конфліктологія як наука. Поняття, причини, функції та типологія конфліктів.

Основи наукових досліджень у конфліктології. Покроковий аналіз конфліктів. Теоретичні основи конфлікту. Основні теорії конфлікту. Класифікації конфліктів, основні ознаки, функції. Етнонаціональний конфлікт. Основні теоретичні підходи до вивчення та аналізу конфліктів. Міжнародний конфлікт в сучасних теоріях міжнародних відносин.

Список рекомендованої літератури: [13, 20, 22, 23, 25, 27 базова]

Тема 10. Конфліктна поведінка: поняття, стратегії і тактики. Діагностика конфліктів.

Історично укладені форми конфліктної поведінки. Походження конфлікту, його взаємозв'язок із стратегіями та тактиками. Особливості аналізу політичного конфлікту. Феномен політичного лідерства. Конфліктологічний моніторинг як засіб вивчення конфліктної ситуації. Когнітивна карта конфлікту. Аналітична схема дослідження конфлікту.

Список рекомендованої літератури: [13, 20, 22, 23, 25, 27 базова]

Тема 11. Процес управління конфліктами. Вирішення конфліктів: форми, етапи та стратегії.

Управління конфліктом. Системні передумови управління міжнародними конфліктами. Основні форми управління конфліктом. Принципи та цілі управління міжнародним конфліктом. Методи вирішення конфлікту. Прогнозування конфлікту. Попередження конфлікту.

Список рекомендованої літератури: [10, 13, 15, 18, 20, 22, 23, 27 базова]

Тема 12. Участь України в процесах врегулювання міжнародних конфліктів: історія та сучасність.

Досвід України у врегулюванні міжнародних конфліктів. Позиція України щодо міжнародних конфліктів в рамках участі в міжнародних організаціях. Сучасний стан російсько-української війни та зростання ролі України у системі міжнародної колективної безпеки.

Список рекомендованої літератури: [4, 5, 11, 13, 15, 17 базова]

ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль 1. *Теорія та практика дипломатії*

Лекція 1. Поняття та роль дипломатії у міжнародних відносинах

1. Поняття дипломатії
2. Співвідношення зовнішньої політики і дипломатії
3. Вимоги до професійних дипломатів
4. Поняття та система дипломатичних функцій
5. Дипломатичні методи і дипломатичні засоби
6. Джерела дипломатичного та консульського права

1. Поняття дипломатії

Поняття «дипломатія» походить із Стародавнього Риму, де «дипломатами» спочатку називали осіб, які мали диплом – рекомендаційну, або вірчу, грамоту, що видавалася сенатом офіційним посланникам, яких направляли у провінції імперії чи за кордон.

Класичне визначення дипломатії міститься в Оксфордському словнику англійської мови: *«Дипломатія – це здійснення міжнародних відносин шляхом переговорів; сукупність засобів, що їх використовують посланники з метою забезпечення переговорного процесу; праця або мистецтво дипломата»*. Англійський дипломат Е. Сатоу уточнює: дипломатія – це «застосування розуму і такту з метою розвитку офіційних відносин між урядами незалежних держав».

Сучасний український "Словник іншомовних слів" дає таке визначення дипломатії: "Офіційна діяльність глав держав, урядів та спеціальних органів зовнішніх зносин щодо здійснення зовнішньої політики й захисту прав та інтересів держави за кордоном... мистецтво досягти своєї мети методами, притаманними дипломатові".

Таким чином, дипломатія безпосередньо належить до сфери зовнішньої політики і по своїй суті є одним із головних і найбільш ефективних засобів її здійснення. Дипломатія – це діяльність щодо ведення переговорів, підписання міжнародних угод, вивчення основних тенденцій та перспектив розвитку як регіональних, так і глобальних міжнародних відносин.

Роль дипломатії як знаряддя зовнішньої політики держави завжди була надзвичайно великою. Адже навіть між варварськими племенами існували більш-менш стабільні відносини, відбувалися переговори,

укладалися угоди і союзи як економічного, так і військово-політичного характеру. Багатий матеріал для розуміння витоків дипломатії, як одного із видів державної діяльності, дає історія Стародавнього Єгипту. В одній із гробниць було знайдено зображення міністерства закордонних справ, його канцелярії та архіву, яке датується 1400 р. до н. е. Це свідчить про те, що Давній Єгипет підтримував різноманітні стосунки із сусідніми державами, а значить проводив активну дипломатичну діяльність. Тому не випадково, що перший міжнародний договір, відомий історії, було виявлено саме в Єгипті. Цей договір про союз було укладено приблизно в 1270р. до н. е. між єгипетським фараоном Рамзесом II та царем хеттів Хаттасілем, і виконаний він був за всіма правилами дипломатичного мистецтва.

Існує безліч визначень дипломатії. Так, Г. Нікольсон, ґрунтуючись на визначенні, даному в Оксфордському словнику, пише, що дипломатія - це "ведення міжнародних відносин за допомогою переговорів; метод, за допомогою якого ці відносини регулюються й ведуться послами й посланниками; робота або мистецтво дипломата". Дане визначення лягло потім в основу багатьох досліджень по дипломатії й теорії переговорів. Однак відразу варто зробити застереження про те, що було б невірним зводити дипломатію лише до переговорів. Досить широке визначення наведене в книзі англійського дослідника Дж. Берриджа, який пише, що "дипломатія являє собою ведення міжнародних справ скоріше за допомогою переговорів, а також за допомогою інших мирних засобів (таких, як збір інформації, прояв доброї волі), які прямо або побічно припускають проведення переговорів, ніж шляхом застосування чинності, використання пропаганди або звертання до законодавства.

Переговори є діючим інструментом побудови й регулювання міжнародних відносин, що з особливою очевидністю виявилось в другій половині XX сторіччя. Це обумовлено цілим рядом причин, головна з яких - різко зросла взаємозалежність миру, а також поява в ньому глобальних проблем. "Комплексна взаємозалежність" (визначення Р. Кохена й Дж. Ная), що припускає множинність параметрів, а також наявність глобальних проблем, обумовила необхідність погодженості дій різних учасників на міжнародній арені для врегулювання конфліктних ситуацій і здійснення співробітництва, внаслідок чого в другій половині XX ст. рішення міжнародних проблем об'єктивно стало головною функцією дипломатії.

Однак слід зазначити, що дана функція, на жаль, не завжди реалізується на практиці. У результаті дипломатичні рішення підмінюються силовими, з усіма наступними наслідками, пов'язаними

з погрозами світовому розвитку. Одним з таких прикладів з'явилися бомбардування Югославії НАТО в 1999 р.

Проте дійсна необхідність вирішувати сучасні проблеми дипломатичними засобами внесла в процес міжнародних переговорів цілий ряд нових моментів. Насамперед у зв'язку з ростом кількості глобальних проблем і їхньої актуальності в другій половині XX сторіччя у світі в цілому зросло значення міжнародних переговорів як засобу рішення міжнародних проблем, а також збільшилося число переговорів, що ведуться у світі. Розширилася проблематика міжнародних переговорів, у них стало утягуватися велика кількість людей, що як безпосередньо беруть участь у переговорах, так і виконують функції експертів; ускладнилися й обговорювана тематика й структура переговорних форумів. Все це дало підставу вітчизняному дослідникові В.А. Кременюку ще в 80-х роках зробити висновок про формування системи міжнародних переговорів, значимими характеристиками якої є об'єднання формальних і неформальних процедур вирішення конфліктів, орієнтація на спільний пошук рішення, співробітництво.

Говорячи про значення переговорів наприкінці XX ст., слід зазначити їхню особливу роль при врегулюванні конфліктів. Найбільшою мірою ця роль переговорів виявилася відразу після закінчення холодної війни. За допомогою переговорного механізму на певному етапі були врегульовані багато регіональних конфліктів, що мали давню історію (наприклад, намібійська проблема), а також ряд знову спалених конфліктів у тому числі в колишній Югославії, Молдові, Північній й Південній Осетії, Абхазії, у Сомалі, Руанді, на Близькому Сході й інших точках земної кулі.

Глобалізація й взаємозалежність світу привели також до збільшення значимості дипломатії, здійснюваної на високому й вищому Рівні. Цей вид дипломатії дозволив у другій половині XX ст. приймати дійсно кардинальні рішення по найбільш гострих міжнародних проблемах і тим самим різко змінювати міжнародну ситуацію. Крім того, дипломатія на високому й вищому рівні дає можливість обговорювати у взаємозв'язку широкий спектр питань, що утруднено при проведенні зустрічей на інших рівнях. Варто враховувати й той факт, що домовленості, скріплені підписами вищих посадових осіб держав забезпечують додаткові гарантії виконання досягати угод. Все це стає особливо важливим перед лицем серйозних погроз, з якими зіштовхнулося людство наприкінці нинішнього сторіччя. Можливість швидкого й принципового рішення проблеми являє собою головну причину інтенсивного розвитку сьогодні

дипломатії на високому й вищому рівні, однак існують і інші причини. Зокрема, на таких зустрічах є можливість швидко одержувати необхідну інформацію "з перших рук", обмінятися думками й досягти важливих домовленостей.

2. Співвідношення зовнішньої політики і дипломатії

Здійснюючи свої зовнішньополітичні функції, кожна держава проводить певну політику за межами своєї країни, на міжнародній арені. **Зовнішня політика** – це діяльність держави та інших політичних інститутів, що здійснюється на міжнародній арені; комплекс дій, спрямованих на встановлення і підтримку відносин із міжнародним співтовариством, захист власного національного інтересу та поширення свого впливу на інші суб'єкти міжнародних відносин

Кожна держава зобов'язана будувати свою зовнішню політику, виходячи із своїх власних інтересів та інтересів своїх партнерів. Зовнішня політика будь-якої держави формується на основі багатьох факторів, зумовлених географічним розташуванням, історичними зв'язками і менталітетом нації, її релігійними, моральними, світоглядними особливостями.

Зовнішня політика будь-якої держави є продовженням внутрішньої політики. Головна мета зовнішньої політики – забезпечення сприятливих умов для реалізації інтересів тієї чи іншої держави, забезпечення національної безпеки та добробуту народу.

Дипломатія – засіб здійснення зовнішньої політики держави, що являє собою сукупність невійськових практичних заходів, прийомів і методів, що застосовуються з урахуванням конкретних умов і характеру розв'язуваних завдань: офіційна діяльність глав держав і урядів, міністрів закордонних справ, дипломатичних представництв за кордоном, делегацій на міжнародних конференціях з здійснення цілей і завдань зовнішньої політики держави, захист прав та інтересів держави, її установ та громадян за кордоном. З поняттям "Дипломатія" пов'язують мистецтво ведення переговорів з метою запобігання або врегулювання конфліктів, пошуків компромісів і взаємоприйнятних рішень, а так само розширення і поглиблення міжнародного співробітництва.

Дипломатія, формулюючи волю держави і домагаючись її узгодження з волею інших держав, бере активну участь у створенні норм міжнародного права, та є виключно важливим чинником правотворчості в міжнародних відносинах.

3. Вимоги до професійних дипломатів

Сучасний український "Словник іншомовних слів" дає таке визначення дипломатії: "Офіційна діяльність глав держав, урядів та спеціальних органів зовнішніх зносин щодо здійснення зовнішньої політики й захисту прав та інтересів держави за кордоном... мистецтво досягти своєї мети методами, притаманними дипломатові".

Відомий англійський дипломат і публіцист Г. Нікольсон у своїй відомій "Дипломатії" так розшифровує цей термін: "Дипломатія – це ведення міжнародних відносин за допомогою переговорів, метод, за допомогою якого ці відносини регулюються і ведуться послами і посланниками, робота або мистецтво дипломата". Він також підкреслює, що мистецтво дипломата полягає у "створенні міжнародної довіри".

Кожна епоха висувала власні вимоги до дипломатів, виходячи зі своїх потреб, визначала суть цієї професії. Так, в індійських "Законах Ману" дається чи не найперший перелік вимог до дипломата: посол повинен не тільки розумітися на всіх науках, але й вміти розуміти натяки, вирази обличчя, жести іноземного володаря і розкривати його плани.

У Стародавній Греції послами були здебільшого люди поважного віку, які володіли красномовністю, вміли чітко викладати свої думки і справляли позитивне враження на слухачів. Красномовність, вміння аналізувати ситуацію були важливими рисами і дипломатів Стародавнього Риму.

У Середньовіччі на формування вимог до дипломатів впливала католицька церква, яка домінувала в суспільному житті. Ці вимоги найбільш яскраво викладені венеціанським дипломатом XVI ст. Оттавіано Маджі: "Він повинен бути не лише хорошим християнином, але також ученим-теологом; він повинен бути філософом, добре знати Аристотеля і Платона; він повинен вміти в кожную мить викласти в діалектичній формі абстрактні проблеми; він повинен знати класиків і бути знавцем математики, архітектури, музики, фізики, цивільного і канонічного права; він повинен не тільки говорити і писати латиною з класичною тонкістю, але й володіти грецькою, іспанською, французькою і турецькою мовами; він повинен мати глибокі знання історії, географії, військових наук і завжди мати при собі Гомера".

Вимоги до дипломата:

- 1) обов'язкове громадянство держави, яку дипломат представляє;
- 2) працездатний вік і добре здоров'я (без фізичних вад);
- 3) добра морально-політична база;
- 4) академічна освіта;

- 5) практика роботи в МЗС;
- 6) здача конкурсних іспитів для зайняття вакантної посади;
- 7) бездоганне знання не менше двох іноземних мов; дипломатичної історії; міжнародного права; історії власної держави; господарської (економічної) географії, конституційного права, торговельного і морського права, цивільного права, дипломатичного протоколу.

Дуже велика увага приділялася довірі до особи, яка зараховувалась на дипломатичну службу. І сьогодні можна однозначно сказати, що ці якості вкрай необхідні дипломатам-професіоналам.

Видатні дипломати минулого і сучасності винятково великого значення надають особистій правдивості та чесності дипломатів, вважаючи, що обман може стати головною перепоною на будь-яких переговорах, може дискредитувати офіційну особу, бо, обманувши раз-другий, свідомо дезінформувавши співрозмовника, дипломат може втратити довіру й опинитися в ізоляції, втративши контакти.

Ж. Камбон, опираючись на вивчення багатовікового досвіду дипломатичної діяльності, приходять до висновку: "я не знаю діяльності більш різноманітної, ніж професія дипломата, ...де людина повинна мати більшу твердість характеру і незалежність розуму".

4. Поняття та система дипломатичних функцій

Поняття "дипломатична функція" охоплює комплекс питань, пов'язаних з процесом реалізації дипломатичних відносин між державами. Виходячи з того, що неможливо в одному правовому акті перелічити всі функції сучасної дипломатії, ст. 3 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. виділила лише основні з них.

Функції дипломатичного представництва полягають, зокрема:

- а) у представництві акредитуючої держави в державі перебування;
- б) у захисті в державі перебування інтересів акредитуючої держави та її громадян у межах, що допускаються міжнародним правом;
- в) у веденні переговорів з урядом держави перебування;
- г) у з'ясуванні всіма законними способами умов і подій у державі перебування і повідомленні про них уряду акредитуючої держави;
- д) у заохоченні дружніх відносин між акредитуючою державою і державою перебування та в розвитку їх взаємовідносин у галузі економіки, культури і науки.

Функція представництва. Серед найважливіших функцій сучасної дипломатії у тексті Віденської конвенції на перше місце поставлена функція представництва акредитуючої держави у державі перебування. Ця функція є однією з найдавніших і, водночас, найбільш характерних для дипломатії як такої.

Основна її мета – створення сприятливого клімату для розвитку двосторонніх відносин, особливо завдяки безпосереднім контактам глави дипломатичного представництва і дипломатичного персоналу з урядовими колами та іншими впливовими особами держави перебування, а також із представниками дипломатичного корпусу. Відповідно до змісту цієї функції глава дипломатичного представництва як орган акредитуючої держави представляє її як певну цілісність, як суб'єкта міжнародного права. Він виконує цю функцію як офіційна особа свого уряду, представляє його повноваження у різних справах стосовно владних органів приймаючої держави.

Функція дипломатичного захисту. Вона передбачає захист у державі перебування законних інтересів акредитуючої держави, її фізичних та юридичних осіб, що є на території країни перебування дипломатичного представництва.

- при здійсненні дипломатичного захисту... не має бути ніякого втручання у справи, які, по суті, належать до внутрішньої компетенції держави перебування. Це означає, що дипломатичне представництво, беручи на себе обов'язки щодо дипломатичного захисту фізичних чи юридичних осіб своєї держави, має переконатися, чи не зачіпаються при цьому національні інтереси держави перебування, тобто, чи не належать ці питання винятково до юрисдикції цієї держави.

- право на дипломатичний захист "є винятковим правом власної держави" в особі її посольства, яке склалося на основі міжнародного звичаю, а не як право індивідів.

Ведення переговорів. Віденська конвенція закріплює одну з найстаріших дипломатичних функцій, а саме ведення переговорів з урядом країни перебування. У межах цієї функції глава дипломатичного представництва має широкі можливості для виявлення ініціативи у справі розвитку відносин у відповідних сферах, проведення попередніх переговорів тощо.

Безпосередні дипломатичні переговори є найбільш поширеним у міжнародній практиці, ефективним і гнучким способом вирішення будь-яких справ та спорів між державами. За допомогою цього способу держави прагнуть розв'язати конкретні питання і проблеми, що не мають спірного характеру, хоча інколи вони містять спірні елементи і навіть ознаки конфлікту. Такі переговори можуть бути двосторонні і багатосторонні або відбуватися у формі міжнародної конференції.

Інформаційна функція. Сьогодні особливо зросла роль інформаційної функції дипломатичних представництв. Вона не має

нічого спільного з усім тим, що іменується "шпигунством". Треба зазначити, що посольства і місії завжди були важливим каналом для одержання достовірної інформації, яка стосується різних сфер суспільного і державного життя країни перебування.

Сьогодні значно збільшився обсяг інформації з міжнародних проблем у засобах масової інформації. Фактично перші відомості про ці події керівництво держав найчастіше отримує через радіо, телебачення, з газет. З огляду на це керівники держав вимагають не лише розширення інформації від посольств, але й якісної її зміни. А тому вимоги до здійснення аналітичних оцінок у сучасній дипломатії докорінно відрізняються від тих дипломатичних документів, які готувалися в минулому.

Оскільки дипломатичне представництво цікавить, передусім, політика уряду, відповідно й інформація має впливати із урядових документів, законів та розпоряджень, висловлювань членів парламенту. Для того, щоб інформація була більш точна й вірогідна, дипломатичний агент, який її готує, мусить знати країну перебування, зокрема політику та економіку, її конституційний лад, політичні партії та їх лідерів, характер народів, що населяють цю державу. Безумовно, така інформація мусить мати також елементи прогнозованого характеру.

Функція заохочення дружніх відносин між акредитуючою державою і державою перебування та розвитку їх взаємовідносин у сфері економіки, культури і науки. Важко було б уявити діяльність дипломатичного представництва, якби воно не приділяло уваги цій сфері. У кінцевому підсумку все залежить від інтересів акредитуючої держави, а саме: залучення інвестицій, нових технологій, обміну спеціалістами у відповідних галузях, спільних проектів тощо.

Одним з головних завдань сучасної дипломатії є розвиток економічних відносин. Це новий напрям у сучасному праві та дипломатичній діяльності. Зростання зацікавленості у розвитку торговельно-економічних відносин виражається, зокрема, певними змінами у структурі організації дипломатичних представництв, у запровадженні відділів, правовому статусі радників, секретарів, аташе, що займаються торговельно-економічними питаннями.

Досить важливим напрямом сучасної дипломатії є розвиток культурних, наукових і науково-технічних відносин.

5. Дипломатичні методи і дипломатичні засоби

Дипломатичні методи (офіційні та інші візити, переговори, дипломатичні конференції, наради і зустрічі, підготовка та укладання міжнародних договорів та інших дипломатичних документів, тощо)

Візити державних діячів є найвищою формою міжнародного спілкування, ці зустрічі свідчать про якісний стан політичних, економічних, гуманітарних відносин держав-учасниць. Візити на вищому рівні, в яких беруть участь глави держав, урядів, міністри закордонних справ, є однією з форм двосторонніх і багатосторонніх відносин. У ході візитів узгоджуються і вирішуються широкомасштабні зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні ініціативи, розробляються конкретні шляхи подальшого розвитку відносин та поступального руху.

Офіційні візити: Офіційному візиту (вищий рівень візитів) властива більша політична значимість і особлива врочистість. Він супроводжується наданням церемоніальних почестей при зустрічі й проводах високих гостей, проведенні інших передбачених програмою перебування заходів, що відповідають протокольнім практиці.

Метою офіційного візиту є проведення політичних переговорів, що завершується нерідко підписанням підсумкового документа. У програму заставляються, як правило, церемоніальні заходи, пов'язані з відвідуванням пам'ятних місць і покладанням вінків до них; офіційні обід (сніданок), відвідування театру (за бажанням); зустрічі із представниками громадськості; нерідко візит у парламент; при наявності часу ознайомлювальна поїздка по країні

Особливе місце серед офіційних візитів належить візитам глави держави або очолюваної їм делегації. Належним таким візитам почесні починають виявлятися з моменту зустрічі на кордоні або в іншому першому пункті прибуття в державу (коли візит починається не зі столиці).

Кожна держава, керуючись внутрішнім законодавством і національними традиціями, має свою класифікацію візитів. Але, незважаючи на ці відмінності й узагальнюючи практику складання візитів, можна виділити такі їхні види:

1. Державний візит.
2. Офіційний візит.
3. Робочий (діловий) візит.
4. Зустріч "без краваток".
5. Неофіційний візит.
6. Візит проїздом.

7. Приїзд делегації або державних діячів на ювілейні заходи або з нагоди знаменної події.

6. Джерела дипломатичного та консульського права

Джерелами є міжнародні норми, що містяться в звичаях і договорах міжнародного характеру (політичних, торгових, консульських). У регламентах і постановах міжнародних конференцій і організацій, що регулюють дипломатичні, консульські й інші відносини дипломатичного характеру.

Сучасний етап кодифікації дипломатичного права відноситься до 1949 р., коли Комісія ООН по міжнародному праву в числі перших питань конференції назвала питання про дипломатичні і консульські зносини.

У 1958 р. Комісія склала проект конвенцій «Про дипломатичні зносини і імунітети», що лягли в основу конвенції «Про дипломатичні зносини» у 1961 р. на Віденській конференції.

Однак, незважаючи на те, що існують конференції дипломатичного права універсального характеру, у світі існує цілий ряд багатобічних конвенцій, що регулюють питання дипломатичного права: Гавайська конвенція «Про дипломатичних чиновників» 1928 р.

До джерел дипломатичного права відноситься цілий ряд макрорегіональних конвенцій, що регулюють професійні питання (наприклад: «Конвенція про привілеї і імунітети організації африканської єдності»).

Дипломатичне право не є статичною галуззю міжнародного публічного права, воно динамічно розвивається; у її сферу входить регулювання не тільки звичайних умов функціонування дипломатичних представництв, але і питання екстраординарного характеру. До таких проблем відносяться: проблема охорони життя і здоров'я представників (Конвенція ООН від 20 лютого 1977 р.), «Про запобігання злочинів і покарань за злочини проти осіб, що користаються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів»).

Уся міжнародна і внутрішньодержавна діяльність держав по регламентації дипломатичних зносин повинна відповідати наступним основним принципам і нормам:

- принципам і нормам конституційності законів;
- міжнародного публічного і міжнародного приватного права;
- дипломатичного і консульського права;
- міжнародній правовій практиці держав;

- внутрішньодержавного законодавства в профільній області соціальних відносин (в області цивільного права, морського права, кримінального права).

Питання для самоперевірки:

1. Що таке дипломатія?
2. Яку роль відіграє дипломатія у зовнішній політиці держави?
3. Назвіть вимоги до дипломатів?
4. Перечисліть функції дипломатії?
5. Які методи та засоби дипломатії вам відомі?

Список рекомендованої літератури: [1, 3, 6, 9, 13 базова]

Лекція 2. Особливості становлення та історичний розвиток дипломатії

1. Дипломатія Стародавнього Сходу
2. Греко-римська антична дипломатія
3. Дипломатія Київської Русі
4. Особливості дипломатії Середньовіччя
5. Дипломатія Нового часу

1. Дипломатія Стародавнього Сходу

Появу дипломатії як діяльності пов'язують з виникненням родового суспільства та утворення перших племен. На певному етапі розвитку людства інтереси окремих племен почали перетинатися, виникли перші проблеми: території для полювання, землеробства, рибальства та їх межі, перший обмін продуктами тощо.

Ера дипломатії починається тоді, коли люди прийшли до висновку про очевидність переваг вирішення конфліктів мирним шляхом:

- врегулювання конфліктів за принципом “право сильнішого” часто призводило до ще більшого їх загострення;
- війна згубно впливала на розвиток племені.

Особливості своєрідної дипломатичної діяльності цього періоду:

- це були перші недосконалі, примітивні початки майбутньої дипломатії;
- при врегулюванні суперечок виникали зародки угод;
- це була дипломатія практики, “здорового глузду”.

У Стародавньому світі дипломатія виконувала зовнішньополітичні завдання рабовласницьких держав.

Дипломатична діяльність стародавніх держав Сходу здійснювалася верховною владою.

Особливості дипломатичної діяльності східних стародавніх держав:

1. Укладання міждержавних договорів.

1296 р. до н.е. – укладений мир і підписаний договір між єгипетським фараоном Рамзесом II і хеттським царем Хаттушілем III.

1) договір складався з 3 частин:

- ☐ - вступ (преамбула);
- ☐ - текст договірних статей;
- ☐ - завершальна частина;

2) договором укладався військовий союз;

3) договір містив статті, в яких сторони зобов'язувалися надавати взаємну допомогу.

2. Здійснювалося дипломатичне листування:

- Ель-Амарнський архів (листування фараонів Аменхотепа III і Аменхотепа IV, 360 глиняних табличок з листами від царів інших держав);
- архів хеттського царя Суппілуліуми I з Богаз-Кьой;
- бібліотека Саргонідів (близько 2000 дипломатичних документів часів діяльності ассірійського царя Ашурбаніпала.

3. Практика дипломатичних переговорів перед відкриттям військових дій.

У 16 с. до н.е. вождь кочового племені гіксосів поставив царю Фів вимоги, які той не міг виконати, погрожуючи у разі відмови розпочати воєнні дії. Це найдавніший з усіх відомих історії міжнародних відносин випадок оголошення ультиматуму.

4. Обмін послами.

5. Застосування таємної дипломатії (цар Ашурбаніпал у всіх містах Ассірії мав своїх людей, які готували для нього таємні повідомлення про стан справ у прикордонних областях та сусідніх державах).

6. Поява перших державних органів, що здійснюють дипломатичну діяльність.

В Єгипті існувала особлива державна канцелярія закордонних справ, яка датується 1400 р. до н.е. При царях династії Хань (Китай, 206 р. до н.е. – 220 р. н.е.) в китайських канцеляріях ретельно фіксували всі найважливіші події внутрішньо- та зовнішньополітичного життя.

Згідно Законів Ману, успіхи дипломатичної діяльності держави залежать від особистих якостей і здібностей дипломата:

- проникливість, всебічна освіченість і здатність викликати довіру людей (ці якості дозволяють отримувати достовірну інформацію в сусідніх державах та наміри їх правителів);

- знання психології, вміння розпізнавати плани іноземців не лише за словами та діями, але і за їх жестами та виразом обличчя;

- зрілий вік, сміливість, відданість справі, хороша пам'ять, ораторські здібності.

Згідно вчення Ману, суттю дипломатичної діяльності було вміння відвернути загрозу війни і зміцнити мир.

У I тис. до н.е. велика давньокитайська держава розпалася на ряд дрібніших царств, які знаходилися між собою у тісних взаємовідносинах, то ворогуючи, то вступаючи у дружні переговори і укладаючи союзи.

Особливості давньокитайської дипломатії

1) з метою захисту від ворожих нападів правителі окремих китайських держав об'єднувалися в союзи;

2) в середині 6 ст. до н.е. вони уклали договір, який передбачав відмову від застосування військової сили при вирішенні міждержавних суперечок; обов'язкове звернення конфліктуючих сторін до третейського суду (перший в історії дипломатії договір про ненапад);

3) скерування посольських місій (підтвердженням повноважень керівника місії були посольські бунчуки);

4) керівники посольських місій повинні були складати звіти про виконання своїх доручень. Ці звіти зберігалися в китайських царських канцеляріях.

Чжан Цянь (біля 103 р. до н. е.), китайський дипломат. У 138 р. до н. е. за завданням імператора У Ді пройшов з дипломатичною місією з Китаю до Середньої Азії шляхом, який згодом в Європі назвали Великим шовковим шляхом.

2. Греко-римська антична дипломатія

В цей період були відсутні цивілізовані норми міжнародного права (як системи). Але цю прогалину заповнювало існування релігійних звичаїв, порушення яких вважалося неприпустимим.

Вважалося недостойним розривати договір без вагомих підстав або залишати союзника під час військової кампанії.

Міжнародні зв'язки між давньогрецькими полісами існували в таких формах:

1. Проксенії. Проксен був мешканцем міста, в якому він мав захищати інтереси держави, що його призначила. З часом пост

проксена став спадковим (використовуються не лише для сприяння купцям, але і для підготовки дипломатичних переговорів).

2. Амфіктіонії – релігійні союзи, яка виникали навколо святилища певного божества та об’єднували навколишні общини. Основною метою виникнення амфіктіоній були жертвоприношення та святкування на честь божества, під час яких заборонялося вести військові дії та проголошувався “божий мир” (ієроменія). Верховним органом амфіктіоній були загальні збори, уповноваженими особами на яких були ієромнемони. Їх кількість залежала від кількості общин, що входили до амфіктіонії, та кількості їх голосів.

3. Сіммахії – воєнно-політичні союзи грецьких полісів (Лакедемонська та Афінська).

Особливості посольських місій в Стародавній Греції

Посольські місії набули достатнього розширення і використовувались досить інтенсивно (курсування послів спеціального призначення). Особи, які були вповноваженими здійснювати зовнішні зносини, поділялися на дві категорії:

вісники (ангелос) – інститут особливих жерців, які спочатку займалися всіма питаннями зовнішніх зносин, а пізніше супроводжували посольство, скріплювали клятвою договір і займалися питаннями видачі злочинців;

□ *старійшини (пресбейс)* – цей інститут виник пізніше і мав світський характер.

Іноземні посольства не мали постійного статусу і створювались для вирішення певних проблем. Вони обирались Народними зборами.

Посольська делегація складалася не менш ніж з 2-ох (до 10 послів), кожен з яких готував заздалегідь продуману промову на переговорах. Пізніше почали обирати головного посла – архістарійшину, який очолював посольську місію.

Послів вибирали з найбільш поважних, багатих і авторитетних людей, які володіли навиками ораторського мистецтва. В деяких містах існувало вікове обмеження (не менш як 50 років), а тому їх часто називали старійшинами. Посли повинні були володіти красномовністю, вміти чітко викладати свої думки і справляти позитивне враження на слухачів.

Послам при відправленні вручалися рекомендаційні листи (сімбола) до проксенів міста, в яке вирушала місія. Мета посольської делегації вказувалася в інструкції, яка являла собою своєрідну вірчу грамоту: дві складені разом навошені дощинки. Підтвердженням

повноважень посла була вірча грамота Народних зборів. Послам виділявся штат прислуги □ та певна грошова сума.

□Щоб не допустити корупції чи зловживань послів, до складу посольських місій входили переважно представники різних партій.

Свої доповіді послы виконували по черзі перед Народними зборами чужої держави (принцип нинішніх міжнародних конференцій).

Ведення переговорів і укладання договорів, переважно, були зумовлені випадковими обставинами, ці обов'язки покладалися на тих чи інших осіб тимчасово. А тому після виконання доручень повноваження таких місій припинялися, а агенти поверталися на батьківщину.

Після повернення зі своєї місії послы були змушені звітувати про її результати і фінансові витрати на Народних зборах. Кожен громадянин мав право висловити свою думку з приводу звіту і виступити проти посла зі звинуваченнями в корупції або неуспішній дипломатії.

В разі успіху місії послы нагороджувалися гірляндю з гілок оливкового дерева та безкоштовним обідом

У міській ратуші, іноді пам'ятною таблицею. *Виступ Перікла перед афінськими громадянами*

Укладання договорів у Стародавній Греції

Греки дотримувалися системи відкритих договорів, що уклалися в умовах повної гласності. Якщо переговори завершувалися укладанням договору, його умови висікалися аттичною мовою на кам'яних плитах і виставлялися на всезагальний огляд. Їх ратифікація відбувалася шляхом публічного обміну урочистими клятвами.

Під впливом Македонії зі зміною аттичного діалекту на інші мови почала поширюватися практика укладання секретних договорів (договір між Афінами і царем Філіпом стосовно Амфіполія).

Для забезпечення мирного вирішення міжнародних суперечок використовувався принцип арбітражу (фіксувався у статтях договорів). В якості арбітра виступали певне місто, видатний філософ, переможець Олімпійських змагань тощо.

Система дипломатичної та консульської служби Стародавньої Греції не мала комплексного характеру через такі причини:

- культ демократії (гіпертрофована демократія);
- схильність до військових способів вирішення конфліктів (низький щабель соціальної еволюції);
- відсутність правильного розподілу обов'язків між законодавчою і виконавчою владою (як у внутрішніх, так і у зовнішніх справах);

- відсутність достатніх повноважень посольських місій на прийняття важливих рішень.

Для дипломатії Стародавнього Риму характерний культ величі, прагнення нав'язувати свою волю іншим державам

Спеціальним органом зовнішніх зносин була особлива **комісія жерців-феціалів**, яка врегульовувала суперечки та непорозуміння між племенами та племінними союзами.

Функції феціалів:

- підписання міжнародних договорів та контроль за їх виконанням;
- оголошення війни та укладання миру.

Колегія феціалів складалася з 20 чоловік, які походили зі старовинних родів і позитивно перебували у своєму званні.

Організація посольської практики у Стародавньому Римі

У Стародавньому Римі досить широко використовується інститут посольства. Приймали та відряджали посольства найвищі органи держави: спочатку царі, пізніше Сенат, а потім імператори.

У період Республіки склад делегації затверджував Сенат. При обговоренні цього питання Сенат видавав спеціальні сенатські постанови. Вибір послів здійснював головуючий у Сенаті – консул або претор. Інколи послів обирали жеребкуванням, причому ніхто не мав права відмовитись від участі в посольстві.

Римські послы називались **легатами, вісниками (нунціями) або ораторами**, і супроводжувались вірчими грамотами та інструкціями. Підтвердженням повноважень посольської місії служив особливий золотий перстень (своєрідна вірча грамота), який давав право на пільги та привілеї. Послам також виділялися кошти і штат прислуги. Послы обирались зі складу членів сенату чи найвидатніших представників найбагатшого класу - класу вершників.

У період Римської імперії (I - V ст.) докорінно змінюються зовнішня політика і дипломатія. Питання оголошення війни, укладення миру, приймання і скерування посольств, вирішувались лише імператором. Дипломатія перетворилася на відповідну службу чиновників. Під час правління Клавдія (середина I ст.) посольськими справами займалася особиста канцелярія імператора, яку очолював імператорський секретар.

За перевищення своїх повноважень послів могли притягти до суду, а за невиконання інструкцій на них чекала страта. Послы обирались зі складу членів сенату чи найвидатніших представників найбагатшого класу - класу вершників, багаті люди незначного походження – військові, купці, лихварі). Посольська місія включала від 2 до 10 послів (як правило, 3).

У Римі були створені спеціальні риторські школи, в яких готували дипломатів

Посольства іноземних держав, які прибували до Риму, поділялися на 2 категорії:

- 1) посольства ворожих держав;
- 2) посольства дружніх держав.

Укладання договорів у Стародавньому Римі

У Стародавньому Римі включали до умов договору положення про отримання заручників у якості гарантів дотримання договору.

Юлій Цезар взяв не менше 600 заручників у галльських племен.

Римляни запровадили практику встановлення точних термінів для завершення переговорів.

Македонським послам, які прибули до Риму у 197 р. до н.е., одразу повідомили, що якщо переговори не завершаться підписанням угоди на протязі 60 днів, їх почнуть розглядати не як дипломатичну місію, що має імунітет, а як шпигунів і під вартою відвезуть до узбережжя.

Переваги греко-римської системи ДКС:

1. Введення принципів відкритості та дотримання чітких процедур.
2. Поява інституту консула.
3. Започаткування звичаєвого регулювання міжнародних відносин.

□ Недоліки греко-римської системи ДКС :

1. Відсутність постійного характеру.
2. Відсутність фахового штату дипломатів.
3. Суб'єктивний чинник як ключовий елемент успіху дипломатичних місій.

Сучасні форми використання елементів греко-римської системи:

1. Міжнародні конференції, симпозиуми, семінари.
2. Принципи роботи консулів (в т. ч. позаштатних) і торговельно-економічних місій.
3. Нормативно-правова регламентація системи.

3. Дипломатія Київської Русі

Історію дипломатії Київської Русі вчені, як правило, ведуть від 839. Точно відомо, що тоді посольство від "хакана русів" відвідало імператора франків Людовіка Благочестивого в м. Ільдесгейм. Однак початком держ. дипломатії Київської Русі дослідники вважають 860, тоді рус. флот під командуванням київ. князя Аскольда напав на Константинополь (у рус. джерелах – Царгород) і примусив імператора Михайла III сплатити контрибуцію й укласти вигідний для Русі мир.

Так Русь вийшла на світову політичну арену у 907, через півстоліття, наступник Аскольда на київському Престолі Олег здійснив переможний похід на Константинополь й уклав надзвичайно вигідний для його держави договір з Візантією (див.Договори Київської Русі з Візантією), яким забезпечив виключні права для руських купців і дипломатів у Візантії, а візант. – на Русі. Наступник Олега Ігор також здійснив два походи на Константинополь (941 і 944), проте успіху не досяг; відповідно мирна угода з Візантією (944) була менш вигідною, ніж укладена Олегом. Дружина Ігоря Ольга, що заступила його на київ. престолі, відвідала Царгород 946 на чолі мирного посольства й уклала союзний договір з імперією, що зблизив обидві країни. Ольга прагнула навіть поріднитися з імп. Константином VII Багрянородним (одруживши свого сина Святослава Ігоровича з його донькою), проте одержала відмову. Святослав Ігорович спілкувався з Візантією з позиції сили, провівши дві війни (969-971) у її володіннях. Здобувши кілька перемог, в кінцевому рахунку успіху він не досяг, задовольнившись мирним договором (971), менш вигідним для Русі, ніж укладений Ольгою.

Новий етап у зовн. політиці Київ. Русі почався за князювання в Києві Володимира Святославича, котрий відмовився від одновекторної, спрямованої на Візантію дипломатії й вступив у зносини з кількома європ. країнами ("Священною Римською імперією германської нації", Польщею). Він одружився з сестрою візант. імп. Василя II Болгаробійці Анною (989). Багатовекторну зовн. політику Володимира продовжив і розвинув його син Ярослав Мудрий. Не відмовляючись від традиційних для Русі стосунків із Візантією, Ярослав зав'язував нові з Францією, Германією, Англією, поживав стосунки з традиційними партнерами Польщею, Угорщиною, Чехією. Програвши 1043 війну з Візантією (що спалахнула з ініціативи імп. Константина IX Мономаха), Ярослав не став домагатися реваншу, а почав збивати антивізант. коаліцію з кількох європ. країн. Імператорові довелося укласти мир 1046 і згодом (перед 1052) скріпити його шлюбом сина Ярослава Всеволода Ярославича і своєї доньки Марії. Важливим інструментом дипломатії Ярослава стали династичні шлюби. Сам він був одружений з донькою швед. короля Олава Ейріксона Інгігердою (1019), одна його донька, Анна Ярославна, стала дружиною франц. короля Генріха I (19 трав. 1051), друга, Єлизавета Ярославна, – норвезького короля Гаральда Суворого (1044), третя, Анастасія Ярославна, – угорського короля Андраша I (у 1046).

По смерті Ярослава (1054) із послабленням держ. єдності Київ. Русі послабшала інтенсивність її зовн. політики. Джерела 2-ї пол. 11 ст. вже не фіксують обміну посольствами між Києвом і Царгородом. Відчуваючи сильний тиск з боку кочовиків степів Пн. Причорномор'я – половців, Візантія запропонувала союзну угоду Русі. Бл. 1078 було укладено союзний договір між двома країнами, внаслідок якого вел. кн. київ. Всеволод Ярославич одержав Тмуторокань, що було відпала від Київської держави. Початок 12 ст. ознаменувався династичними шлюбами нащадків Ярослава Мудрого з членами родин візантійських імператорів. У 1103 великий князь київський Святополк Ізяславич одружився з донькою імператора Алексія I Комніна Варварою, а у 1104 перемишльський князь Володар Ростиславич видав доньку за сина цього імператора.

Налагоджені в часи Ярослава Мудрого мирні русько-германські стосунки зберігалися й за його синів. 1089 донька великого князя київського Всеволода Ярославича Євпраксія Всеволодівна, що перед тим була дружиною саксонського маркграфа Генріха Штаденського (п. 1086), була урочисто обвінчана з лиховісним і розпутним імператором Генріхом IV і коронована під ім'ям Адельгейда. Той розраховував на підтримку Русі в його боротьбі з папським престолом (див. Ватикан), але Всеволод відмовився брати участь у тому далекому від нього суперництві, після чого імператор став знущатись над Євпраксією. Вона публічно, на 2-х церковних соборах, засудила чоловіка, після чого той був відлучений римським папою від церкви та втратив германську корону. Євпраксії вдалося повернутись на Русь, і вона померла в Києві, прийнявши чернечий постриг (1109). В часи удільної роздробленості (12-13 ст.) Київ. Русь втрачає цілісну й єдину дипломатію.

На тлі цих знаменних і широковідомих у світі стосунків Русі з обома світ. імперіями середньовіччя залишились немовби в тіні її відносини із зх. сусідами – Польщею, Угорщиною, Литвою та землею ятвягів. Давньорус. князі перебрали ініціативу в цих стосунках, спираючись на зрослу міць і міжнар. авторитет своєї держави, її розгалужені дипломатичні зв'язки.

4. Особливості дипломатії середньовіччя

У Візантії важливе значення мала організація дипломатичної служби.

У Константинополі існувало відомство, яке займалося питаннями зовнішніх зносин. Відомство закордонних справ розробляло складний порядок прийому послів, який складався з таких етапів:

1. Зустріч посла.
2. Розташування посольської місії.
4. Експерсії по столиці.
5. Процедура від'їзду посольства.

Візантійські послы до сусідніх держав, як правило, займали високе суспільне становище. Вони отримували від імператора вірчі грамоти та інструкції для проведення переговорів, які були обов'язковими до виконання.

Носіями та творцями італійської системи ДКС стали Візантія, італійські міста-держави, Іспанія, Франція, а потім і інші європейські держави.

У зв'язку з інтенсифікацією міжнародних відносин та ускладненням системи міжнародних зв'язків італійська система закладає основи підготовки професійних фахівців ДКС.

□ Венеціанці були першими, хто почав зберігати свої державні дипломатичні архіви у систематизованому вигляді, що дало можливість дипломатам відслідковувати характер і особливості дипломатичних місій в тих чи інших регіонах (країнах). Їх дипломатичні документи охоплюють період з 883 по 1797 рр. і містять інструкції та офіційні послання послів, що надсилалися в іноземні держави (зберігаються 21177 таких послань).

В архівах зберігалися **avvisi** - інформаційні бюлетні, в яких послів інформували про події у власній країні.

В кінці 13 ст. було заведено книги для запису актів міжнародного характеру:

- **“Книгу договорів”**, куди записувалися важливі державні акти;

- **“Пам’ятна книга подій”**, куди записувалися поточні державні справи, які могли послужити дипломатичними прецедентами.

У Венеції вперше відбулось формування цілісної системи критеріїв для відбору послів. Посол призначався на обмежений термін (від 3-4 міс. до 2 р.), не мав права мати будь-яку власність у країні його перебування, отримувати звання чи титули в іноземній країні, працював без відпусток, а після повернення повинен був скласти фінансовий звіт і здати всі отримані ним подарунки. Послу не дозволялось брати з собою дружину і рекомендувалось везти з собою повара.

Спочатку послів не вибирали зі знаті чи представників владної верхівки. Зарплата послів була невеликою і часто навіть не покривала їхні витрати за кордоном. У випадку відмови прийняти посаду посла накладався штраф.

Зберігався сильний вплив церкви на формування ДКС.

Незважаючи на кристалізацію форми ДКС в італійську епоху, зміст дипломатії не набув відповідних прогресивних змін. Розмитість і слабкість державної влади, сильний вплив церкви, відсутність реальних політичних фігур сприяли поширенню комбінаторної дипломатії, яка часто сам процес ставила вище його результату.

Теоретичною платформою дипломатії в цілому і ДКС зокрема стала книга Н.Макіавеллі "Монарх".

В 16 ст. почав широко використовуватися сам термін "посол" (перетворене від італійського "слуга"). На посольську службу, як і раніше, не призначались люди зі знаті, хоча сама система ДКС стала значно ліберальнішою, а дипломатична служба – престижнішою.

В італійській системі ДКС послів почали призначати на постійній основі.

У 1446 р. міланський герцог Сфорца призначив міланця Нікодемо да Понтремолі своїм постійним представником при дворі флорентійського герцога Козімо Медічі, і це посольство постійно тривало без перерви протягом 20 років. У 1455 р. міланський посланник з'являється при неаполітанському дворі. У 1463 р. було скероване постійне посольство до Франції.

З'явилась система нових критеріїв і професійних вимог до претендентів на пост послів (15-16 ст.)

1. Лінгвістичні здібності, знання мови.
2. Ерудиція, культура, добрий смак.
3. Вміння організовувати прийоми .
4. Терплячість і вміння вести переговори.
5. Вміння володіти собою та приховувати емоції.
6. Висока моральність і аскетичність в приватному житті.

Посли італійської системи супроводжувались двома варіантами інструкцій (один публічний, інший таємний). Послам доручалось глибоко проникати в місцеві інтриги (особливо придворні та вищого світу). Тому часто найкращим місцем для проведення часу послів були ресторани і вишукані прийоми та гостини.

Практика інтриг і комбінацій трансформувалась у підлив опонентів і ворожих сил в чужій країні, їх обмовляння, а також відвертий підкуп, дачу хабарів і подарунків. Навіть ті придворні чиновники, знать і кардинали, які не приймали подарунків і хабарів, не відмовлялись від чужоземних нагород, титулів і почестей.

ДКС італійської системи виконувала такі важливі функції:

1. Вона була основним джерелом інформації (особливо в епоху відсутності преси та іноземних кореспондентів).

2. Супровід монархів іноземних держав, при яких вони були акредитовані.

3. Підготовка до підписання та оформлення міжнародних договорів, включаючи торгіві. Особливо важливою ця функція була з огляду на особисту неприязнь багатьох королів і суверенів один до одного, що значно обмежувало можливості їх особистих переговорів і вирішення під час них достатньої кількості гострих проблем.

Крім власне договорів, укладалися “протоколи погодження” (перелік узгоджених пунктів, який часто не містив підписів, ендентури). Договори затверджували папські нотаріуси.

Суверен не міг відмовитися від ратифікації договору, узгодженого послом, який мав відповідні на те повноваження.

Італійська система стала “праматір’ю” дипломатичного церемоніалу. Однак він був значно “формалізованим”, що відображалось у його надмірній пишності та показовості. Часто це ускладнювало дипломатичні стосунки і призводило до конфліктів.

Після повернення з-за кордону посол на протязі 15 днів повинен був зробити доповідь на урочистому засіданні сеньйорії про стан справ у державі перебування. Після засідання текст доповіді передавався до секретного архіву дипломатичних актів.

□ Італійські міста мали організовану консульську службу. Італійці вели активну торгівлю з іншими країнами. В іноземних містах утворювалися італійські торговельні колонії, очолювані консулами (баюло), які відстоювали їхні права.

Переваги італійської системи:

1. Створення професійного штату фахівців ДКС на рівні чиновників.

2. Відкриття постійних дипломатичних представництв за кордоном.

3. Вперше під систему ДКС та її розвиток було підведено теоретичну базу.

4. Формування системи вибору кадрів для ДКС.

5. Функціональне оформлення ДКС (інформаційний і процедурний супровід).

6. Виник термін “посол”.

Недоліки італійської системи:

1. Культ “комбінаторики” і відсутність цілеспрямованої дипломатії.

2. Орієнтація ДКС на “низькі” цілі.

3. Відсутність високої мотивації для формування професійного штату ДКС.

Сучасні форми використання елементів італійської системи:

1. Професійна, структурована система ДКС.

2. Фахова підготовка апарату ДКС.
3. Теоретичне забезпечення розвитку ДКС в контексті еволюції системи міжнародних відносин
4. Використання елементів "комбінаторики" та "дипломатії інтриг".
5. Відкриття і функціонування постійних представництв за кордоном.

Виникла на запереченні недоліків італійської системи. Теоретично її зародження обґрунтував Г.Гроцій. Він показав штучність існуючої системи ДКС і запропонував її модернізацію згідно принципів "звичаєвого права" (1625 р.).

Ідеї Гроція знайшли своє часткове відображення у дипломатичній діяльності кардинала Рішельє.

Кардинал Рішельє здійснив низку практичних реформ у системі ДКС Франції, котрі набули поширення згодом і у інших державах:

1. ДКС почала працювати в режимі постійної діяльності. Навіть невеликі переговори сприймалися як елемент наступних дипломатичних зусиль .

2. Було введено поняття стратегічних інтересів держави, які були вихідним моментом у функціонуванні ДКС .

3. Зовнішня політика повинна будуватись на внутрішній підтримці.

4. Глибока повага до процесу підготовки і суворе дотримання міжнародних договорів. Підписання і підготовка договорів лише з урахуванням перспектив їх подальшої ратифікації.

5. Декретом від 11 березня 1626 р. всю відповідальність за ведення зовнішніх справ Рішельє покладає на міністерство зовнішніх справ.

Віденський конгрес 1815 р.

У 1815 р. під час Віденського конгресу

дипломатичних представників було поділено на три класи:

1. Посли (представники суверена чи монарха, що мали особливі привілеї).

2. Посланники (представники уряду, які не мали особливих привілеїв).

3. Повірені у справах.

У 1818 р. в Аахенському протоколі між посланиками та повіреними у справах було виділено клас міністрів-резидентів.

Сучасні форми використання елементів французької системи

1. Структурування ДКС.
2. Постійне функціонування ДКС.
3. Цільова функція ДКС.
4. Використання і вагоме значення церемоніалу та протоколу.
5. Функціонування ДКС на цивільній основі.

6. Наявність в системі державної влади окремого органу, що керує зовнішньою політикою і дипломатичною діяльністю.

5. Дипломатія Нового часу

Економічна дипломатія.

Економічна дипломатія виникла внаслідок економізації зовнішньополітичної діяльності, спричиненої рядом обставин:

збільшення кількості учасників міжнародних економічних відносин;

зростання конкуренції на світових ринках;

збільшення кількості міжнародних економічних угод;

зростання товарообігу між країнами та активізація міжнародних фінансових операцій;

створення економічних союзів та блоків.

“Човникова” дипломатія.

Виникла в період існування двох наддержав (США і СРСР), взаємовідносини між якими визначали розвиток міжнародних процесів.

“Човникова дипломатія” полягає у врегулюванні конфліктної ситуації за допомогою посередника, який безперервно курсує між зацікавленими сторонами, проводить безперервні переговори аж до повного вирішення конфлікту.

“Човникову дипломатію” ще називають “швидкісною дипломатією”, “Конкорд-дипломатією”.

Застосування “човникової дипломатії” пов’язують з діяльністю у 70-х рр. 20-го ст. радника президента США з питань національної безпеки

Г. Кіссінджера. Генрі Кіссінджер - американський державний діяч, дипломат і експерт у сфері міжнародних відносин. Радник з національної безпеки США в 1969 - 1975 рр. і Державний секретар США з 1973 по 1977 рр. У 2002 році очолив список 100 провідних інтелектуалів світу.

У 60-70 х рр. 20-го ст. погіршилося геополітичне становище США в силу наступних причин:

1) зatoryжна війна з В’єтнамом;

2) загострення відносин з СРСР внаслідок зростання гонки озброєнь;

3) протистояння з Китаєм, відсутність дипломатичних стосунків;

4) напружені стосунки з арабськими країнами внаслідок підтримки США Ізраїлю у близькосхідному конфлікті.

Кіссінджер розробив комплексний план завершення війни у В'єтнамі, покращення відносин з СРСР, встановлення дипломатичних стосунків з Китаєм і розв'язання близькосхідного конфлікту між Ізраїлем та Єгиптом.

З кінця 1973 р. Кіссінджер розпочав “човникові” переговори з СРСР, В'єтнамом, Китаєм, Ізраїлем та Єгиптом.

Всі переговори мали таємний, конфіденційний характер. Ізраїльський журналіст М. Голан: “Унікальна перевага Кіссінджера під час його човникових” операцій полягає в тому, що він – єдиний, хто постійно проінформований про позиції обох сторін. При цьому кожній зі сторін він повідомляє лиш те, що йде на користь його власним цілям та інтересам”.

Між листопадом 1973 р. і січнем 1974 р. постійною резиденцією Кіссінджера був “Боїнг-707”.

Результати “човникової дипломатії” Кіссінджера:

- січень 1973 р.- підписання угоди про встановлення миру у В'єтнамі (*за це Кіссінджер був нагороджений Нобелівською премією миру*);

- лютий 1973 р. – опубліковане спільне комюніке Китаю та США, китайсько-американські відносини з ворожих перетворилися у союзницькі;

- червень 1973 р. – візит Л. Брежнєва до США, під час якого було підписано Угоду про недопущення ядерної війни;

- жовтень 1978 р. – підписання Кемп-Девідської угоди про мир між Ізраїлем та Єгиптом.

Успіх “човникової дипломатії” залежить від наявності таких чинників:

1) учасник переговорів повинен мати реальну владу та авторитет у своїй країні;

2) він повинен мати безумовну підтримку глави своєї держави (і діяти, знаючи, що всі його дії будуть схвалені), опозиційних партій, виконавчої та законодавчої влади;

3) дипломатична операція повинна відбуватися в умовах суворой таємниці;

4) особа, яка веде переговори, повинна добре знати точку зору всіх учасників переговорів;

5) вона повинна мати досвід переговорів і вміти викликати до себе довіру та симпатію.

Питання для самоперевірки:

1. Назвіть форми міжнародних зв'язків між давньогрецькими полісами?
2. Охарактеризуйте особливості античної дипломатії?
3. Визначте характерні риси дипломатії Середньовіччя?
4. Що таке човникова дипломатія?

Список рекомендованої літератури: [13, 14, 17, 26 базова]

Лекція 3. Сучасна дипломатія

1. Традиційна і нова дипломатія
2. Дипломатія в епоху глобалізації та інформатизації.

1. Традиційна і нова дипломатія

У сучасних міжнародних відносинах дипломатія перебуває в стані глибокої трансформації, що зумовлює співіснування та взаємодоповнюваність традиційної і нової (сучасної) дипломатії. Йдеться не про витіснення класичних форм дипломатичної діяльності, а про розширення її змісту, інструментарію та кола акторів у відповідь на глобалізаційні процеси, цифровізацію, ускладнення міжнародних викликів і зміну природи влади у світовій політиці.

Багатостороння дипломатія та багатосторонні перемови створюють передумови для виникнення низки нових моментів у дипломатичній практиці. Так, збільшення кількості сторін у ході обговорення проблеми призводить до ускладнення загальної структури інтересів, можливості створення коаліцій, а також появи країни-лідера на переговорних форумах. Крім цього, на міжнародних перемовах майже завжди виникає ціла низка організаційних, процедурних та технічних проблем, пов'язаних, наприклад, із погодженням порядку денного перемов, місця їх проведення, опрацюванням та ухваленням рішень, головуванням на форумах, розміщенням делегацій, забезпеченням їх необхідними умовами для роботи, копіювальною та іншою технікою, автотранспортом та ін. Все це, своєю чергою, спричиняє бюрократизацію переговорних процесів, особливо тих, в яких права здійснюються в рамках міжнародних організацій.

Глобалізація та взаємопов'язаність світу призвели також до зростання ролі дипломатії на високому та найвищому рівнях. Названий вид дипломатії дав змогу протягом другої половини XX ст. та початку XXI ст. ухвалювати справді кардинальні рішення з найнагальніших міжнародних проблем і відтак різко змінювати міжнародну ситуацію. Одним із останніх яскравих прикладів вищезазначеного є врегулювання загострення грузинсько-південноосетинського та

грузинсько-абхазького конфліктів шляхом негайного проведення двосторонніх перемов на найвищому рівні та затвердження президентами Російської Федерації, Грузії та Франції так званого Плану «Медведева-Саркозі» влітку 2008 року.

Крім цього, дипломатія на високому та найвищому рівнях дає можливість взаємопов'язувати обговорення широкого спектра питань, що є майже неможливим під час проведенні зустрічей на інших рівнях.

В умовах глобалізації необхідним є не тільки вдосконалення традиційно використовуваних інструментів і засобів міжнародної співпраці, а й активний пошук нових форм, методів та інституцій міжнародного партнерства, які б адекватно відповідали змінам і розвитку зовнішніх торговельно-економічних зв'язків та формували б механізм ефективного врегулювання проблем, що постійно виникають. Систему таких інструментів і засобів становить саме економічна дипломатія, роль та значення якої останніми роками суттєво зросли.

Економічна дипломатія – це офіційна діяльність спеціальних органів зовнішніх відносин зі здійснення цілей і вирішення завдань зовнішньої політики держав, а також захисту прав та інтересів держав за кордоном. Активізація економічної дипломатії як одного з важливих інструментів зовнішньоекономічної політики країни в контексті загальносвітових тенденцій економізації зовнішньої політики зумовлена низкою факторів, серед яких слід відзначити: загальне збільшення обсягів світової економіки та глобалізацію сучасної економіки (лібералізація умов здійснення економічних операцій та посилення їх транскордонного та наднаціонального характеру); загострення глобальних проблем (продовольча безпека, зміна клімату, охорона навколишнього середовища, загальносвітові епідемії, міжнародний тероризм тощо), вирішення яких потребує значних матеріальних ресурсів, акумуляція та використання яких, своєю чергою, потребують міжнародної співпраці; появу та активну роль у світовій економіці нових субнаціональних акторів (передусім – транснаціональних корпорацій, громадських організацій та ін.); розвиток регіональних економічних інтеграційних об'єднань; підвищення політичного впливу національного капіталу в країнах, які намагаються відігравати помітну роль у світовій політичній та економічній системі.

Основним ініціатором розвитку економічної дипломатії виступили США. Економізація зовнішньої політики цієї країни почала помітно посилюватися після певного періоду її вимушеної «мілітаризації», по завершенні періоду «холодної війни». Значну роль у цьому відіграла ініціатива тодішнього заступника державного секретаря США Л. Ігелбергера (відома, як «Ігелбергівський «Біль про права»),

оприлюднена в листопаді 1989 року. Сутність цієї ініціативи полягала у визнанні першочерговим національним інтересом США підтримку розвитку їх економіки. З метою збільшення ролі Державного департаменту в просуванні інтересів американських компаній за кордоном та нівелювання конкурентних переваг, що отримують компанії інших країн від власних урядів, Л.Ігелбергер запропонував визнати за американськими господарюючими суб'єктами права на: врахування їхньої позиції в ході формування зовнішньої політики; надання їм сприяння у встановленні рівних і недискримінаційних умов у міжнародній торгівлі; отримання кваліфікованої допомоги від фахівців у всіх закордонних дипломатичних установах; отримання професійних порад і аналізу умов місцевого політичного і ділового середовища; надання сприяння у встановленні контактів з ключовими державними і приватними центрами прийняття рішень; рівну для всіх зацікавлених американських фірм підтримку під час участі в міжнародних торгах; допомогу в розв'язанні інвестиційних і ділових спорів, а в разі експропріації – допомогу в отриманні швидкої і повної компенсації.

Початок ХХІ сторіччя поставив перед дипломатією низку нових проблем, пов'язаних із гуманітарним втручанням у конфлікти, перебудовою діяльності міжнародних організацій, примусом до миру (до речі, так називалася збройна операція військових формувань Російської Федерації проти збройних сил Грузії у зоні грузинсько-південноосетинського конфлікту влітку 2008 року). Урегулювання міжнародних конфліктів та кризових ситуацій – одне з найактуальніших завдань сучасної дипломатії. Австралійський дослідник Дж. Річардсон пропонує вживати термін «кризова дипломатія», який означає діяльність, спрямовану на зменшення рівня напруженості в умовах кризи чи конфлікту.

Останнім часом все більшу увагу надають не просто зменшенню рівня напруженості, а, насамперед, попередженню розвитку конфліктних та кризових ситуацій у світі. Це так звана *превентивна дипломатія*. Вперше вона дістала своє відображення в одній із доповідей колишнього *Генсека ООН Б. Бутроса-Галі* на Генеральній асамблеї ООН від 17 червня 1992 року № А47/277 – S/24111 під назвою «План для досягнення миру. Превентивна дипломатія, забезпечення та збереження миру» («An Agenda for Peace. Preventive diplomacy, peacemaking and peace keeping»), де було намічено основні напрями миротворчої діяльності ООН. В рамках ООН, АСЕАН розробкою концептуальних підходів до превентивної дипломатії займалися дослідники Е. Меландер та К. Пігаче. Роль превентивної

дипломатії зводилася ними до засобу миротворчості, врегулювання конфліктів, вирішення глобальних проблем. У своїх підходах до неї дослідники не робили акценту на проблемі національної безпеки і тим більше зовнішньої політики держави.

За змістом і характером заходи превентивної дипломатії поділяються на політичні, економічні, дипломатичні, воєнні, гуманітарні. Серед політичних заходів інформаційної безпеки – з'ясування односторонніх та багатосторонніх інтересів шляхом обміну інформацією та проведення переговорів; об'єктивне висвітлення сутності конфліктів та кризових проблем засобами масової комунікації; створення умов для професійної діяльності ЗМК у зонах напруженості для забезпечення достовірною інформацією міжнародного співтовариства і формування відповідної світової думки; інформаційне супроводження політичних (референдумів) та виборчих процесів, аналітичні моніторинги за дотриманням основних прав і свобод людини; інформаційні контакти з опозиційними групами, неурядовими організаціями з метою ефективності досягнення консенсусу між сторонами протиборства. Інформаційні чинники економічних заходів передбачають надання матеріальної та фінансової допомоги вільним і незалежним (опозиційним) засобам масової комунікації, забезпечення інформаційної безпеки національних інституціональних мереж та систем, виявлення економічних факторів впливу на перебіг кризових процесів. Специфіка дипломатичних заходів полягає у вивченні інформації про ситуацію в зоні конфлікту, в інформаційному супроводженні переговорів, в тому числі обміні інформацією дипломатичного характеру, поширенні позиційних матеріалів у міжнародних інформаційних потоках та проведенні інформаційних кампаній в країнах перебування з метою інформування дипломатичного корпусу інших країн та міжнародної спільноти про врегулювання конфлікту.

Військовий аспект превентивної дипломатії охоплює обмін інформацією військового призначення, створення запобіжних систем від несанкціонованого втручання в автоматизовані (комп'ютерні) системи управління військами та військовою технікою, проведення навчань з інформаційних операцій; забезпечення відновлення демократичних прав і свобод у постконфліктний період. Суто інформаційними факторами превентивної дипломатії вважаються: аналіз багатоаспектних даних про потенційні або триваючі конфлікти, підготовка рекомендацій для прийняття рішень на рівні Ради Безпеки ООН, реалізація ухвалення рішень у формі міжнародних механізмів врегулювання конфліктів, впровадження ідеї толерантності і культури миру в міжнародних

відносинах. Практика діяльності ООН зі застосування заходів превентивної дипломатії показала необхідність з'ясування як теоретичних, так і прикладних підходів до встановлення глобальної безпеки і сталого миру, зумовила розгляд проблеми інформаційної безпеки на рівні міжнародних універсальних, міжурядових регіональних організацій та національних інститутів.

Зауважимо, що відмінною від попередніх є концепція превентивної дипломатії американського дослідника М. Лунда. Згідно з нею, превентивною дипломатією є комплекс дій окремої держави, спрямованих на недопущення агресії, погрози з боку іншого актора міжнародних відносин, а також своєчасне попередження дій іншої сторони, які можуть становити загрозу для національних інтересів даної держави. Ця концепція складається з невійськових та військових (прямого та непрямого застосування) елементів.

До невійськових елементів дослідник відносить переговори (нівелювання конфліктогенної ситуації, агресивних амбіцій потенційного агресора), санкції (примусові заходи, спрямовані проти держави, діяльність якої є потенційною загрозою національним інтересам), ультиматум (потреба до супротивника, з обмеженням часу на її виконання, включає погрозу застосування військової сили), «систему далекого відстеження» (розвідування, збирання інформації про потенційну загрозу, цілі супротивника), «співпрацю з іншими акторами міжнародних відносин» (співпраця з союзниками, міжнародними організаціями для здійснення колективної превентивної дипломатії).

Військовими елементами автор концепції вважає елементи непрямого застосування, які передбачають побічне використання жорсткої сили. Серед них М. Лунд виокремлює демонстрацію сили (стримування супротивника від застосування військової сили завдяки міцному військовому потенціалу), «стратегічні сили» (ядер на зброя як фактор стримування агресора), систему ПРО (для захисту території держави від ракетно-ядерного удару). Своєю чергою, військові елементи прямого застосування передбачають безпосереднє застосування жорсткої сили. Вони включають «превентивне розгортання» сил (на території, від якої діє загроза національним інтересам), операції з примусу до миру», (за наявності загрози внутрішньополітичної кризи для союзників), «превентивну присутність» (військові бази в регіонах сфери інтересів), «сили швидкого реагування» (мобільні підрозділи для оперативного створення переваги над противником).

Вчений застосовує два критерії визначення ефективності превентивної дипломатії у зовнішній політиці будь-якої великої держави. Перший критерій – «ступінь реалізованості економічних, військових, політичних цілей» – дає змогу співвіднести досягнуті результати від застосування превентивної дипломатії з поставленими цілями. Такий критерій дає змогу кількісно співвіднести реалізовані та нереалізовані цілі держави. Співвідношення здійснюється за конкретними перемінними. Ними виступають результати досягнутих цілей.

Другий критерій – «ступінь відповідності реалізованих цілей ціні здійснення превентивної дипломатії» – визначення ступеня ефективності її застосування шляхом порівняння відповідності результатів досягнутих цілей з завданими витратами. Перемінними відповідності є результати реалізованих цілей, а також ціна застосування превентивної дипломатії. Результати названих цілей включають прибутки в у.о., а також ступінь реалізованості відповідних цілей.

Порівняно з традиційною дипломатією, нова дипломатія вирізняється вищою швидкістю реакції та гнучкістю, проте водночас стикається з ризиками фрагментації, інформаційних маніпуляцій і зниження рівня відповідальності. Відсутність чітких ієрархій та зростання ролі неформальних каналів комунікації можуть ускладнювати досягнення консенсусу та підривати довіру до офіційних позицій держав.

Станом на 2024 рік найбільш ефективною моделлю міжнародної взаємодії є поєднання традиційної і нової дипломатії. Традиційна дипломатія забезпечує інституційну стабільність і правову визначеність, тоді як нова дипломатія дозволяє оперативно реагувати на глобальні виклики, формувати міжнародні коаліції та працювати з широким колом акторів. Для України це поєднання має особливе значення, оскільки поряд із класичними міждержавними переговорами та участю в міжнародних організаціях важливу роль відіграють публічна комунікація, дипломатія цінностей, інформаційна протидія та залучення міжнародної підтримки для відновлення і сталого розвитку. Таким чином, сучасна дипломатія постає не як альтернатива традиційній, а як її логічне продовження в умовах глобальних трансформацій.

Традиційна дипломатія – це класична форма міждержавної взаємодії, що здійснюється через офіційні канали.

Основні ознаки:

- головні актори: суверенні держави;

- інституції: МЗС, посольства, консульства;
- формат: офіційні переговори, ноти, угоди;
- характер комунікації: закритий, елітарний;
- часовий горизонт: довгострокові міждержавні домовленості;

- інструменти впливу: політичні та безпекові домовленості.

Сильні сторони:

- правова визначеність;
- передбачуваність процедур;
- легітимність рішень.

Обмеження:

- повільність реакції;
- низька гнучкість;
- обмежена робота з громадською думкою.

Нова дипломатія – це багатовимірна система міжнародної взаємодії, що доповнює класичні механізми мережевими, публічними та цифровими форматами.

Ключові характеристики:

- множинність акторів: держави, МНК, НУО, міста, університети, медіа;

- відкритість і публічність;
- швидкість комунікації;
- орієнтація на цінності, наративи та довіру;
- використання цифрових платформ і соціальних мереж;
- тісний зв'язок з економікою, екологією, гуманітарною сферою.

Інструменти нової дипломатії:

- публічна дипломатія;
- цифрова дипломатія;
- економічна та торговельна дипломатія;
- кліматична дипломатія;
- наукова та освітня дипломатія;
- гуманітарна та кризова дипломатія.

В умовах повномасштабної війни сучасна дипломатія набула для України екзистенційного значення, перетворившись на один із ключових інструментів захисту національних інтересів і збереження державної суб'єктності. Класична дипломатія забезпечує міжнародно-правову легітимацію підтримки України через рішення міжнародних організацій, міждержавні угоди, санкційні режими та механізми

безпекової і фінансової допомоги. Водночас нова дипломатія – багатостороння, публічна, цифрова та ціннісна – формує сприятливе міжнародне середовище для ухвалення таких рішень, консолідує союзників, протидіє дезінформації та переводить війну проти України з регіонального конфлікту у площину глобальної безпеки та захисту демократичних цінностей.

Суттєво зросла роль економічної, кризової та превентивної дипломатії України, спрямованої на забезпечення макроекономічної стійкості, залучення міжнародних ресурсів, відновлення країни та формування довгострокових гарантій безпеки. Послання переговорів з державами-партнерами, міжнародними фінансовими інституціями, бізнесом і громадянським суспільством дозволяє Україні інтегрувати безпекові, економічні та гуманітарні виміри зовнішньої політики. Таким чином, український досвід переконливо демонструє, що в умовах війни ефективна дипломатія можлива лише як синергія традиційних міждержавних механізмів і сучасних багаторівневих інструментів міжнародної взаємодії.

2. Дипломатія в епоху глобалізації та інформатизації.

Ще одним варіантом дипломатичної діяльності є *іміджева* дипломатія. Вона визначається як діяльність держави, спрямована на створення за допомогою засобів масової комунікації іміджу національних інтересів та роз'яснення мети й основних завдань зовнішньої політики країни, а також формування бажаної думки світової громадськості. Медіадипломатія передбачає провадження зовнішньої політики держави за допомогою використання ЗМК для впливу на зарубіжну громадську думку. Публічна дипломатія має на меті цілеспрямоване інформування міжнародної громадськості, спрямована на створення позитивної думки про країну, а також підтримку контактів з іншими народами в сфері освіти і культури.

Сьогодні існує такий термін, як «*віртуальна*» дипломатія – соціальні, економічні, політичні відносини, які здійснюються за допомогою електронних пристроїв і не передбачають прямого контакту. Застосування інформаційних технологій під час розв'язання різних питань може відіграти важливу роль.

Віртуальна дипломатія є зовнішньополітичною діяльністю, яка охоплює прийняття рішень, координацію, комунікацію, здійснювану за допомогою інформаційних та комунікаційних технологій. Це, насамперед, методи, технології та інструментарій інформаційного впливу на світову громадськість, що мають своєю передумовою зміну

пріоритетів у діяльності зовнішньополітичних дипломатичних установ.

Віртуальна дипломатія є порівняно новим явищем у сфері міжнародних відносин. Тому існує потреба у з'ясуванні законів та закономірностей у даній галузі знань, а це зумовлює теоретичне значення результатів проведеного дослідження.

У своїй науковій роботі «Віртуальна дипломатія. Дипломатія цифрової епохи» О.М. Греч зазначає, що «інформаційні системи підтримки переговорів можуть стати в нагоді на різних етапах переговорного процесу». Однією з форм віртуальної дипломатії є *twiter*-дипломатія. Вона спричинила революцію у царині дипломатичних відносин, забезпечивши доступ до ширшої аудиторії, а також охопивши всі три рівні дипломатії: найвищий рівень лідерства, який становлять військові та політичні керівники, а також офіційні дипломати; середній рівень – НУО, журналісти та представники академічних інституцій; нижчий рівень – пересічні громадяни та лідери місцевих громад.

Держдеп США окреслює Твітер-дипломатію як форму традиційної дипломатії, яка використовує технології та мережі XXI століття для розв'язання зовнішньополітичних завдань. Це визначення можна поділити на дві основні частини: по-перше, Твітер-дипломатія відрізняється від традиційної дипломатії переважно тим, що застосовує інші засоби – зокрема, соціальні медіа (Фейсбук та Твітер), програмне забезпечення для інтернет-телефонії (Skype), відеоканали (на сьогодні найпопулярнішим є Youtube). По-друге, Твітер-дипломатія не відмежовується від традиційних форм дипломатичних відносин і не є їх заміником, а, скоріше, потужним і вагомим доповненням, здатним поліпшити та прискорити дипломатию відносини, а також розширити їх рамки.

Твітер-дипломатія суттєво поліпшує взаємозв'язки в усьому світі та надає дипломатам і міністерствам закордонних справ інструменти для побудови власних систем електронних комунікацій із закордонними підрозділами, а також посольств із консульствами. Її потенціал у побудові комплексу вертикальних та горизонтальних цифрових мереж достатньо ефективно використовується Державним департаментом США, що започаткував важливу ініціативу з поширенню е-дипломатії шляхом її інтеграції у роботу американських, посольств та консульств. Наочним прикладом впровадження цієї ініціативи американськими дипломатами може слугувати проект посольства США у Туреччині, яке організувало цифрові відеоконференції з методу, об'єднання представників усіх чотирьох дипломатичних та консульських установ

США у Туреччині та забезпечення координації їхньої роботи у країні. З метою формулювання єдиної політики посольство організує регулярні наради з військових, правозахисних та економічних питань.

Актуальним прикладом є веб-майданчик саміту «великої двадцятки» у Лондоні. Він відіграв важливу роль у формуванні громадської думки навколо вищезазначеної події в усьому світі. Британські дипломати стверджують, що їхня віртуальна присутність на саміті дозволила «урядові Великої Британії спостерігати за тим, як різноманітні спільноти реагують на ідеї, що виносяться на обговорення». Потенціал е-дипломатії в наданні інструментів для створення подібних віртуальних платформ може бути використаний Україною під час її головування в ОБСЄ з метою донесення певних ідей та сигналів як до громадян, так і до міжнародної спільноти, а також для розробки офіційної позиції та її формування за участі широкої аудиторії. І в цьому контексті створення офіційної сторінки головування України в ОБСЄ у Фейсбук було б кроком у правильному напрямі.

Інший прагматичний підхід – використання Твітер-дипломатії як платформи для здійснення міжнародної політики країни та побудови міцних дипломатичних відносин. Важливість та корисність інструментів електронної дипломатії для сприяння міждержавної співпраці можна побачити на прикладах проектів Державного департаменту. Так, вони об'єдналися з мексиканськими чиновниками та створили анонімну мобільну гарячу лінію у Хуаресі – місті, спустошеному конфліктами між наркобаронами. Крім того, Вашингтон спільно з Боготою розробив онлайн-мапу протипіхотних мінних полів на територіях, які найбільше постраждали від громадянської війни. Нарешті, чимало зусиль було докладено до запровадження мобільних платіжних систем у охоплених голодом Східній Африці. Отже, електронна дипломатія забезпечує учасників корисними інструментами для провадження міжнародної політики в сучасному, динамічному та взаємопов'язаному світі. Тому ігнорування цієї нової форми дипломатичних відносин означає відмову від їх модернізації та створює загрозу міжнародної ізоляції країн.

Окремим потужним каталізатором розвитку віртуальної дипломатії стала пандемія COVID-19, яка різко прискорила процеси цифровізації міжнародних відносин. Запровадження глобальних карантинних обмежень, закриття кордонів, обмеження пересування дипломатів і скасування традиційних міжнародних зустрічей змусили держави оперативно перейти до дистанційних форматів дипломатичної взаємодії. У цих умовах віртуальна дипломатія перестала бути лише

допоміжним інструментом і набула статусу необхідного механізму забезпечення безперервності зовнішньополітичної діяльності.

Пандемія COVID-19 сприяла масовому використанню платформ відеозв'язку (Zoom, Webex, Microsoft Teams) для проведення міждержавних переговорів, самітів, консультацій і засідань міжнародних організацій. Так, засідання Генеральної Асамблеї ООН у 2020–2021 роках відбувалися у гібридному та онлайн-форматах, а світові лідери зверталися до міжнародної спільноти за допомогою попередньо записаних відеозвернень. Саміти «Великої сімки», «Великої двадцятки», зустрічі Європейської ради та численні регіональні форуми також проводилися у віртуальному режимі, що стало безпрецедентним явищем у сучасній дипломатичній практиці.

Яскравим прикладом віртуальної дипломатії в умовах пандемії стала так звана «вакцинна дипломатія», коли держави використовували цифрові канали комунікації для просування власних вакцин, координації міжнародної допомоги та формування позитивного іміджу на глобальному рівні. Через офіційні сайти, соціальні мережі та онлайн-брифінги уряди інформували світову спільноту про темпи вакцинації, наукові досягнення та гуманітарні ініціативи, зокрема передачу вакцин країнам, що розвиваються.

Соціальні мережі під час пандемії стали ключовим інструментом кризової комунікації дипломатичних відомств. Міністерства закордонних справ та дипломатичні представництва активно використовували Твітер, Фейсбук та YouTube для інформування громадян за кордоном про евакуаційні рейси, правила в'їзду, санітарні обмеження та консульську допомогу. Таким чином, твітер-дипломатія набула не лише іміджевого, а й чітко практичного та гуманітарного виміру.

Для України пандемія COVID-19 також стала поштовхом до активнішого використання інструментів віртуальної дипломатії. Онлайн-зустрічі на рівні президентів, міністрів закордонних справ, дипломатів та експертів дозволили підтримувати міжнародний діалог, координувати допомогу та просувати національні інтереси навіть в умовах глобальної ізоляції. Це підтвердило, що віртуальна дипломатія є не тимчасовим заміником традиційних форм, а повноцінним елементом сучасної системи міжнародних відносин. Основною тенденцією сучасного типу суспільного історичного розвитку, який відповідає умовам глобалізації, є об'єднання окремих країн, регіонів та континентів у нову загальнопланетарну реальність. Згідно з цим, увесь світ розглядається як «глобальна загальнолюдська реальність, яка базується на збереженні спадкоємності цивілізаційного розвитку,

шляхом постійного здійснення унікально-одиничного, регіонально-особливого, попри безпосереднє породження цивілізацією багатоманітних, суперечливих диференцій, відмінностей, за умов їх протистояння, в яких гинули окремі цивілізаційні форми і водночас виживали цілі цивілізації».

Ще одним надзвичайно важливим чинником, який засвідчив ключову роль віртуальної дипломатії в сучасних міжнародних відносинах, стала російсько-українська війна. В умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України віртуальна дипломатія перетворилася на один із провідних інструментів захисту національних інтересів, міжнародної мобілізації підтримки та протидії інформаційній агресії.

Україна активно використовує цифрові платформи, соціальні мережі та онлайн-комунікації для донесення правдивої інформації про події війни до світової громадськості, іноземних урядів, міжнародних організацій та громадянського суспільства. Офіційні звернення Президента України, Міністерства закордонних справ та дипломатичних представництв у форматі відеозвернень, онлайн-брифінгів і публікацій у соціальних мережах стали потужним засобом формування міжнародної громадської думки та консолідації підтримки України.

Віртуальна дипломатія відіграла ключову роль у підтриманні безперервного дипломатичного діалогу України з міжнародними партнерами, зокрема в межах ООН, Європейського Союзу, НАТО та інших міжнародних і регіональних організацій. Онлайн-засідання, екстрені консультації та цифрові саміти дозволили оперативно ухвалювати рішення щодо санкційної політики, військової, фінансової та гуманітарної допомоги Україні, навіть в умовах активних бойових дій.

Особливе значення віртуальна дипломатія набула у сфері протидії дезінформації та гібридним загрозам. Російська агресія супроводжується масштабною інформаційною війною, що робить цифровий дипломатичний простір ареною боротьби за інтерпретацію подій. Через механізми цифрової та твітер-дипломатії Україна системно викриває воєнні злочини, порушення міжнародного гуманітарного права та маніпуляції з боку держави-агресора, використовуючи відкриті джерела, супутникові знімки та міжнародні онлайн-платформи.

Таким чином, російсько-українська війна наочно продемонструвала, що віртуальна дипломатія в умовах сучасних конфліктів є не лише засобом комунікації, а й стратегічним

інструментом національної безпеки, міжнародної солідарності та захисту державного суверенітету. Досвід України підтверджує, що ефективне використання цифрових дипломатичних механізмів здатне суттєво впливати на перебіг міжнародних процесів і формування глобального порядку денного.

Питання для самоперевірки:

1. Що таке багатостороння дипломатія? Яка причина її домінування сьогодні у світі?
2. Розкрийте суть поняття антикризова та превентивна дипломатія?
3. Як науково-технічний прогрес впливає на дипломатичний протокол?
4. Назвіть характерні ознаки дипломатії сучасності?

Список рекомендованої літератури: [2, 4, 5, 7, 8, 19, 21, 24, 29, 30 база; 1, 3, 5, 7 допоміжна]

Лекція 4. Дипломатичні представництва провідних країн світу

1. Держдепартамент США та американська дипломатія.
2. «Форін офіс» та британська дипломатія.
3. Особливості функціонування Міністерства закордонних справ Франції.

1. Держдепартамент США та американська дипломатія

Глобальна стабільність і процвітаюча, розвинута економіка є життєво важливими для забезпечення безпеки та благополуччя всіх американців. Тому Сполучені Штати тісно співпрацюють з іншими урядами, міжнародними організаціями та місцевими інституціями з метою реалізації поставлених задач, - читаємо в документах Інституту закордонної служби (Foreign Service Institute) Державного департаменту США. Засадами американської дипломатії визначено: Мир, Процвітання, Демократію та Розвиток.

Дипломатія США працює над різноманітними глобальними проблемами, які щоденно постають перед країною та її громадянами. Діяльність дипломатичної служби охоплює ареал від договорів про права людини та торгівлю - до контролю над озброєннями та охорони навколишнього середовища. До того ж дипломати активно працюють зі своїми зарубіжними колегами для забезпечення свободи та можливостей власних громадян. Кожне зовнішньополітичне рішення американського президента та державного секретаря ухвалюється з урахуванням інтересів та захисту американського народу.

На Державний департамент США покладено реалізацію національних інтересів. Заради досягнення цієї мети департамент впроваджує підготовку дипломатів, розширює договірно-правову основу своєї діяльності, надає допомогу країнам, що розвиваються, тощо. Задачі департаменту викладені у щорічних фінансових звітах. У документі за 2016 рік йдеться про те, що покликання департаменту полягає у формуванні та підтримці мирного, процвітаючого, справедливого і демократичного світу та сприянні стабільності й прогресу на користь американського народу та людей у всьому світі. Цю місію департамент реалізує через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), яке інвестує кошти в спільну безпеку та розвиток, що, в кінцевому підсумку, сприятиме успішному розвитку людства.

Державний департамент США реалізує зовнішню політику президента та представляє інтереси Сполучених Штатів в інших країнах і міжнародних організаціях. Цілі департаменту можуть диференціюватися щодо різних держав і народів та з часом змінюватися. Водночас протягом років основними напрямками його роботи є кілька політичних завдань, що поділяються на п'ять категорій:

Захист Сполучених Штатів та американських громадян: від загроз тероризму, зброї масового знищення, інфекційних хвороб, торгівлі наркотиками, злочинності та деградації навколишнього середовища. Американські посольства та консульства за кордоном також забезпечують захист та допомогу американським громадянам за кордоном:

- Просування демократії: підтримувати новостворені демократії та засуджувати режими, що позбавляють своїх громадян права вибирати своїх лідерів на вільних, справедливих і прозорих виборах;

Захист прав людини: сприяти повазі до прав людини, сприяти верховенству права, відповідальності та боротьбі з безкарністю, сприяти зусиллям з реформування та зміцнення Комісії ООН з прав людини;

- Заохочення економічного зростання та процвітання: підтримувати економічний розвиток через зростання інвестицій та експорту, демократизацію, а також зменшення рівня бідності та боротьби з хворобами завдяки програмам Агентства США з міжнародного розвитку;

- Сприяння міжнародному розумінню американських цінностей та політики: залучати міжнародну аудиторію через офіційні заходи та публічні програми в посольствах, а також програми обмінів між

людьми до широкого спектру різноманітних сфер, включаючи мистецтво, культуру, освіту, спорт і науку.

Американські дипломати реалізують інтереси США через співробітництво в галузі безпеки, торгівлі, налагодження економічної стабільності, належного управління та сталого розвитку. В дипломатичній діяльності згадуються як найуспішніші програми, так і провальні проекти американської дипломатії. Серед успішних:

- "Мир в Естонії". Організація Північноатлантичного договору (НАТО) забезпечує цій країні безпечне і мирне існування.

"Прощитання в Руанді та Маврикії". Завдяки багатостороннім програмам, таким як "Power Africa" та "Закон про зростання та можливості в Африці" (AGOA), американська дипломатія сприяє підвищенню економічного зростання та торговельних можливостей згаданих держав, розбудові співробітництва між США та африканськими країнами Руандою і Маврикієм. Американські дипломати створюють політичні, економічні та фінансові засади для інвестування в економіку цих країн, розвиток торгівлі та підприємництва.

"Демократія в Перу". Американські дипломати працюють над впровадженням прозорості дій влади, що підтримує права людини та рівні можливості. У Перу американська дипломатія пропонує альтернативні варіанти для розвитку та підтримки верховенства права і зміцнення громадянського суспільства, також допомагаючи країні викоринити наркоторгівлю.

"Розвиток в Камбоджі". У цій країні американські дипломати співпрацюють із владою та суспільством, щоби задовольнити потреби громадян у кращому доступі до охорони здоров'я, освіти та економічних можливостей. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) допомагає Камбоджі підвищити врожайність сільського господарства, а також сприяє здоровому харчуванню та збереженню навколишнього середовища тощо.

"Дипломатія носить бойові черевики". Цей вислів з'явився під час розгортання іракської кампанії. Державний департамент та закордонна служба не були підготовлені до викликів Іраку та мандату іракської операції НСПД-44. Службі бракувало ресурсів, особливо - досвідчених дипломатів. Нагадаємо, що Сполучені Штати скоротили витрати на дипломатію після закінчення холодної війни. У 1990-і роки кадровий склад закордонної служби скоротився, оскільки новачків не приймали на роботу. Агентство США з міжнародного розвитку також зазнало збитків від старіння персоналу та звільнень, а також зменшення фінансування. Водночас, за цей же період Сполучені Штати відкрили

23 нових посольства в державах, що виникли після розпаду Радянського Союзу та Югославії - без надання додаткових ресурсів. У результаті жорсткість у розподіленні фінансів спостерігалася у дипломатичних представництвах в усьому світі, а здатність Америки здійснювати дипломатичні заходи і реалізовувати відповідні завдання погіршилася.

Початкові кроки з відновлення дипломатичної служби за ініціативою Департаменту дипломатичної діяльності спостерігаємо з 2001 р. За підтримки Конгресу у 2002 - 2004 рр. до дипслужби США прийнято понад тисячу волонтерів та спеціалістів і близько 200 державних службовців. Крім того, Конгрес уповноважив наймати 608 спеціалістів із дипломатичної безпеки та 561 консульського службовця, які фінансуються відповідними консульськими зборами. Однак додатковий персонал, призначений для заповнення вакансій, був швидко поглинений непередбачуваними вимогами Іраку, Афганістану та Пакистану. Незважаючи на мандат NSPD-44, із 2005 до 2008 рр. фінансування держави не дозволяло наймати нових працівників, за винятком консульських посад. Як наслідок, дипломатичні структури в усьому світі були позбавлені фахового персоналу, необхідного для кадрової роботи на найвідповідальніших робочих місцях. До кінця 2008 р. 17% позицій дипломатичної служби на посадах високого рівня, за винятком Іраку, були вакантними, а 34% посад середньої ланки були заповнені посадовими особами, які мали ранги нижче займаних посад. Наприкінці 2008 фінансового року 16% всіх структур дипломатичної служби США були вакантними, включаючи 25% внутрішніх позицій.

Запроваджене широке волонтерство на дипломатичних посадах призвело до різкого падіння професіоналізму дипломатичної служби в цілому. Навчання не відповідало потребам, а отримані навички не відповідали стандартам. З 44% всіх зарубіжних посад, що відповідно до критеріїв відомства вимагають компетентностей зі знання країни перебування, 25% були вакантними та понад 25% було заповнено тими, хто не опанував необхідними компетентностями. В результаті працівники сучасної закордонної служби не мали достатніх знань, навичок, здібностей та перспектив, необхідних для підготовки кар'єрних дипломатів XXI століття.

Ця гостра нестача професіоналів значно посилила проблему навантаження на діючих кадрових дипломатів. Реалізація нового плану наймання на роботу до дипслужби була розпочата Державним департаментом в період президентства Б. Обами. Для реалізації оприлюдненої дипломатичної тріади - розумна сила дипломатії,

розвиток та оборона - пропонувалося збільшити персонал закордонної служби з кінця 2008 року на 2700 працівників, а в цілому їх кількість, як передбачалося, складатиме близько 14 600 осіб.

У дипломатичному середовищі США спостерігаються і деякі тривожні моменти: відірваність від громадян країн перебування, оскільки американські посольства перетворюються на недоступні фортеці. Доволі небезпечним для національних інтересів США є також поступове впровадження заходів, спрямованих на уніфікацію закордонних та внутрішніх державних служб. Іншою проблемою бачиться зниження рівня вмотивованості кар'єрним зростанням, що опосередковано викликано кількісним збільшенням політичних призначень на дипломатичні посади. Зазначене знову ж таки знижує планку професійної якості дипломатії. Водночас американські спостерігачі стурбовані також і намаганнями Держдепартаменту відмінити закон про закордонну службу. На їхнє переконання, є необхідним визнати дипломатію як професію та забезпечити підтримку потреб закордонної служби.

Навчальний процес. У підготовці професійних кадрів дипломатичної сфери американська школа вирішує такі завдання, як підбір кадрового складу дипломатичної служби, формування відповідного змісту дипломатичної освіти, розробка і впровадження методології навчання. Як бачимо, дипломатична сфера визначається американськими аналітиками як різновимірна і доволі складна діяльність, оскільки дипломатія виконує прогнозно-аналітичну, інформаційно-аналітичну, адміністративно-управлінську та консульську функції. Водночас, на дипломатію покладено і практичні завдання: підготовка пропозицій і рекомендацій, впровадження в життя практичних кроків і відповідних програм.

До Держдепартаменту США на дипломатичну роботу приймаються переважно особи, котрі мають вищу освіту - серед них більшість політологів, магістрів міжнародних відносин, юристів, економістів та істориків. Такий підхід є виправданим, оскільки вивільняє Інститут закордонної служби від додаткового навантаження - навчання загальним дисциплінам. Підготовка американських дипломатів з перших днів орієнтована на конкретну практичну діяльність, тобто конкретну спеціалізацію.

Сутність підготовки полягає у передачі слухачам навичок і вмінь, необхідних у подальшій роботі. Особлива увага надається методам навчання, наближеним до практичної діяльності. Це професійні тренінги, рольові ігри, "мозкові атаки" тощо. Для тих, хто працюватиме безпосередньо з населенням зарубіжних країн, як

правило, в консульській службі, впроваджується соціально-психологічний тренінг з метою максимального ознайомлення і наближення аудиторії до умов роботи та перебування у країнах з протилежними світоглядами і мотиваціями.

У дипломатичних колах США часто постає питання щодо змісту підготовки слухачів: вивчати все чи конкретику по кожній країні. В сучасній дипломатії зроблено певний нахил до вивчення національних культур країн перебування, традицій, мови, що на даному етапі загострення політичних, економічних і світоглядних катаклізмів є виправданим. Однак звуження світогляду працівників дипломатичного фронту до однієї країни може позбавити їх спроможності аналізу і прогностичного мислення щодо поточних і майбутніх міжнародних подій.

Підготовку американських дипломатів здійснює Інститут закордонної служби - Foreign Service Institute (далі - FSI) - Державного департаменту (Вошингтон, США): заклад федерального уряду Сполучених Штатів. FSI забезпечує понад 800 навчальних курсів, у т.ч. майже 70 іноземних мов, навчаючи за рік понад 170 тисяч абітурієнтів для Державного департаменту та слухачів з понад 50 інших державних установ та відділень військової служби. Погодьтеся, це значні цифри навіть для такої країни як Сполучені Штати, оскільки поза офіційною школою дипломатії за цим напрямком активно працює значна кількість приватних вищих шкіл, коледжів, усіляких центрів, інших різноманітних структур. Однак основне завдання з підготовки дипломатів покладено на державну установу FSI.

Програми Інституту включають підготовку фахівців федеральних агентств закордонних справ Сполучених Штатів з питань зовнішньої служби та державної служби, а також тренінги для іноземних громадян, які працюють в дипломатичних установах США. Навчання на різноманітних курсах триває від кількох днів до двох років і покликане не тільки підготувати працівників для успішного виконання професійних завдань із метою посилення лідерських позицій США за кордоном, а також для адаптації закордонного персоналу до інших країн та культур. Навчання допомагає також членам сім'ї дипломата підготуватися до особливостей проживання за кордоном. Також надає працівникам та їхнім родичам важливу інформацію про такі актуальні теми як готовність до небезпечних, кризових ситуацій, поведінка під час різноманітних катаклізмів, війни, а також обізнаність з інформацією про кібербезпеку.

Інститут закордонної служби називають "прем'єр-міністром зовнішньополітичного відомства" уряду США, що покликаний

забезпечувати професійні можливості навчання, необхідні для успішного розв'язання завдань на міжнародній арені. FSI сприяє набуттю змістовного, регіонального та лінгвістичного досвіду, удосконаленню лідерства, особистій стійкості та новаторському вирішенню проблем. Отже, на FSI покладене стратегічне забезпечення дипломатичного досвіду Державного департаменту США та всіх урядових структур у сфері зовнішньої політики.

Інститут закордонної служби включає чотири інститути за наступними напрямками: лідерство і менеджмент, мовні курси, професійні і регіональні навчання, опанування інформаційними технологіями, що у своєму складі має транзитний центр і офіс адміністративних функцій. Школа мовних студій (The School of Language Studies, SLS) пропонує опанування 70 мовами та проводить тестування більш ніж 100 мовами. Заняття можуть складати від 8 до 44 тижнів, залежно від складності мови та цілей навчання. Школа мовних студій Інституту також підтримує мережу шкіл з вивчення мови в Тайбеї, Йогогамі, Сеулі та бере участь в інших регіональних програмах на Близькому Сході, в Північній Африці та Азії, де пропонуються додаткові 44 тижні навчання за кордоном у разі опанування китайською, японською, корейською та арабською мовами. Програми та курси містять самостійне навчання, заняття молоді та курси дистанційного навчання. FSI є співрозробником шкали оцінки рівня володіння мовою, що використовується урядом США. Школа активно співпрацює з міжвідомчою спільнотою мовних тренерів і тестувальників уряду США та часто проводить тестування разом з іноземними агентствами з мовної підготовки.

Школа професійних та регіональних досліджень (The School of Professional and Area Studies, SPAS) пропонує навчання за спеціалізаціями - такими як консульська справа, управління торговельними зв'язками, політичні та економічні справи, публічна дипломатія, навчання та розвиток персоналу, управління офісом та програми орієнтації. Курси також включають теми з вивчення соціально-культурних моделей, політики, економіки і міжнародних відносин регіонів світу та окремих країн. SPAS забезпечує спеціальні програми в консульській, економічній та комерційній, управлінській, політичній і публічній дипломатії, а також програми, орієнтовані на підготовку нових кадрів для закордонної специфіки. У SPAS також розташований Центр навчання дипломатії (CSCD), де слухачі опановують сучасним дипломатичним досвідом, залучаючи найкращих практиків та лекторів. CSCD проводить порівняльний аналіз, що враховується в навчанні FSI та використовується для

підготовки фахівців у міжнародних справах у всіх підрозділах дипломатичної служби.

Школа прикладних інформаційних технологій (The School of Applied Information Technology, SAIT) складається з чотирьох семінарських курсів: покращення опанування професійною програмою; підготовка технологій, що використовуються в Державному департаменті фахівцями з інформаційних технологій; курси IRM, що надають IT-менеджери з широкими навичками IT-менеджменту, та тренінги.

Школа лідерства та менеджменту (The Leadership and Management School, LMS) пропонує обов'язкове та вибіркове навчання керівників та менеджерів, які переходять на виконавчий рівень; круглі столи та семінари з політичних питань для вищих керівників; навчання в галузі управління кризовими ситуаціями за кордоном та в Національному навчальному центрі з міжнародних питань.

Перехідний центр (The Transition Center, TC) готує співробітників та членів їхніх сімей до ефективної діяльності в системі закордонних справ у всіх питаннях, а також і після завершення їхньої кар'єри. Перехідний центр надає: загальну інформацію та інформацію щодо всіх вітчизняних та закордонних посад; проводить семінари та курси з вивчення життєвих навичок іноземних службовців та підготовки з питань безпеки; здійснює підготовку, консультування та надає іншу допомогу працівникам Державного департаменту та інших установ, що залучають послуги уряду США.

Складова TC - Центр підвищення кваліфікації у сфері міжнародних відносин (TC's Center of Excellence in Foreign Affairs Resilience CEFAR) надає консультації та тренінги, спрямовані на допомогу особам, членам родин та колективам, які працюють у середовищі з високим рівнем стресу та високим рівнем загроз.

Інститут закордонної служби покликаний не тільки оперативно реагувати на запити американської практичної дипломатії, відповідно корегуючи свої навчальні плани й програми, а й розробляти прогностичні сценарії на перспективу. Значна увага надається аналізу впливу внутрішньополітичних факторів на формування зовнішньополітичного курсу країни, процесу прийняття політичних рішень, проблем управління у сфері зовнішньої політики. З цією метою організуються і систематично проводяться спеціальні курси: з системного аналізу у сфері міжнародних відносин; теорії міжнародних відносин; теорії і практики дипломатичних переговорів; політичного аналізу; застосування електронних технологій в практичній роботі

дипломатичного відомства; психологічним складовим дипломатичної діяльності тощо.

Викладацький склад інституту забезпечують провідні вчені з відповідних напрямів університетських і науково-дослідних центрів США. Одним з популярних семінарів в зазначеній системі підготовки є спеціальний тренінг-семінар (близько 30 осіб) для керівного складу інших зовнішньополітичних міністерств і відомств, що складається з кількох десятків спецкурсів з питань внутрішньої та зовнішньої політики США і воєнної безпеки. Доволі змістовною є американська система підвищення кваліфікації провідних фахівців, що реалізується шляхом зарахування дипломатичних працівників до штату вищих учбових закладів: направлення дипломатичних співробітників до науково-дослідних інститутів і центрів, а також на навчання до провідних університетів США терміном на один рік. FSI має постійні творчі зв'язки з Гарвардським, Принстонським, Стенфордським та іншими провідними американськими університетами.

Дипломатичний персонал опановує такою тематикою як історія дипломатії (Diplomatic History), засади дипломатичної служби, функції дипломатичної служби (Discover Diplomacy); низкою навчальних програм і тренінгів Центру Фулбрайта (Fulbright Program) та Центру підготовки дипломатів (U.S. Diplomacy Center), а також може скористатися пропозиціями щодо підвищення кваліфікації або опанування початковими знаннями, що пропонуються для всіх бажаючих громадян США, за програмами: Global Youth Issues, Office of Overseas Schools, Youth Exchange Programs. (Привертає увагу поважне ставлення американців до історії дипломатії США. На офіційному сайті інституту розміщено понад 1700 інтерв'ю з провідними американськими дипломатами (середина XX - початок XXI ст.). Для полегшення опанування інформацією подається спеціально розроблений з цією метою Дипломатичний словник). Для всіх бажаючих стати держслужбовцями, зокрема і дипломатами, проводиться конкурсний відбір. Конкурсна експертиза, що відкрита для всіх заявників, може складатися з письмового тестування, оцінки рівня освіти та досвіду заявника та / або оцінки інших атрибутів, необхідних для успішної роботи на вивільненій посаді.

Американська школа дипломатії дотримується наступного правила: якщо закордонна служба повинна виконувати відповідну місію, встановлену законом, то вона також повинна вдосконалюватися.

Інститут закордонної служби на нинішньому етапі розробив нові програми для підвищення професійної освіти, але не має ресурсів для необхідного масштабу змін. Серед запропонованих схем – дистанційна

освіта на вищому рівні, що розпочинається зі вступу на посаду і триває під час просування по службі до вищих посад. Наступний варіант – шестимісячний практичний курс після вступного курсу, що поєднує заняття протягом чотирьох днів на тиждень на кафедрі плюс один день в структурованій програмі в FSI. Водночас, для середньої ланки дипломатичних працівників до процесу навчання рекомендується залучати Бюро людських ресурсів для забезпечення збалансованості довгострокового розвитку кар'єри. Найскладнішим завданням є підготовка вищого кадрового складу, оскільки це пов'язано з кар'єрним зростанням. Перевірку та контроль якості отриманих знань здійснює Експертиза закордонної служби, що є потрібним компонентом у реалізації завдань зовнішньої політики.

2. «Форін офіс» та британська дипломатія

На початку XXI століття одним із пріоритетних завдань людства є пошук ефективних шляхів розв'язання глобальних проблем – економічних, екологічних, технологічних, соціально-політичних, ресурсних тощо. Розвиток і конкурентоспроможність фахівців зовнішньополітичної сфери у світовому просторі безпосередньо пов'язані з оновленням людських ресурсів, джерелом яких є система освіти з властивими їй гнучкістю, відповідністю викликам і загрозам сучасності, тенденціям, які мають місце у сьогоденні, та національним інтересам. Нинішнє суспільство потребує підготовки кадрів, здатних відповідати реаліям часу і ефективно здійснювати свою професійну діяльність. На сьогодні шляхом компаративних досліджень здійснюється інтенсивний пошук нових моделей розвитку освіти, у тому числі – моделей підготовки дипломатів. Світовий досвід підтверджує, що саме освіта є найбільш ефективним, найбільш перспективним засобом і водночас запорукою прогресу людства в третьому тисячолітті. Пріоритетними напрямками розвитку освіти XXI століття є формування високого рівня інформаційної культури кожного громадянина своєї держави, впровадження сучасних інформаційних технологій у практику освітнього процесу, підготовку дипломатів і фахівців у сфері зовнішніх зносин нового покоління.

Зміни, що відбуваються у вищій освіті провідних держав світу, вимагають розробки нових інституціональних моделей підготовки кадрів (зокрема, моделей підготовки дипломатів) відповідно до нових реалій, перспектив інституціонального, суспільнополітичного і науково-технічного розвитку держав, у тому числі й України. З використанням найкращого світового досвіду в Україні також має бути побудована і

впроваджена нова інституціональна модель підготовки дипломатів, зорієнтована на підготовку особистості компетентної та висококваліфікованої, патріотично вихованої та налаштованої на саморозвиток і навчання впродовж усього життя; особистості, якій притаманне інноваційне мислення та європейське світобачення. Особливий інтерес для України становить досвід кадрового забезпечення дипломатичної служби Великої Британії – держави класичної та елітарної освіти, консервативних поглядів, що приєдналася до країн-засновниць Європейського Союзу ще в 1973 році, у рамках другого етапу євроінтеграції (разом із Данією та Ірландією), коли Європою вже був накопичений більш ніж двадцятирічний досвід співробітництва у сфері освіти, зокрема для сфери зовнішніх зносин. У представників вітчизняної системи вищої освіти принципи її становлення й розвитку у Великій Британії викликають неабияку зацікавленість.

За визначенням фахівців, серед чинників, що впливають на освіту Великої Британії, слід виділити її прагматизм. На відміну від так званих «енциклопедичних» освітніх систем, у яких домінує принцип обов'язкового вивчення великої кількості дисциплін (наприклад, у Франції), у британській освітній системі головним є розвиток професіоналізму, що свідчить про її демократичність. Водночас і сама структура системи британської освіти різниться і зводиться до такої: за адміністративним розподілом і національними традиціями – освітня підсистема Англії та Уельсу, освітня підсистема Північної Ірландії, освітня підсистема Шотландії; за освітніми ступенями – початкова освіта (Elementary school), середня освіта (Secondary school), система подальшої освіти (Further education), вища освіта (Higher education); за формами власності – державний сектор освіти (безкоштовний) і приватний сектор освіти (платний).

У той же час незаперечним є те, що дипломатія Великої Британії є класичною та слугує взірцем для багатьох зовнішньо- політичних відомств інших країн. Її найбільш виразною рисою є високий професіоналізм, бездоганне знання предмета, що підлягає вирішенню чи обговоренню, знання країн та енциклопедичні дані, які передаються з покоління в покоління. Принагідно зазначимо, що початкові форми інституціоналізації моделей дипломатії виникають на рівні самоорганізуючих процесів, як, наприклад: реалізація зовнішніх функцій держав з упорядкованими й спрямованими діями; лідери (держави-лідери), здатні очолити й спрямувати цей процес; зачатки постійних керівних органів зовнішніх зносин, а саме явище піддається (реально чи формально) керуванню (управлінню) – наприклад,

європейська система держав XVI–XVIII століть в еволюційно-часовому вимірі.

І в історичному минулому, і сьогодні диплоІ в історичному минулому, і сьогодні дипломати Великої Британії надзвичайно вміло захищають національні інтереси, які виносяться на найвищий щабель завдань зовнішньополітичного відомства. Величезний досвід роботи, вплив на становлення світової дипломатії, надзвичайна обізнаність та фаховість не можуть не привертати увагу. Праці британських дипломатів завжди вивчаються з особливою ретельністю не лише тими, хто готується опанувати галузь зовнішньої політики, а й визнаними професіоналами у цій сфері. Все це є свідченням того, що накопичений досвід у сфері відстоювання державних інтересів, захисту власних громадян, ведення переговорів, встановлення дипломатичних контактів, здійснення офіційного листування є надзвичайно цінним не лише для сучасних дипломатів Великої Британії, а й для представників інших країн. Однак досягнення бездоганного рівня британської дипломатії було б неможливим без тих, хто власне творить це мистецтво, – без професійних кадрів.

Як же формується кадровий склад, які вимоги до освіти та який шлях необхідно пройти, щоб стати співробітником зовнішньополітичного відомства Великої Британії –Форін Офісу?

Добір кадрів на дипломатичну службу Великої Британії є достатньо ґрунтовним та ретельним. Серед вимог до осіб, які мають намір працювати в МЗС Великої Британії, вирізняють загальні та спеціальні. Загальні – висуваються до всіх претендентів (це стосується як державних службовців, так і дипломатичних працівників), а спеціальні – лише до окремих категорій співробітників зовнішньополітичного відомства. Загальні вимоги – громадянство Великої Британії та проживання на території Британії не менше двох з останніх десяти років. Більше того, особа-претендент має безперервно проживати на території Великої Британії протягом останніх 12 місяців, за винятком, якщо в цей період вона знаходилась у закордонному відрядженні як представник уряду або у зв'язку з роботою за кордоном батьків чи дружини (чоловіка) особи-претендента. Знання іноземної мови (через об'єктивні чинники) не є обов'язковою умовою для того, щоб стати співробітником британського МЗС. Це підтверджує і Посол Великої Британії в Україні Лі Тернер, який в одному зі своїх інтерв'ю зазначив: «Щоб отримати роботу у Міністерстві закордонних справ, не обов'язково володіти іноземними мовами. Однак досвід життя в інших країнах та знайомство з іншими культурами стає у нагоді. Якщо ви не надто любите подорожувати чи жити за кордоном, то, можливо, ця

робота не для вас!» . Відповідний міф про необхідність знання іноземної мови та наявність освіти, здобутої у Кембриджі чи Оксфорді, як передумови працевлаштування у МЗС Великої Британії, був розвіяний і Послом Великої Британії у США – паном Нігелем Шейнвальдом.

Співробітником МЗС, із дотриманням обов’язкових умов щодо громадянства та терміну проживання, може стати будь-яка особа незалежно від статі, кольору шкіри, релігійного сповідання, наявності фізичних вад чи інших ознак. Залучаючи кадри, МЗС намагається дотримуватись у зв’язку з цим наступної мети – репрезентувати усіх представників Британського суспільства ХХІ століття.

Доречним є зауважити, що певні посади дипломатичних представництв Великої Британії за кордоном формуються не зі складу МЗС Великої Британії, а залучаються безпосередньо з країни перебування. Такий принцип кадрової політики передбачений статтею 8 Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 року.

Необхідно зазначити, що особа, яка прагне стати співробітником МЗС Британії, має пройти двоступеневу перевірку:

1) базову перевірку особистісних даних. Відповідна ідентифікація здійснюється з метою запобігання потрапляння на службу до МЗС осіб за підробленими документами чи іншим обманним шляхом;

2) перевірку особистісних характеристик претендента.

Перший вид перевірки здійснюється на підставі заповненого особою-претендентом формуляра та поданих документів.

Другий вид перевірки є найвищою формою та проводиться у наступних цілях: – отримання гарантій того, що особа не може піддаватись тиску з боку іноземних розвідувальних служб, терористичних угруповань чи інших організацій, які намагаються завдати шкоду британським інтересам; – підтвердження того, що особа може отримувати доступ та працювати із конфіденційною інформацією та матеріалами; – встановлення відповідності вимогам доступу до інформаційних матеріалів з інших країн чи міжнародних організацій.

Водночас цей вид перевірки включає перевірку документів щодо попереднього досвіду роботи, освіти, матеріального стану, притягнення до кримінальної відповідальності, стану здоров’я тощо.

Загалом перевірка здійснюється протягом чотирьох місяців, однак її тривалість може змінюватись залежно від особистісних характеристик відповідного претендента.

Спеціальні вимоги – формуються для окремих категорій працівників МЗС Британії. Так, у зовнішньополітичному відомстві розрізняють генералістів та спеціалістів, при цьому до кожної із цих груп є окремі вимоги. Доречно доповнити, що в су- часній дипломатії, з розширенням її функцій та зміни ролі, виділяють дві кадрові концепції – генералізм та спеціалізація.

Генералісти – це особи, які є фахівцями широкого профілю та володіють знаннями в різних сферах. У зв'язку з цим варто пригадати слова відомого французького дипломата Жюля Камбона, який говорив, що не знає більш різномірної діяльності, ніж професія дипломата. Цей вислів означає, що дипломати мають бути здатними до роботи у будь-яких напрямках діяльності зовнішньополітичного відомства. При цьому сьогодні це може бути діяльність у сфері консульської служби, завтра – у сфері кліматичних змін, потім – у сфері військових конфліктів і так далі. Такий підхід підтверджує те, що дипломатична діяльність є надзвичайно різноплановою. Про зростаючу роль генералістів свого часу задував і американський дослідник В. Беккус, зазначаючи, що «у минулому їх значення рідко було таким високим, як тепер». Водночас колишній міністр закордонних справ Російської Федерації І. Іванов зазначив, що «є прихильником тієї дипломатичної школи, яка передбачає підготовку фахівців широкого профілю, сьогодні необхідно бути універсальним фахівцем».

Генералісти залучаються на три рівні – А1, А2, С4, які відрізняються між собою за сферою діяльності, обсягом повноважень, можливістю працювати за кордоном чи на території Великої Британії¹⁹ тощо.

А1 – Адміністративні помічники (Administrative Assistants)²⁰ – до цієї категорії входять особи, які мають знання у сфері високих технологій, адміністративні та організаційні навички, у тому числі вміння працювати із документацією, а також обізнані у бухгалтерії. Набір кадрів до А1 здійснюється за наявності потреби. До цієї категорії набираються тільки державні службовці. Дипломатичні працівники не входять до А1.

А2 – Виконавчі помічники (Executive Assistants)²¹ – забезпечують здійснення дипломатичної служби як на території Великої Британії, так і за кордоном. Серед обов'язкових вимог до працівників А2 є вимога високої освіченості та грамотності, оскільки саме вони готують проекти листів, які направляються до тих чи інших державних органів, а також доводяться до відома громадськості. Знання у сфері бухгалтерії та високих технологій є необхідними. Виконавчі помічники, на відміну від адміністративних помічників, входять до

складу дипломатичної служби, відтак можуть працювати не лише на території Великої Британії, а й за кордоном.

Набір кадрів до групи A2 також здійснюється за необхідності. Претенденти мають відповідати вимогам національності та проживання на території Британії, пройти два етапи перевірки спецслужбами. Крім того, особа має отримати сертифікат про наявність середньої освіти (General Certificate of Secondary Education) із зазначенням про складання п'яти екзаменів, серед яких обов'язково математика та англійська мова, на оцінки рівня від A до C.

C4 (Policy Entrants) – категорія осіб, які є випускниками спеціальної державної програми – Civil Service Fast Stream. Відбір випускників зазначеної програми до МЗС Великої Британії проводиться щороку.

Протягом першого року відповідні особи залучаються до політичної роботи, участі у вирішенні питань захисту та оборони чи забезпечення прав британських громадян за кордоном. Наступний рік вони в основному проводять у консульському департаменті, допомагаючи британським громадянам, які знаходяться за кордоном у скрутному становищі.

Працівники категорії C4 входять до складу дипломатичної служби.

Варто зауважити, що відбір до програми Fast Stream є досить складним. Відібрані кандидати, охочі працювати в зовнішньополітичному відомстві, мають продемонструвати свої знання у наступних сферах:

- управління та розвиток персоналу;
- прийняття рішень;
- вирішення проблем;
- управління у сфері міжнародних відносин;
- стратегічне мислення;
- вміння працювати з людьми;
- спілкування;
- здатність до навчання та постійного розвитку.

Претенденти на дипломатичну службу в МЗС Великої Британії також мають пройти кінцеве тестування для доведення того, що вони здатні виконувати спеціальні завдання, доручення департаментів МЗС.

Крім того, випускники згаданої програми мають відповідати загальним вимогам щодо національності та осілості, пройти необхідну перевірку, а також мати диплом бакалавра ступеню 2.2 чи вище.

Для осіб категорії C4 знання іноземної мови, а також досвід у сфері менеджменту, економіки, фінансів та інших галузях, є достатньо вагомим критерієм при прийнятті на роботу.

Доречно відзначити, що за попереднього керівника зовнішньополітичного відомства – Девіда Мілібенда налічувалась ще одна категорія генералістів, а саме: В3 – Оперативні співробітники (Operational Officers). Відповідні працівники належали до дипломатичної служби. Претенденти на цю категорію мали бути обізнаними у сфері зовнішньої політики та міжнародних відносин, бути здатними працювати за кордоном не лише в нормальних умовах, а й у випадку стихійного лиха чи терористичних актів.

Серед вимог, які пред'являлися до претендентів на роботу в групу В3, окремо виділялось те, що особа мала вміти проявляти гнучкість (flexibility). Власне ця риса є притаманною дипломатії Великої Британії – виявлення гнучкості на переговорах та вміння уникати під час бесіди «гострих кутів». Крім того, особа мала бути освіченою, ініціативною, вміти виявляти і вирішувати проблеми та працювати в команді. Володіння іноземними мовами не було обов'язковою вимогою.

Сучасна структура зовнішньополітичного відомства налічує три категорії генералістів, при цьому до однієї із них входять лише державні службовці – А1, до інших двох (А2, С4) – входять дипломатичні співробітники.

Спеціалісти – це особи, які мають спеціальні знання (освіту) у певній галузі. Вони можуть потрапити на службу у випадку, якщо МЗС у зв'язку з оперативною діяльністю потребує відповідної категорії фахівців. При цьому спеціалісти можуть працювати як у самому зовнішньополітичному відомстві, так і бути відрядженими від МЗС на роботу за кордон. Серед спеціалістів залучають економістів, юристів, аналітиків тощо. При цьому вони мають бути знаними фахівцями у відповідних сферах. Обов'язковою вимогою для осіб-претендентів на посаду спеціаліста в певній галузі є наявність спеціальної освіти, іноді навіть досвід роботи за фахом.

Таким чином, розглянувши вимоги до генералістів та спеціалістів та виявивши їхню сутність, можливим є виділити відмінності між ними:

1) генералісти залучаються для виконання завдань, покладених на МЗС Великої Британії загалом. Натомість спеціалісти наймаються на роботу для здійснення спеціальних функцій у тій чи іншій сфері, вони мають більш вузьку спеціалізацію;

2) генералісти мають чіткий поділ на категорії: А1, А2, С4, у той час як штат спеціалістів не має такого поділу;

3) генералістам не потрібно мати спеціальної освіти у сфері міжнародних відносин, спеціалістам потрібно мати спеціальну освіту

саме у тій сфері, до якої вони залучаються для роботи в МЗС Великої Британії.

Аналізуючи вимоги (загальні та спеціальні) для осіб-претендентів на роботу в МЗС Великої Британії, варто зазначити, що така вимога, як наявність спеціальної освіти у сфері міжнародних відносин, зовнішньої політики чи дипломатії, відсутня. Це пояснюється тим, що особа може здобути необхідні професійні навички безпосередньо під час роботи. Головне, щоб майбутній дипломат мав здатність швидко опановувати нові навички та знання у різних сферах. Прикладом може слугувати досвід Посла Великої Британії в Україні Лі Тернера, який заявив наступне: «Я із задоволенням закочував рукави та заглиблювався у переговори на складні та технічні теми: від особливостей міграції кальмарів між Фолклендськими островами та Аргентиною до переконання Німеччини прийняти експорт британської яловичини після кризи, спричиненої епідемією коров'ячого сказу».

Водночас відомий англійський дипломат Гарольд Нікольсон у своїй книзі «Дипломатія» вважав, що для ідеального дипломата важливим є передовсім його особистісні характеристики, зокрема такі, як: правдивість, акуратність, спокійний та гарний характер, терпеливість, скромність, лояльність.

У підсумку доречно зауважити, що дипломатична служба Великої Британії пройшла тривалий шлях свого становлення й розвитку. Це безсумнівно сприяло виробленню власних традицій та нарощуванню відмінних ознак. Сьогодні Форін Офіс залучив до співпраці понад 14 000 осіб. Незважаючи на таку вагому цифру, для бездоганного втілення в життя всього, що віднесено до сфери повноважень МЗС Великої Британії, проводиться достатньо ретельний добір кадрів, який власне і реалізовує зовнішню політику однієї із країн Європейського Союзу.

3. Особливості функціонування Міністерства закордонних справ Франції

Повна назва – Міністерство закордонних та європейських справ Франції; франц. – Ministère des Affaires étrangères et européennes – центральний орган державного управління Франції в сфері зовнішніх відносин. Є головним інструментом реалізації зовнішньої політики Франції.

Керівник зовнішньополітичного відомства займає особливе положення у системі виконавчої влади. Його контакти з президентом в практиці П'ятої республіки мають характер щотижневих зустрічей, на

яких, як правило, прем'єр-міністр не присутній. Нині діючим міністром закордонних справ Франції є Лоран Фабіус.

З 1853 р. Міністерство закордонних справ Франції знаходиться в центрі Парижа на набережній д'Орсе. Назва місця розташування міністерства використовується як його неофіційна назва. Крім квартала в центрі Парижа деякі структури зовнішньополітичного відомства (дирекція з фінансових та бюджетних питань, служба системи інформації та комунікації, дирекція зі справ іноземців у Франції та французів за кордоном тощо) перебувають в Нанті.

Французька дипломатія визнана найстаршою та найбільш професійною службою у світі. Її історія бере початок від 1589 р., чотири французьких державних секретаріата, що спеціалізувались на окремих напрямках зовнішньої політики, були об'єднані, та був призначений Державний секретар закордонних справ, який щоденно о 5 годині ранку доповідав королю про стан зовнішніх справ.

Один з фундаторів дипломатичної служби Франції кардинал Рішельє.

За часів Рішельє французька дипломатична служба набуває вигляду злагодженої системи, що складалася з двох головних компонентів: центрального апарату у вигляді департаменту зовнішніх відносин та закордонного апарату – мережі постійних дипломатичних представництв. Центральний апарат був нечисленним. Є відомості, що в 1661 р., наприклад, він складався лише з п'яти співробітників. В той же час мережа закордонних представництв була досить розгалуженою. У 1685 р. Франція мала постійні посольства у Римі, Венеції, Стамбулі, Відні, Гаазі, Лондоні, Мадриді, Лісабоні, Мюнхені, Копенгагені і Берні. Спеціальні місії перебували у Вюртемберзі, Пфальці та Майнці, а міністри-резиденти – у Мантуї, Генуї, Гамбурзі, Женеві та Флоренції. Французькі представники поділялись на категорії надзвичайних послів, ординарних послів, посланців та резидентів. В процесі еволюції дипломатичної служби усім послам став надаватись титул надзвичайних.

Активна участь Франції у міжнародних справах викликала пильну увагу до цього державного органу, покликаного реалізовувати цю функцію. Протягом багатовікової історії назва зовнішньополітичного відомства, його структура, функції змінювались в залежності від бажання правителів, внутрішніх та зовнішніх умов.

Безпосередньо напередодні Великої французької революції департамент зовнішніх відносин, яким керував як статс-секретар зовнішніх відносин та державний міністр Ш. Вержен,

нараховував близько 70 співробітників. Головну роль в ньому відігравали два політичних управління: перше (північне) займалося відносинами Франції з державами Північної та Центральної Європи та Америки, друге (південне) – з країнами Східної та Південної Європи, а також Скандинавії.

Посада Державного секретаря закордонних справ була перетворена на посаду міністра закордонних справ у 1791 р. Всі міністерські посади були ліквідовані у 1794 р. згідно з рішенням Національного Конвенту та відновлені Директорією, в роки правління якої міністерство очолював міністр зовнішніх відносин. Наполеон Бонапарт відновив назву «міністр закордонних справ». Особливе місце серед голів зовнішньополітичного відомства в цей період належить Шарлю-Морісу Талейрану.

Варто відзначити значну стабільність кадрового потенціалу міністерства, працівники якого мають статус державних службовців. Політичні зміни в країні, пов'язані з приходом нового президента або уряду, вносять лише персональні зміни у керівництві міністерства. Разом з тим сама структура зовнішньополітичного відомства неодноразово піддавалась реорганізаціям.

В окремі періоди статус міністерства отримали Департамент співробітництва з африканськими країнами, а також структури, що відповідають за європейську інтеграцію. У 1961 р. в умовах розпаду колоніальної системи у французькому уряді було створено Міністерство співробітництва, що стало спадкоємцем Міністерства у справах заморських територій, яке існувало в роки Четвертої республіки. У 1966 р. воно було перетворене на Державний секретаріат у справах співробітництва при Міністерстві закордонних справ. Серйозні реформи МЗС відбулись в середині 1970-х рр., коли знову було створене самостійне Міністерство співробітництва (1974), що опікувалось зв'язками з африканськими країнами. Крім того, частина служб МЗС були передані до Міністерства зовнішньої торгівлі, Міністерства культури. В період реформ частка Міністерства закордонних справ в національному бюджеті скоротилась протягом 1970–1976 рр. від 1,46 до 1,05%.

Нові структурні зміни відбулись на початку президентства Франсуа Міттерана. Міністерство закордонних справ було перейменовано на Міністерство зовнішніх відносин. Міністерство співробітництва ліквідувалось, а його функції і кадри передавались перейменованому міністерству. У 1981 р. були скасовані посади державних секретарів МЗВ (існували з 1815 р.), замість них були запроваджені посади двох міністрів-делегатів (заступників міністра): зі співробітництва та

розвитку, а також з європейських справ. Що стосується міністра-делегата з питань співробітництва та розвитку, то збереження його міністерського статусу відповідало побажанням країн, де були розташовані французькі місії допомоги та співробітництва (26 країн). Запровадження посади міністра-делегата з європейських справ було відображенням підвищеної уваги, яка приділялась соціалістами європейській інтеграції. Подальшим поглибленням цієї тенденції стало перетворення наприкінці 1984 р. посади міністра-делегата на посаду міністра з європейських справ. Підвищення статусу відповідального за відносини з ЄЕС міністра не супроводжувалось розширенням його компетенції чи збільшенням апарату. Ця посада була призначена спеціально для Р. Дюма, старого соратника Міттерана. Коли Дюма очолив Міністерство зовнішніх відносин, все повернулось до ситуації 1981 р. Невдовзі міністерству повернули також стару назву.

Нові реформи зовнішньополітичного відомства пов'язані з утворенням уряду Ж.-П. Раффарена. У МЗС, сформованому внаслідок парламентських виборів 2002 р., була відновлена посада державного секретаря, яка відповідала посаді заступника міністра. З 2007 р. у назві міністерстві фігурує додаток «і європейських справ».

За роки П'ятої республіки значно збільшилась чисельність апарату зовнішньополітичного відомства Франції. У 1959 р. в МЗС Франції працювали 1031 людина в центральному апараті та 1216 осіб у зарубіжних представництвах. На середину 1970-х чисельність працівників зросла до 9 тис. В наш час в системі МЗС Франції нараховується близько 9,5 тис. чол. (для порівняння: у США – 35 тис., в Італії – 5 тис., у Великій Британії – 8,2 тис.) В центральній адміністрації зайнято 2,8 тис. чол., в дипломатичних представництвах та консульських службах – 4366, в зарубіжних культурних закладах – 1300. Франція має 268 дипломатичних представництв: посольств, консульств, постійних представництв при міжнародних організаціях майже у 150 країнах.

Постійні працівники МЗС розділені на три категорії: А, В, С. До категорії А належать вищі та старші дипломати, до категорії В – середня ланка працівників відомства, до категорії С – технічний персонал.

Забезпеченням діяльності міністра закордонних справ займається його кабінет. Його завдання полягає у відборі для міністра найважливішої інформації з великої кількості телеграм, листів, звітів, записок, довідок та досьє для того, щоб допомогти йому сконцентруватись на головних проблемах. Згідно із вказівками

міністра кабінет організує та контролює підготовку службами міністерства проектів документів та досьє.

Діяльність керівників міністерства достатньо прозора. Наприклад, щотижнево в мережі Інтернет публікується програма офіційних заходів міністра та його заступників. Апаратом міністерства від імені міністра керує генеральний секретар (посада існує з 1915 р.), якому підпорядковуються два заступника, які очолюють дві генеральні дирекції.

Французьке МЗС має складну розгалужену структуру. За своїми завданнями структурні підрозділи французького зовнішньополітичного відомства поділяються на три групи.

1. Функціональні управління. Орієнтовані на вирішення проблем багатопланового характеру. До них належать: дирекція ООН та міжнародних організацій, дирекція стратегії, безпеки та роззброєння, служба гуманітарних акцій, служба зі справ франкофонії, служба спільної зовнішньої політики та політики безпеки, місія зі зв'язків з неурядовими організаціями, дирекція у справах економіки та фінансів, дирекції культурного, наукового та технічного співробітництва, дирекція з питань французів за кордоном та іноземців у Франції.

2. Географічні управління. Орієнтовані на повніше та комплексне врахування специфіки окремих регіонів та країн. До них належать: дирекція європейської співдружності, дирекція континентальної Європи, дирекції за регіонами: Азії та Океанії, Америки та Карибських островів, Північної Америки та Близького Сходу, Африки та Малагасії.

3. Структури загального призначення. До них належать: генеральна дирекція адміністрації, дирекція з юридичних питань, дирекція преси, дирекція інформації та комунікації, протокол, дирекція архівів та документації.

Міністерство закордонних справ має більш ніж два десятки офіційних видань, в яких міститься інформація як про діяльність міністерства в цілому, так і його структурних підрозділів. Під егідою зовнішньополітичного відомства виходять популярні видання, де зібрані матеріали про Францію, її історію та культуру.

Традиційним пріоритетом французького зовнішньополітичного відомства є активна зовнішня культурна політика. Її завдання були уточнені у спеціальній доповіді МЗС наприкінці 1979 р. Були виділені чотири головних напрямки розвитку політики Франції в галузі культури, актуальність яких зберігається і в наш час.

1. Розвиток системи двосторонніх обмінів замість одностороннього поширення французької культури за кордоном.

2. Вдосконалення заходів культурної сфери з допомогою системи шкільної підготовки французів за кордоном, заохочення освіти іншими мовами, більш широкого використання засобів масової інформації.

3. Забезпечення єдності культурної та економічної політики та економічна підтримка першої.

4. Розширення географії французької культурної політики за кордоном, забезпечення хоча б мінімальної культурної присутності у зарубіжних країнах.

Реалізацією зовнішньої культурної політики займається Генеральна дирекція відносин у сфері культури, що є одним з найбільших підрозділів МЗС за чисельністю. Наприклад, у 1982 р. у її складі працювали близько 250 співробітників, а бюджет становив 20% загального бюджету міністерства.

Питання для самоперевірки:

1. Яка назва міністерства закордонних справ США?
2. Назвіть функції та охарактеризуйте структуру Держдепартаменту США?
3. Назвіть відмінні риси Форін офісу Великобританії?
4. Які особливості підготовки професійних дипломатів у США та Великобританії?

Список рекомендованої літератури: [12, 13, 16, 17 базова]

Лекція 5. Дипломатичні документи внутрішньовідомчого характеру.

1. Документи, що стосуються лише одного дипломатичного відомства.
2. Документи міжвідомчого листування.
3. Зовнішня документація дипломатичного відомства.

1. Документи, що стосуються лише одного дипломатичного відомства.

Аналіз політичних текстів. Вимоги до оформлення і проходження документів внутрішньовідомчого характеру в системі МЗС України. Довідково-інформаційні та інформаційно-аналітичні дипломатичні документи. Документи, якими забезпечуються зовнішньополітичні заходи МЗС.

Дипломатичні документи поділяються на документи внутрішньовідомчого листування та документи дипломатичного листування.

Документи внутрішньовідомчого листування – це документи, що стосуються зв'язку закордонних дипломатичних представництв з Центром і включають в себе переписку з МЗС та іншими державними, рідше з недержавними, структурами по конкретних проблемах відносин з країною перебування або багатосторонніх міжнародних відносин.

В свою чергу документи внутрівідомчого листування умовно можна поділити на документи, що стосуються лише свого відомства, і документи міжвідомчого листування.

До документів, які готуються для використання в роботі лише свого відомства належать службова записка і доповідна записка.

Службова записка – це форма службового документа, яким дипломат інформує керівництво дипломатичної установи про події та факти, які мали місце або відбудуться в найближчому майбутньому і матимуть безпосередній чи опосередкований вплив на діяльність закордонної установи і вносить відповідні пропозиції.

Доповідна записка – це форма службового документа, в якому дипломат інформує про виконану роботу чи про ситуацію, що склалася у зв'язку з виконанням дорученого завдання.

Документи дипломатичного представництва для внутрішніх потреб, а також для відправки в Центр можна поділити на такі групи:

- а) інформаційно-довідкові матеріали;
- б) звітна документація;
- в) листування з консульських питань;
- г) листування з приводу планування роботи та кадрових питань;
- д) листування з адміністративно-господарських та фінансових питань;
- е) листування з МЗС та іншими відомствами і установами України стосовно запитів цих установ та окремих громадян.

2. Документи міжвідомчого листування.

Дипломатичні документи внутрівідомчого характеру диппредставництва за кордоном надзвичайно різноманітні і відображають широку палітру його діяльності. Таким документом можна вважати інформаційну довідку про країну перебування, або як її ще називають “довідку по схемі”. Довідка про країну перебування містить стислу характеристику її політики, економіки, культури, державного устрою, преси, партій, інформацію про її геополітичне становище, короткі відомості з історії і т. д.

У довідці подається інформація з проблем внутрішньополітичної ситуації: дається характеристика правлячим партіям, угрупованням,

коаліціям; вказується на стосунки між гілками влади (законодавчою, виконавчою, судовою); визначаються гострі питання поточного моменту, як політичного, так і економічного плану; місце України в зовнішньополітичній стратегії країни перебування тощо. Розширена довідка (до 20 сторінок) має внутрівідомчий характер і як документ для службового користування стосується обмеженого кола користувачів.

Для широкого використання готується загальна довідка (до 5 сторінок), і в ній даються тільки схематичні відомості, без розкриття специфічних, гострих проблем і оцінок. Ці довідки повинні постійно обновлюватися найновішими, найактивнішими матеріалами. Довідки, як правило, складаються на окремих листах, щоб їх можна було оперативно замінити, не переробляючи всього документа.

Другим по значенню інформаційним документом є довідка щодо стану двосторонніх відносин, яка включає розділи про:

- умови і цілі розвитку двосторонніх відносин;
- хронологію контактів між керівниками держав (президентами, головами парламентів, прем'єр-міністрами, міністрами закордонних справ);
- стан договірно-правової бази (документів існуючих і тих, що готуються до підписання);
- стан торговельно-економічного і науково-технічного співробітництва, діяльність міждержавних комісій, змішаних консультативних та робочих груп і т. ін.;
- стан співробітництва в гуманітарній сфері (наука, освіта, культура, охорона здоров'я), а також проблеми національних меншин, специфіку релігійного життя.

Матеріали цієї довідки можуть містити специфічні відомості, що стосуються регіонального співробітництва, проблем стосунків, включаючи історичний аспект.

В цілому ця довідка є оперативним документом і по винна постійно обновлюватися з урахуванням конкретної ситуації.

В процесі тематичні довідки та інформації діяльності дипломатичного представництва готуються й інші, які дають оцінку того чи іншого напрямку життя і діяльності країни перебування, особливо в контексті можливого розвитку подій та їх впливу на відносини з Україною.

Біографічні довідки про політичних і державних діячів країни перебування містять, як правило, хронологічні дані щодо основних подій в їх житті, службовій кар'єрі, участі у виборних органах. Тут же

міститься інформація про вчений ступінь, сімейний стан, володіння мовами, про особисті уподобання та хобі.

В принципі, якихось усталених правил підготовки довідково-інформаційних матеріалів не існує, але для них характерна одна вимога – чіткість, ясність і послідовність викладу, висвітлення всіх найважливіших аспектів проблеми і, що найголовніше, об'єктивність.

В довідці повинні бути викладені причини виникнення питання, логічний розвиток його вирішення до моменту завершення, з урахуванням часу підготовки документа. Для роботи з матеріалами такого роду використовується як офіційна, так і неофіційна документація країни перебування, матеріали бесід, стенограми виступів державних і політичних діячів, парламентські протоколи, документація громадських організацій і політичних партій. Можуть також використовуватись наукові праці, монографії, дисертації, картографічні матеріали та ін.

При підготовці довідкових матеріалів бажано посилатися на джерела інформації, особливо у тих питаннях, які мають якусь особливу вагу.

Дуже корисним буває обговорення окремих тематичних довідок на референтських нарадах або у “вузькому колі”, в залежності від специфіки теми, що викладається у довідці.

В закордонних дипломатичних представництвах одним із оперативних інформаційних матеріалів, що готуються прес-аташе, є огляди преси. Огляди матеріалів засобів масової інформації (ЗМІ) бувають трьох видів:

- оперативний, в якому дається інформація про всі виступи місцевих ЗМІ щодо України, її внутрішньої і зовнішньої політики, відображають ставлення до керівництва держави;
- тематичний, який направляється для використання в територіальних управліннях і висвітлює певну тему публікацій і передач місцевих ЗМІ у певному часовому відрізку;
- “Україна на сторінках і в передачах ЗМІ” – інформаційно-аналітична довідка узагальнюючого плану (готується, як правило, не менше двох разів на рік).

Огляди преси повинні бути максимально стислими і відображати найголовніше, що стосується внутрішньої і зовнішньої політики України або подій, до яких у даний момент привернута увага міжнародної громадськості.

Особливо важливі і цікаві публікації доцільно перекладати повністю і надсилати за призначенням як до управління інформації, так і до відповідного функціонального або територіального

управління. Назви видань потрібно надсилати в українській транскрипції.

Окрім огляду преси в кожному дипломатичному представництві повинна вестись хроніка подій, до якої, як правило, включаються найважливіші з цих подій, а також візити, переговори, конференції і симпозіуми; перераховуються основні питання, які на них вирішувались або розглядались. Хроніка, подібно до інших дипломатичних документів, має бути стислою і чіткою.

До інших інформаційно-довідкових матеріалів належать анотації окремих книг, брошур, переклади статей, записи текстів цікавих теле або радіопередач, огляди парламентських дебатів, різного роду статистичні дані, які можуть містити актуальні інформаційні матеріали про зовнішню і внутрішню політику країни перебування, її державних, політичних і громадських діячів, про інші події, що так чи інакше мають відношення до України, впливають на її імідж або відносини з нею.

3. Зовнішня документація дипломатичного відомства.

Наступним важливим блоком документів, що готуються в кожному дипломатичному представництві, є зовнішня документація, до якої відносяться річний політичний звіт – основний документ про роботу за річний термін, а також піврічні звіти, політичні листи, звіти дипломатів про поїздки по країні перебування, консульські звіти, звіти інших українських представництв за кордоном.

Річний політичний звіт дипломатичного представництва за кордоном – це сконцентрований аналіз стану двосторонніх стосунків у різних площинах (політичній, економічній, гуманітарній, військовій) та прогноз розвитку відносин на найближчу перспективу, узагальнення зробленого та пропозиції на майбутнє.

Структуру річного політичного звіту, а також його обсяг визначає спеціальна інструкція, яка складається в МЗС.

До підготовки політичного річного звіту висувається ряд принципових вимог, які повинні обов'язково враховуватись.

По-перше, в ньому має бути дана оцінка виконання пріоритетних завдань двосторонніх відносин по стратегічних напрямках зовнішньополітичної діяльності України.

По-друге, у звіті викладаються лише фактичні матеріали, лаконічно і без зайвих коментарів та роздумів.

По-третє, звіт повинен бути чітко структурованим згідно з інструкцією і вимогами МЗС, складатися з цільних блоків, які в свою

чергу мають подаватись, виходячи із значимості подій чи заходів та їх хронологічного порядку.

По-четверте, між планом роботи за звітний рік, самим звітом і планом роботи на наступний період повинен існувати органічний зв'язок, оскільки в цьому полягає послідовність і спадковість в діяльності і реалізації зовнішньої політики України.

Окремим блоком у річному звіті подаються матеріали про фінансово-господарську діяльність дипломатичного представництва. Додатками до річного звіту посольства йдуть:

- результати виконання плану роботи (у формі спеціальної таблиці);

- хроніка двосторонніх контактів з країною перебування за звітний період (дати і основна мета зустрічей глав держав, урядів, парламентів, міністрів за кордонних справ, назви і дати укладених документів);

- перелік чинних міжнародних угод між Україною і країною перебування в хронологічному порядку відповідно до дати набуття чинності;

- “Облікова картка” забезпеченості умов роботи кадрів дипломатичних представництв і консульських установ України за кордоном;

- відомості про звільнення диппредставництва України від сплати податку на додану вартість у звітному році.

Річний звіт готується протягом кількох останніх місяців поточного року з метою поглибленого аналізу та осмислення діяльності диппредставництва за звітний період.

Річні звіти глибоко аналізуються у відповідних підрозділах МЗС, виходячи з них можуть готуватися висновки і пропозиції для Адміністрації Президента України, Парламенту та Уряду, міністерств і відомств.

Піврічний звіт складається за аналогічною схемою. В ньому дається оцінка найважливіших політичних і економічних подій за звітний період, їх впливу на стан дво-сторонніх відносин. У піврічному звіті не подаються матеріали про фінансово-господарську діяльність, про роботу з кадрами. В піврічних звітах пропозиції носять переважно оперативний характер з урахуванням реальної ситуації поточного періоду. Як і річний, піврічний звіт також є результатом колективної діяльності, але більш прикладного характеру.

Політичні листи, чи політичні записки готуються при потребі доповісти Центру про важливі події, які сталися в країні перебування і мали вплив на стан політичної ситуації в ній, а також двосторонніх відносин. В політичному листі є можливість глибоко і всебічно

проаналізувати одну чи дві важливі проблеми. Тому політлисти та політзаписки є суттєвим і логічним доповненням річних і піврічних звітів, а інколи можуть і замінити піврічні звіти.

Готуються також звіти дипломатів (в першу чергу керівного складу) про поїздки по країні перебування, в яких викладається зміст бесід і характер зустрічей, дається оцінка політичної і економічної ситуації в регіонах, робляться висновки і вносяться пропозиції. Ці документи використовуються для підготовки інформаційно-довідкових матеріалів, річних і піврічних планів.

Окремі звіти складаються представниками інших відомств (МВС, Держмитслужба, Міноборони), які представлені в посольстві, і ці матеріали також використовують ся при складанні звітів про роботу посольства в цілому.

Важливими аналітичними документами інформаційно довідкового характеру є звіти за підсумками візитів глави держави (глави уряду, міністра закордонних справ), в яких стисло відображаються результати візиту, відпрацьовуються рекомендації по розвитку двосторонніх відносин, вносяться пропозиції щодо конкретної і практичної реалізації досягнутих домовленостей.

Звіт за підсумками візиту складається, як правило, з трьох основних частин:

- оцінка вибраної дати і терміну візиту, хронологія зустрічей, загальна оцінка візиту, виходячи з реалізації його концепції;
- ґрунтовний аналіз виконання кожного з розділів візи ту: ділової частини, інформаційного та протокольного забезпечення, організаційних заходів;
- висновки і пропозиції щодо активізації двосторонніх відносин і підвищення їх ефективності.

Досить обсяговим в роботі кожного посольства є листування з консульських питань: візової підтримки, громадянства, витребування і легалізації документів громадянського стану, захисту прав громадян України і т. д.

Окремо слід виділити листування між дипломатичним представництвом і Центром з питань адміністративно-господарської та фінансової діяльності (фінансова звітність, проблеми матеріально-технічного забезпечення, нормативні документи).

Багато уваги кожне представництво приділяє листуванню з іншими відомствами і установами України по їх запитах, а також по запитах окремих громадян, що стосуються в першу чергу економічних і правових проблем, а також конкретних життєвих потреб громадян України.

Питання для самоперевірки:

1. Перечисліть документи, що стосуються лише одного дипломатичного відомства?
2. Назвіть міжвідомчі дипломатичні документи?
3. З яких пунктів складається довідка щодо стану двосторонніх відносин?
4. Які документи відносяться до зовнішньої документації дипломатичного відомства?

Список рекомендованої літератури: [1, 9, 12, 13, 16, 21 базова]

Лекція 6. Документи дипломатичного листування

1. Види документів зовнішньодипломатичного листування
2. Вимоги до тексту й мови документів дипломатичного листування
3. Етикетні мовні формули в документах дипломатичного листування
4. Форми та правила звертань в дипломатичних документах до осіб з високим та надвисоким статусом, офіційних осіб, дипломатів

1. Види документів зовнішньодипломатичного листування

Форми дипломатичної діяльності надзвичайно різноманітні: візити, встановлення контактів і ведення бесід, проведення переговорів, пошуки та збір інформації, інформаційно-роз'яснювальна робота. Але всі ці форми або абсолютна більшість з них спрямовуються на завершальний і найбільш відповідальний етап дипломатичної діяльності – підготовку дипломатичних документів, яка займає понад половину часу дипломатів, що працюють у закордонних представництвах, і ще більше – в центральному апараті.

Дипломатичне листування – одна з консервативних сфер дипломатичної практики, а тому передбачає дотримання низки традиційних правил дипломатичного протоколу (компліментарність, форми ввічливості, мова). Ці правила вироблені протягом тисячоліть, і вільний відступ від цих, здавалося би, архаїчних форм може призвести до небажаних наслідків, навіть до загострення відносин.

Підготовку дипломатичних документів, дипломатичне листування можна поділити на два основні блоки – офіційне та особисте дипломатичне листування з представниками іноземних держав та внутрішньовідомче листування з МЗС та іншими державними й громадськими організаціями своєї країни.

Отже, документи зовнішньодипломатичного листування – це:

- особисті (підписні) ноти;
- вербальні ноти;
- приватні листи напівофіційного характеру;
- пам'ятні записки;
- меморандуми;
- заяви.
- офіційні повідомлення МЗС, інформаційного агентства,

комюніке.

При підготовці цих документів потрібно пам'ятати найголовніше – йдеться про спілкування держав та урядів, рівних суб'єктів міжнародного права, і будь-яке приниження прав, достоїнств, престижу іншої суверенної держави абсолютно неприпустиме.

Найбільш поширеними документами дипломатичного листування були і залишаються особисті й вербальні ноти.

Особиста нота надсилається з надзвичайно важливих питань і містить у собі інформацію про подію особливої політичної ваги (наприклад, зміну державного устрою, оформлення домовленості з того чи іншого важливого питання двосторонніх відносин тощо). Посол чи посланник, який вручив вірчі грамоти главі держави перебування, інформує про це своїх колег по дипломатичному корпусу також особистою нотою.

Особисту ноту використовують для інформування про тимчасовий чи остаточний від'їзд глави дипломатичного представництва з країни, для відрекомендування тимчасового повіреного у справах, надсилається у відповідь на отриману особисту ноту. Останнім часом, особливо у зв'язку із зростанням кількості диппредставництв, для передачі такого роду інформації використовують вербальні ноти.

Особисту ноту складають у формі листа, у першій особі від імені того, хто її підписує. Вона друкується на відповідному нотному бланку з державним гербом і підписом під ним "Міністерство закордонних справ України" або "Посольство України у... (назва країни)". Загальноприйнятий формат ноти – подвійне ліве поле основного тексту.

Особиста нота розпочинається звертанням, найпоширенішими формами якого є: "Ваша Високоповажносте", "Шановний пане Міністр", "Шановний пане Посол". Така форма звертання повинна налаштовувати того, хто отримає ноту, на доброзичливе ставлення до змісту. Далі йде виклад суті питання, текст, як правило, розпочинається словами "маю честь". В особистій ноті, що містить

співчуття або протест, слова "маю честь" пропускають. Закінчується особиста нота компліментом (форма ввічливості), в якому автор засвідчує свою повагу:

Прем'єр-міністру, Голові парламенту, Міністру закордонних справ чи Послу (якщо він має особистий ранг Посла)	"Прошу Вас, пане Прем'єр-міністре (пане Міністр, пане Посол) прийняти запевнення у моїй вельми високій (до Вас) повазі" або "Користуюся нагодою, щоб поновити Вашій Високоповажності запевнення..."
Віце-прем'єр-міністру, Заступнику Міністра, Посланнику, Раднику- посланнику, Директору департаменту (якщо вони не мають особистого рангу Посла)	"Прошу Вас, пане Віце-прем'єр- міністр (пане Міністр, пане Директор), прийняти запевнення у моїй високій повазі". (При цьому слід пам'ятати, що в багатьох країнах звернення з "віце" (Прем'єр, Міністр) не вживається, а пишеться: Прем'єр, Міністр)
Повіреному у справах (у ранзі Посланника)	"Прошу Вас, пане Міністр, прийняти запевнення у моїй високій повазі"
Тимчасовому Повіреному у справах	"Прошу Вас, пане Тимчасовий Повірений у справах, прийняти запевнення у моїй глибокій повазі"

Особисті ноти дипломатичних представників окремих держав можуть закінчуватися й інакше, а саме: "З глибокою повагою", "З повагою", "Щиро Ваш". У ноті-відповіді у порядку взаємності доцільно вжити такі ж компліменти, бо зміна компліменту може бути розцінена адресатом як така, що має певне значення.

Під текстом особистої ноти ставиться підпис особи, від імені якої вона посилається. Печатка, прізвище та посада того, хто підписує ноту, не обов'язкові.

Адреса пишеться в лівому нижньому куті першої сторінки ноти, незалежно від кількості сторінок. У адресі зазначається ранг особи, якій надсилається нота.

В окремих випадках, залежно від місцевої практики і на основі взаємної поваги, перед прізвищем особи, якій надсилається нота, може вживатися титул.

На конверті вказується та ж адреса, що й на особистій ноті.
Зразок особистої ноти

Зразок особистої ноти

УКРАЇНА	
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ	
Київ " ____ " червня 200 ____ року	
Шановний пане Посол,	
Прошу прийняти мою сердечну вдячність за ваші дружні поздоровлення з нагоди успішного запуску космічного корабля з міжнародним екіпажем на борту.	
Цілком поділяю Вашу думку, що це досягнення слугуватиме справі прогресу усього людства, зміцненню науково-технічного співробітництва, дружби між нашими країнами.	
З глибокою повагою	[особистий підпис]
Пану [прізвище]	
Надзвичайному і Повноважному Послу	
м. Київ	

До речі, текст ноти може коригуватися залежно від стану відносин з країною посла, якому вона надсилається.

Дипломатичне листування постійно розвивається і відходить від традиційних норм. У нинішніх умовах динамічного світового розвитку, у спілкуванні глав держав та урядів, міністерств закордонних справ усе більше утверджується практика обміну особистими листами, посланнями з найважливіших проблем світової політики. З формальної точки зору, ці документи можна зарахувати до категорії особистих нот, але, зважаючи на високе становище як відправника, так і отримувача, а також на важливість змісту цих документів, їх прийнято виділяти в окремий вид дипломатичного листування. У цих документах, як і в особистих нотах, витримуються протокольні звернення і заключний комплімент, наприклад: "Вельмишановний пане Президент" і закінчення "З повагою" або "З глибокою повагою".

Найпоширенішим документом дипломатичного листування в сучасному світі є **вербальні ноти**, за допомогою яких міністерства закордонних справ і посольства ведуть між собою офіційні діалоги. Раніше, за свідченням англійського дипломата Б. Сатоу, перевага надавалася особистим нотам, бо вербальна нота вважалась "досить сухою за тоном" .

Сьогодні ж вербальні ноти використовуються широко, особливо у двосторонніх відносинах. У них викладаються найрізноманітніші проблеми політичного, економічного, науково-технічного, гуманітарного характеру. Вербальними нотами здійснюються запити про візи, повідомляється про дорожньо-транспортні пригоди за участю співробітників посольств, доводиться до відома посольств інформація представницького (протокольного) характеру (про організацію поїздки дипломатів по країні, про запрошення дипломатів на найрізноманітніші заходи – з нагоди національних свят, Нового року, зустрічі з керівником держави тощо).

Вербальні ноти застосовуються для оформлення домовленості щодо розв'язання найрізноманітніших проблем двосторонніх відносин. Текст вербальних нот складається від третьої особи, друкується на нотному бланку, має вихідний номер і дату відправлення, після тексту ставиться печатка МЗС або дипломатичного представництва, нота не підписується. Надзвичайно важливо, щоб зображений на печатці герб мав правильне положення. Глави деяких дипломатичних місій у кінці тексту вербальної ноти або на печатці ставлять свої ініціали. Хоча це і не є обов'язковим, проте в багатьох країнах така практика розповсюджена і вважається бажанням надати документові особливої ваги.

Вербальна нота розпочинається компліментом із зазначенням повної назви відправника й отримувача: "Міністерство закордонних справ України засвідчує свою повагу Міністерству закордонних справ, Посольству (Республіки Польща) і має честь повідомити..." і далі за текстом, а закінчується компліментом із скороченою назвою: "Міністерство користується цією нагодою, щоб поновити Посольству запевнення в своїй глибокій повазі".

Якщо вербальна нота міністерства є відповіддю на ноту посольства, то вона розпочинається так: "Міністерство закордонних справ України засвідчує свою повагу Посольству Республіки Болгарія у зв'язку з нотою Посольства № . від (число, місяць), має честь повідомити наступне...".

Зразки вербальних нот

Зразки вербальних нот

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ

Управління Державного Протоколу Міністерства закордонних справ України засвідчує свою повагу Посольствам Іноземних держав в Україні і має честь передати запрошення та квитки для Глави дипломатичної місії для участі в урочистій святковій академії, присвяченій 2000-літтю Різдва Христового, яка відбудеться 21 січня 2000 року в Національному палаці "Україна" о 16.00.

У цьому заході братимуть участь Президент України та Міністр закордонних справ України.

Управління Державного Протоколу Міністерства закордонних справ України користується цією нагодою, щоб поновити Посольствам Іноземних Держав в Україні запевнення у своїй високій повазі.

Додаток: запрошення та квитки.

м. Київ, 19 січня 2000 року

Посольствам Іноземних

Держав в Україні

м. Київ

United Nations

United Nations

HEADQUARTERS • SIEGE NEW YORK, NY 10017
TEL.: 1 (212) 963.1234 • FAX: 1 (212) 963.4879

REFERENCE: SCA/2/99(9)

The Chairman of the Security Council Committee established pursuant to resolution 864 (1993) concerning the situation in Angola presents his compliments to the Permanent Representative of Egypt to the United Nations

and has the honour to transmit herewith an addendum (Annex III/Add.3) to the list of senior officials of UNITA and adult members of their immediate families as an addendum to the list previously transmitted with his communications SCA/2/98(3) of 19 February 1998 and SCA/2/99(3) of 19 February 1999. The Chairman also wishes to advise that in this instance, the Committee is not in possession of details such as date of birth, passport number, etc.

The Committee will update the aforementioned list on a regular basis and transmit it, with any additions or deletions, to all States as an addendum to Annex III.

7 July 1999
M.R.

Annex enclosed

Комплімент може опускатися, якщо в ноті міститься протест у зв'язку з діями співробітників посольства чи держави, які трактуються як незаконна діяльність або грубе порушення норм поведінки. У такому випадку комплімент виглядав би недоречним і спотворював би характер ноти.

Комплімент не вживається в нотах про оголошення трауру в країні, з висловлюваннями співчуття, а також за принципом взаємності, якщо в тій чи іншій країні компліменти в дипломатичній практиці не застосовуються взагалі.

Діапазон протокольних формул ввічливості надзвичайно широкий, і за його допомогою можна підкреслити суворіший тон або більшу теплоту офіційного документа. Різні вирази, риторичні звертання, двозначні подяки, знаки наголосу, скорочення типу "т. зв.", "т. п." і "т. д." у нотній практиці абсолютно недопустимі. При складанні тексту ноти протесту завжди слід пам'ятати, що вона може бути відхилена адресатом, а це, як правило, потягне за собою загострення конфлікту з далеко не визначеними наслідками.

У цілому ж, при дипломатичному листуванні треба завжди пам'ятати просте і мудре загальнолюдське правило: "Ніщо не ціниться так дорого і не коштує так дешево, як ввічливість".

У дипломатичній практиці бувають випадки (останнім часом дуже рідка), коли надсилається колективна нота представникам кількох держав. Сьогодні держави будують між собою відносини на двосторонній основі як рівноправні суверенні члени світового товариства, а тому колективна нота (дипкорпусу в цілому або групи

посольств) може розглядатися як демарш, спроба здійснювати тиск, що не може не викликати адекватної реакції.

Щоб запобігти небажаним формам колективного демаршу, використовується форма надсилання ідентичних нот, у яких викладається практично однакова точка зору кількох держав на одну і ту ж проблему.

У сучасній дипломатії все більше практикується обмін нотами безпосередньо між урядами, що є свідченням зростаючої ролі зовнішньої політики, підвищення рівня відповідальності дипломатів за вирішення кардинальних проблем сучасного світу. У нотах такого характеру компліменти, як правило, не застосовують, і текст виглядає таким чином: "Уряд України має честь заявити Урядові Турецької Республіки наступне...".

Усі ноти є офіційними документами незалежно від того, які питання в них розглядаються. Будь-яка нота, що надсилається від імені уряду, потребує належної уваги і відповіді від того, кому вона адресується.

Ще одним видом дипломатичного листування є **приватний лист** напівофіційного характеру. Він здебільшого адресується знайомим офіційним особам і пов'язаний з якоюсь особистою послугою або стосується питань, які є предметом офіційних переговорів чи листування. Цим автор листа підкреслює особисту зацікавленість у вирішенні того чи іншого питання за допомогою особи, якій адресується лист. Приватний лист напівофіційного характеру пишеться на спеціальному бланку (наприклад, бланку Міністра закордонних справ, Посла) меншого формату, навіть на піваркуша або на звичайному поштовому папері. Зворотний бік аркуша не використовується ніколи. Зазвичай, лист починається зі звернення "Шановний пане_____".

Заклучний комплімент обов'язковий і залежить від різниці у службовому становищі автора й адресата, характеру їхніх відносин. У західних країнах звернення і заклучний комплімент, а інколи і весь текст, пишуться автором від руки, що надає йому підкреслено приватного характеру.

Номер на листі не вказується, а дата та особистий підпис необхідні. У випадку, якщо лист пишеться на звичайному папері (не на бланку), то до підпису додається і назва офіційної посади автора.

Звання і повне прізвище адресата подаються тільки на конверті.

Зразок приватного листа

Київ, ____ червня 200 ____ року
Шановний пане Посол,
Повертаючись до нашої вчорашньої приємної бесіди, хочу ще раз подякувати Вам за люб'язне запрошення на концерт Національного симфонічного оркестру Вашої країни.
Моя дружина і я отримали величезне задоволення від музики знаменитих класиків у віртуозному виконанні музикантів оркестру.
Проведений у Вас присмний вечір надовго залишиться у нашій пам'яті.
Прийміть, пане Посол, запевнення у моїй глибокій до Вас повазі.
[підпис]

Широко використовуються також інші документи, що не потребують комплемментарного оформлення. Це – пам'ятні записки і меморандуми.

Пам'ятна записка – дипломатичний документ, що передається особисто, метою якого є звернути увагу та підкреслити важливість зробленої під час бесіди заяви або переданого прохання. Він також переслідує мету –полегшити подальший розгляд питання, попередити можливість неправильного тлумачення чи розуміння бесіди або усної заяви. Пам'ятна записка складається в безособовій формі з уживанням безособових виразів типу: "піднімається прохання", "доводиться користуватися", "повідомляється" тощо, не містить у тексті жодного звернення чи компліменту.

Пам'ятні записки пишуться на звичайному папері без герба. Адреса і вихідний номер не проставляються; зазначаються лише місто і дата передачі: "м. Київ _____ червня 200 року". Над текстом записки робиться надпис: "Пам'ятна записка". Надсилаються вони на прохання особи, з якою відбулася бесіда, або як нагадування про те чи інше питання.

Меморандум – це документ, в якому розглядається фактична сторона того чи іншого питання, аналізуються його окремі найважливіші аспекти, викладається аргументація на захист своєї позиції або дискутується позиція протилежної сторони. Меморандум може бути додатком до особистої чи вербальної ноти або самостійним

документом, що передається особисто чи надсилається кур'єром. Додання меморандуму до ноти, з одного боку, дає можливість скоротити текст ноти, а з іншого – дозволяє ґрунтовніше викласти проблему, яка є предметом нотного листування.

Меморандум як додаток до ноти друкується на нотному папері без герба; номер, печатка, місце і дата відправлення не проставляються. Меморандум, що вручається особисто, друкується на нотному бланку, але звернення і компліменту немає. Печатка і номер на ньому теж не проставляються, але зазначаються місце і дата відправлення.

Крім вищеназваних традиційних документів дипломатичного листування, нині все частіше використовуються і нові документи, до яких належать декларації, послання, заяви глав держав, урядів, міністрів закордонних справ, законодавчих органів влади з питань зовнішньої політики, а також телеграми. Як правило, на телеграму обов'язково дається відповідь. Приводом для надсилання телеграми можуть бути національні свята й ювілейні дати, річниця знаменних подій, вступ на посаду глави держави тощо. Надсилання телеграм у зв'язку із вступом на посаду глави держави – це не тільки ознака ввічливості, прийнятна в міжнародній практиці, але й показник рівня та характеру відносин між державами, привід для того, щоб ще раз продемонструвати бажання й надалі поглиблювати й розширювати співробітництво. Це ж стосується й листів – запрошень або подяк.

У дипломатичній практиці досить часто використовується такий вид документа як заява Міністерства закордонних справ тієї чи іншої країни, де подається оцінка певних подій, ставлення до них МЗС, що часто може розглядатися як позиція глави держави або уряду. Практикується також публікація заяви Прес-центру МЗС.

До дипломатичних документів належать також заяви і виступи представників держави на міжнародних конференціях і в міжнародних організаціях (ООН, ОБСЄ, ПАРЄ); їхні відповіді на звернення або запитання представників громадських організацій чи окремих осіб; кореспондентів щодо найбільш актуальних проблем зовнішньої політики, виступи на дипломатичних прийомах. Ці виступи, як правило, наповнені великим політичним змістом і стосуються не тільки двосторонніх відносин, але й глобальних міжнародних проблем.

Особливе місце серед дипломатичних документів належить комюніке.

Комюніке – це офіційне повідомлення про результати переговорів, яке може бути коротким – у вигляді повідомлення, або більш широким, з викладенням змісту переговорів чи досягнутих угод та їх публікацією. Комюніке відрізняється від усіх інших дипломатичних

документів, перш за все, тим, що це документ двосторонніх та багатосторонніх переговорів, і він також в обов'язковому порядку узгоджується сторонами, і за своїм характером належить до міжнародно-правових документів.

Говорячи про документи дипломатичного листування, не можна не назвати ті, які виходять з вищих законодавчих органів влади. Це – звернення до парламентів інших держав, наприклад, з питань ядерної безпеки, роззброєння, попередження конфліктів тощо, а також спільні комюніке за наслідками візитів та переговорів парламентаріїв.

Усі вищезазначені документи дипломатичного листування є офіційними документами. Для кожного окремого випадку дипломатичної практики важливо правильно підібрати вид документа, насамперед враховуючи його зміст. Слід також пам'ятати, що на особисту ноту прийнято відповідати особистою нотою, на пам'ятну записку надсилають пам'ятну записку тощо.

2. Вимоги до тексту й мови документів дипломатичного листування

Мова дипломатичних документів повинна бути тактовною і ввічливою. При складанні дипломатичних документів необхідно уникати різких випадів, особливо персоніфікованих, дотримуватись принципів міжнародної ввічливості. Дипломатична кореспонденція повинна бути складена в спокійній інтонації, навіть у випадку розв'язання складних питань. Авторам дипломатичних документів слід завжди пам'ятати англійське прислів'я: "Дипломатія - це вміння висловити найбільш неприємні речі в приємних висловах". При складанні тексту ноти протесту треба враховувати можливість її відхилення адресатом, що, як правило, спричинює загострення конфлікту з далеко не визначеними наслідками. З іншого боку, неприйняття ноти - дуже серйозний дипломатичний акт. Якщо для цього немає достатньо поважних причин, цей крок може викликати небажані наслідки для дипломата. Дипломатичний документ можна і треба повертати лише в крайніх випадках, коли в ньому містяться грубі та образливі випадки проти країни, її керівників та офіційних представників.

Вимагає такту застосування в дипломатичних документах граматичної категорії обов'язковості (ваш уряд повинен, ваша країна зобов'язана тощо). Пом'якшити категорію обов'язковості, зробити її в дипломатичних документах більш гнучкою можна шляхом віднесення обов'язковості й до тієї сторони, яка цей документ складає, використанням умовних речень, які починаються зі слова "якби" тощо.

Дипломатичні документи не можуть бути двозначними. Слово в дипломатичному документі повинно абсолютно точно відповідати своєму смислового навантаженню. Якщо слово в певному контексті можна трактувати по-різному, його краще замінити на інше. Водночас, мова дипломатичних документів повинна впливати на почуття читача, залишати в його пам'яті виразний слід. Офіційний тон дипломатичних документів, застосування високих, книжних слів, оціночної лексики дозволяють створити ефект діловитості й строгості.

На відміну від ділового стилю, де для створення загального враження строгої об'єктивності викладу активно вживають безособові конструкції та уникають особових займенників, у текстах дипломатичного листування вживання займенників першої та другої особи є широковживаними. Я автора тексту підкреслює його високий суб'єктний статус, ми сигналізує, що адресант є представником певної групи і виконує функцію посередника дипломатичної взаємодії. Наявність усіх форм займенника Ви (Вас, Вам, Вами) у тексті підкреслює ввічливу тональність комунікації.

При вирішенні проблемних конфліктних ситуацій мета дипломатів полягає не лише у їхньому врегулюванні, а й у підтримці доброзичливих стосунків з представниками держави акредитації, саме цим зумовлюється обережна тональність більшості дипломатичних текстів, що містять негативний контекст. При складанні дипломатичних текстів необхідно уникати різких випадів, особливо персоналізованих.

Саме вищенаведеними міркуваннями пояснюється активне функціонування у дипломатичних текстах непрямих мовних формул, які дозволяють пом'якшити висловлення відмови або прямого заперечення. Відповідна мовна формула може будуватися на основі превентивного вибачення: гадаю, що це лише непорозуміння, прикра випадковість ... але змушені; на основі мовних формул, що виражають ставлення адресанта до висловленої ним думки: на жаль, дуже шкода, прикро, але...

Заперечення щодо претензій як форма протесту може бути висловлене за допомогою мовної формули формального здивування: ми були прикро здивовані пред'явленою нам претензією, вашими звинуваченнями. Характерним прийомом дипломатичного підстилю є використання компоненту вибачення при складанні ввічливої формули вимоги - вибачте за повторне нагадування, але...

Пом'якшити категорію обов'язковості, зробити її в дипломатичних документах більш гнучкою можна шляхом віднесення обов'язковості й до тієї Сторони, яка цей документ складає, використанням умовних

речень, які починаються зі слів "якщо б" тощо. Звичайно, мовні формули непрямого значення розраховані на фахово підготовленого читача з високою мовною компетенцією.

Зразки непрямих мовних формул:

Нам не хотілося б - означає - ми заперечуємо Ми хотіли б - означає - ми наполягаємо

Ми здивовані Вашим несподіваним рішенням - означає - Ваше рішення викликає у нас протест.

Зауважимо, що дипломатичне листування, використовуючи значну кількість шаблонів та стереотипних конструкцій, припускає можливість і нешаблонного втілення думки. Це дозволяє зробити текст дипломатичного документа не таким сухим і одноманітним. Мова дипломатичних документів повинна впливати на почуття читача, залишати в його пам'яті виразний слід.

Найбільш близьким для дипломатичного листування є стиль, що являє собою поєднання строгого наукового стилю з літературним. Дипломатична мова повинна відрізнятися логічністю, чіткістю, простотою викладу, науковою об'єктивністю. Слово повинно бути адекватним думці. Водночас, стиль документа не повинен бути монотонним. У деяких випадках дипломатичний документ може бути досить наближеним до політичної публіцистики, що виявляється в широкому використанні образів, порівнянь, асоціацій, котрі надають текстові яскравості. Нерідко використовуються поняття, ідіоматичні вирази, поширені в країні, куди адресується документ, що прискорює процес усвідомлення його змісту.

При складанні документів дипломатичного листування треба завжди пам'ятати, що вони призначені для сприйняття не лише вітчизняного читача, а й зарубіжного, який може дотримуватися інших поглядів на міжнародні події, звик до інших понять, іншої політичної мови й термінології. Якщо не враховувати цього при формулюванні кожного виразу, при логічній побудові доказів, документ буде малоефективний.

Дипломатичні документи не повинні перевантажуватись надмірним фактичним і цифровим матеріалом; якщо він викликає особливий інтерес, то подається у вигляді додатків або таблиць. Усі матеріали, які йдуть у додатках, повинні мати посилання на джерело.

Дипломатичне листування є досить консервативною сферою дипломатичної практики, тому, як правило, воно передбачає дотримання традиційних правил дипломатичного протоколу. Вироблені протягом тривалого історичного часу ці правила є загальноприйнятими в міжнародній дипломатичній діяльності і їх слід

розглядати як обов'язкові для використання. Порушення правил ведення дипломатичного листування може призвести до загострення стосунків між Сторонами. Відповідне оформлення дипломатичних документів - це не лише формальність, але й питання політики, що стосуються гідності держави. Як правило, контроль за дотриманням установлені практики листування покладається на протокольну службу зовнішньополітичного відомства.

Дипломатичні документи - це офіційні документи, "державні папери", тому велике значення має правильний вибір виду документа: він повинен відповідати кожному конкретному випадку. При цьому слід враховувати зміст і призначення документу, традиції країни перебування. Характеристика деяких видів документів дипломатичного листування як напівофіційних (наприклад, приватних листів напівофіційного характеру) не знімає з них офіційної якості, оскільки вони виходять від глави або дипломатичного співробітника закордонного представництва. А будь-яка діяльність цих осіб в країні перебування не може бути приватною.

Дипломатичні документи повинні мати бездоганний зовнішній вигляд. Вони повинні друкуватися на папері вищого ґатунку машинної різки, як правило, формату А-4. Абсолютно не припустимі в текстах оригіналу підчистки і виправлення. Текст повинен бути красиво відформатованим по всьому аркуші. Для відправки дипломатичних документів використовуються конверти, відповідні за розміром і якістю. Допускається складання документа лише у половину листа. Деякі знавці дипломатичного протоколу радять взагалі не складати дипломатичні документи, які відсилаються. Печатка повинна міститися внизу документа. При скріпленні паперів гербовою печаткою слід уважно слідкувати, щоб герб займав правильне, строго вертикальне положення.

В дипломатичному листуванні неприпустимі неточності, викривлення фактів. Документи, направлені іншим державам, виправити практично неможливо, а це означає, що навіть незначні на перший погляд помилки або неточності можуть мати не прогнозовані наслідки. Відомо немало випадків, коли через випадкові або свідомі неточності у документі виникали неприємні казуси та інциденти у міжнародних відносинах. Будь-яка неточність у дипломатичному документі применшує його цінність, а іноді й ставить під сумнів весь його зміст.

Класичним прикладом грубої помилки, допущеної через необачність німецького посольства під час складання ноти про оголошення війни Росії, було об'єднання в тексті двох варіантів

відповіді, розрахованих на різне реагування російського уряду на вимоги німецького ультиматуму. Нота, вручена послом Німеччини графом Ф. Пурталесом міністру закордонних справ Росії С.Д. Сазонову 1 серпня 1914 р., містила аргументаційну частину, побудовану на двох різних твердженнях. Водночас, її змістовне ядро залишалось незмінним, якими б не були дії російської сторони у відповідь на вимоги Німеччини, - оголошення війни.

Суттєвим компонентом дипломатичного листування є мова, якою складаються дипломатичні документи. Формально представництва можуть вести кореспонденцію на мові своєї держави. Однак, найчастіше представництва ведуть листування на мові країни перебування або додають до оригіналів переклади документів на цю мову. За домовленістю сторін дипломатичне листування може вестися на третій мові. При складанні дипломатичних документів треба враховувати, що в таких країнах, як Канада, Бельгія, Швейцарія, Індія, Нігерія тощо існує декілька офіційних мов.

Важливим принципом дипломатичного листування є принцип паритетності - взаємності. На вербальну ноту прийнято відповідати вербальноюнотою, на особистий лист - особистим листом, на візитну картку візитною карткою. Вважається неввічливим на особистий лист відповісти вербальноюнотою, як і на лист з особистим підписом - листом з фамілією, надрукованою на машинці.

Існує протокольне правило - кожний дипломатичний документ вимагає відповіді. Відсутність відповіді сприймається як відповідь негативного характеру. Наприклад, тривала затримка з відповіддю на запит про агреман може бути формою відмови надати агреман відповідній особі. Причини відмови в наданні агремана повідомляти не обов'язково. Строк відповіді на запит про агреман є свого роду показником стану відносин між двома державами: чим кращі відносини, тим швидше дається позитивна відповідь на такий запит. Затримка відповіді на отриману ноту - серйозне порушення дипломатичного протоколу. Якщо не має особливих причин, відповідь на ноту, лист, інший дипломатичний документ треба не затримувати і надавати в найкоротший термін. На візитку картку - протягом 24 години, на телеграму, лист - від 3 до 10 днів.

У роботі з підготовки дипломатичних документів велике значення має оперативність. Часто навіть ретельно складений документ втрачає свою вагу і значення, коли він підготовлений із запізненням і необхідність у ньому практично відпала.

Дипломатичні документи, як правило, повинні вручатися особисто адресату або направлятися з кур'єром і здаватися під розписку

спеціальній уповноваженій особі. Посилати дипломатичну кореспонденцію по пошті не можна.

3. Етикетні мовні формули в документах дипломатичного листування

Дипломатичне листування вимагає від виконавця високої майстерності, фахового досвіду, глибокого розуміння проблеми, що є предметом листування, високої мовної компетенції. Водночас, дипломатичне листування є досить консервативною сферою дипломатичної практики, і, як правило, передбачає дотримання традиційних правил дипломатичного протоколу. Під час складання дипломатичних документів важливо також враховувати лінгвістично-краєзнавчі особливості кореспондентів.

Обов'язковим складовим елементом багатьох дипломатичних документів є так звані протокольні формули, які задають тональність всьому документові. Існують декілька синонімічних словосполучень, які використовують для їхнього найменування - трафаретні або клішовані формули ввічливості, компліменти, етикетні мовні формули. Про їхню роль в дипломатичному листуванні опосередковано свідчить існуючий поділ відповідних документів на такі, що містять або ні трафаретні формули ввічливості. До перших належать особисті і вербальні ноти, приватні листи напівофіційного характеру, послання глав держав та урядів, телеграми, до других - меморандуми і пам'ятні записки.

Трафаретні формули ввічливості в документах дипломатичного листування - це стандартизовані мовні звороти, сформовані у результаті однотипності неодноразово повторюваних ситуацій у практиці дипломатичної комунікації. Їхня перевага полягає в тому, що вони вимагають мінімального напруження при сприйманні і прискорюють процес складання документу, дозволяючи не витратити зусиль на пошук відповідних форм вислову. З іншого боку, практика користування готовими мовними формулами для вираження подібного змісту у стандартних комунікативних ситуаціях створює сприятливі умови для закріплення нормативного характеру міжсоціумної взаємодії. Це дозволяє шляхом відхилення від загальноприйнятих протокольних формул - в сторону більш теплих або більш офіційних змінювати тональність дипломатичних текстів. Але, щоб вловити ці нюанси, необхідно знати норму, звичайну для даного виду документа.

Звичайно, існування трафаретних формул ввічливості, це і данина історичній традиції. Так, як було зазначено вище, протягом століть в якості єдиних дипломатичних мов людство використовувало

латинську, пізніше французьку мови. Не випадково, значна частина формул ввічливості, якими послуговуються у нотному листуванні, обов'язкова для висловлення на всіх мовах. З іншого боку, первісним жанром дипломатичного мистування були послання монархів, що детермінувало надувічливу тональність цих документів, широке застосування компліментів і етикетних мовних формул.

Не менш важливим, ніж зміст дипломатичного документа є правильність написання титулу, імені та прізвища особи, кому адресується конкретний документ. Вони повинні точно відповідати записам в офіційних документах, які виходять від іншої сторони. Це особливо стосується складних імен і прізвищ, наприклад арабських, іспанських і т.п. При цьому не допускаються жодні, здавалося б, на наш погляд, закономірні скорочення.

Протокольні мовні формули покликані імітувати особисте пряме спілкування між відправником та адресатом дипломатичного документа. У структурі мовного етикету можна виділити формули, що вживаються при встановленні контакту між кореспондентами - формули звертань, вітань і компліментів, при підтриманні контакту - формули вибачення, прохання, подяки, подачі інформації тощо, при припиненні контакту

- формули прощання, побажання. Це і є власне етикетні мовні формули.

Після звертання або на початку тексту дипломатичного листування використовуються компліменти - етикетні мовні формули, якими висловлюється повага до адресата. Комплімент є одним із найдавніших засопів мовного впливу, який використовується з метою сприяння встановленню контакту, приязного тону, довіри.

Найчастотнішими в текстах вербальних нот є мовні формули, в яких засвідчення поваги поєднується із повідомленням або із вишуканою формою прохання: Міністерство Закордонних Справ України засвідчує (свідчить) свою повагу Посольству Австрійської Республіки в Україні і має (за) честь повідомити...; звернутися з проханням... У нотах, що містять співчуття або протест, слова маю честь пропускаться.

Форма компліменту у підписних нотах чітко регламентована і застосовується в залежності від службового положення чи рангу особи, якій вона надсилається: Прошу Вас, пане Міністре, прийняти запевнення у моїй вельми високій повазі; Користуюся нагодою, щоб поновити Вашій Нисокоповажності запевнення у моїй вельми високій повазі тощо.

У текстах із відносно вільною структурою (листи, послання) можливі фінальні конструкції, які звичні як для ділового, так і приватного листування: щиро Ваш, з повагою, з глибокою повагою.

Використання фінальних конструкцій підпорядковане головній ідеї дипломатичної взаємодії - спрямованості на контакт навіть у конфліктних ситуаціях. Заклучна формула може пропонувати шляхи врегулювання: незважаючи на ... сподіваємось на подальшу співпрацю; сподіваємось, що прикрий інцидент не вплине на добрі стосунки наших країн.

Офіційний та піднесений тон дипломатичної комунікації, підкреслене дотримання протоколу та норм ввічливості зумовлюють використання клішованих формул ввічливості і при викладенні суті справи: маю честь повідомити, направити або просити; дозвольте люб'язно повідомити, подякувати, привітати тощо. Створені традицією штампи для висловлення думки вирізняються однозначністю й точністю, служать для економії часу та місця.

Підсилений тон ввічливості надає дипломатичним текстам компонент прохання: Прошу Вас, пане Міністре, прийняти запевнення в моїй вельми високій повазі. Ця традиційна ввічливість йде з давніх часів, коли до монарших і посадових осіб високого рангу зверталися лише з проханням.

Таким чином, характерним для тестів дипломатичного листування є те, що мета навіть стислого та лаконічного тексту полягає не лише у тому, щоб вирішити справу або передати інформацію, а й обов'язково підтримати контакт. Саме цю важливу функцію покликані виконувати трафаретні формули ввічливості. Водночас, багатогранність мовних формул дозволяє змінювати тональність дипломатичного листування від найвишуканішої люб'язності до стриманого ввічливого незадоволення залежно від ситуації, мети і типу документу. Така варіативність досягається через наявність або відсутність відповідних мовних формул, їх насичення етикетними компонентами, більшою чи меншою компліментарністю початкових і заключних формул.

Звичайно, в наш час повне дотримання вказаних формул ввічливості не завжди здається доцільним. Наприклад, в нотах США заключний комплімент випускають. Але про те, що відповідні інновації не набули характеру загальновизнаного звичаю свідчить дипломатичний інцидент, який відбувся у недалекому минулому між посольством Куби в Індонезії і місцевим МЗС. У відповідь на ноту кубинського представництва з представленням щодо інциденту, що стався з військовим аташе Куби в Джакарті, індонезійці під приводом відсутності в цій ноті заключного компліменту повернули ноту, а її

копію разом з копією власного протесту надіслали для відома всім іноземним представництвам.

Кубинці були змушені направити повторну ноту, в якій після початкового компліменту йшов текст: "Посольство Республіки Куба має честь принести вибачення Департаменту Закордонних Справ Республіки Індонезія у зв'язку із тим, що в згаданій ноті не містилось наступне...". Далі йшов повний текст заключного компліменту.

4. Форми та правила звертань в дипломатичних документах до осіб з високим та надвисоким статусом, офіційних осіб, дипломатів

У таких видах дипломатичного листування, як особиста або підписна нота, лист, особисте послання, телеграма важливу роль відіграють формули звертання. Дипломатичний протокол вимагає ретельного добору формули звертання, оскільки саме за звертанням, яким починається нота або лист, можна визначити тональність документу.

Все ширше застосування в україномовних дипломатичних текстах знаходить так звана формула широкого адресата: Шановний пане + посада, звання, ранг або професія. Наприклад, Шановний пане Посол, Шановний пане Міністре, Шановний пане Консуле. Якщо нота починається словами Лане Міністре, Пане Посол (без слова шановний), то це може свідчити про стриманий або навіть напружений характер документа.

В наш час загальний іменник пан повернутий в українську ділову мову в якості офіційного звертання, хоча деякі наші співвітчизники відчують комунікативний дискомфорт при вживанні відповідної мовної формули. Зауважимо, що це звертання вживалось в українській мові не менше семи

століть, і в етикетному сенсі не має жодної дотичності до слова пан у розумінні приналежності до вищих верств суспільства. На думку науковців, слово пан є праслов'янським запозиченням з іранської мови, яке мало первинне значення - охоронець, захисник. Слово лан присутнє в усіх західнослов'янських мовах і в етикетному застосуванні є засвідченням поваги до адресата.

Вживання у звертанні разом із словом лан прізвища адресата надає документу відтінок офіційності, інколи сухості й відчуженості. Ім'я людини при слові лан рекомендують вживати лише тоді, коли адресат приблизно одного віку і має схоже соціальне становище з адресантом. Водночас, етикою дипломатичного спілкування не допускається переходу межі від дружності до фамільярності і навіть у тривалих

неформальних стосунках дипломатів зберігається шанобливість і ввічливість, нехтування формальними формами ввічливості не допускається.

Однчасне вживання імені і прізвища разом зі словом лан є доречним і три листуванні з незнайомими або мало знайомими людьми, а також у привітаннях, вітальних адресах: Високоповажна пані Оксано Стеценко. Ім'я і по-батькові зі словом лан не поєднуються - це не відповідає українським традиціям і нормам літературного мовлення.

У дипломатичному листуванні між представниками східнослов'янських країн, країн СНД продовжує вживається така форма звернення як Ім'я та по-батькові, як правило з прикметниками шановний, вельмишановний: Шановний Іване Борисовичу. На думку вітчизняних мовознавців, так можна звертатися до вищих посадових осіб держав хіба що у новорічному привітання або з нагоди дня народження.

Останніми роками спостерігається тенденція до повного "поновлення в правах" кличного відмінка як однієї з прикмет української граматики. У звертаннях у кличному відмінку ставляться загальні іменники, особові імена і по - батькові. Прізвища у звертаннях завжди ставляться у називному відмінку.

Актуальними для дипломатичних документів є прикметники, що характеризують ставлення до адресата як до людини поважної і шанованої: шановний, високоповажний, високодостойний, вельмишановний, високошановний тощо. До найвищих урядових осіб українською мовою рекомендують звертатися: Ваша Високодостойно, Ваша Високоповаж-но. Зауважимо, що така широта представлених варіантів пояснюється деякими мовознавцями неусталеністю традиції україномовної дипломатичної кореспонденції. Для порівняння, найменша кількість варіантів звертання використовується англомовними дипломатичними текстами.

Правильність написання титулу, звання, посади, імені та прізвища особи, якій адресується конкретний документ вважається не менш важливим, ніж зміст дипломатичного документа. Вони повинні точно відповідати записам в офіційних документах, які виходять від іншої Сторони. Це особливо стосується складних імен і прізвищ, наприклад, арабських, іспанських і т.п. При цьому не допускаються жодні, здавалося б, на наш погляд, закономірні скорочення. Недотримання відповідних форм звертань може розглядатися як навмисне ігнорування ввічливості.

Необхідно пам'ятати, що в деяких країнах, наприклад, у Великобританії існує чітко регламентована, багатоступенева система

звертань до монархів, вищих церковних чинів, аристократів, вищих посадових осіб, яка сягає своїми коренями доби середньовіччя. У традиціях західного етикету - іменувати заступників посадових осіб так само, як і їх зверхні-ків - лане міністре, пане ректоре тощо. До того ж, прийнято звертатися до людей за посадовою номенклатурою навіть тоді, коли вони цю посаду уже не обіймають.

Таким чином, не можна не погодитися з авторами відомого підручника з дипломатичного протоколу Дж. Вуда і Ж. Серре "що є люди надзвичайно педантичні в цих питаннях, і краще написати надто багато, ніж занадто мало".

Таким чином, дипломатичне листування є надзвичайно важливою складовою усього комплексу дипломатичної практики. Повноцінний і дієвий дипломатичний документ, який дозволить спрогнозувати, передбачити відгук на нього країни - адресата, може бути складений лише з урахуванням всіх протокольних та мовних вимог до нього. Грамотно складений, бездоганно сформульований і оформлений документ є більш переконливим і таким, що може принести бажані результати.

Особи, до яких звертаються

Вищі короновані особи - монархи та їхні дружини імператори королі королева Великобританії

Спадкоємні принци, принцеси, принци-консорти, великі князі, великі герцоги, шейхи принц монахський

Аристократи: герцог, герцогиня, маркіз Інші титуловані особи

Президенти, прем'єр-міністри, голови парламентів, міністри «кордонних справ, інші міністри, посли чи особи рівнозначні до положення або рангу, особи, які знаходяться у відставці

віце-прем'єр-міністри, заступники міністрів, посланники, радники-посланники, директори департаментів (якщо вони не мають особистого рангу посла)

тимчасові повірені у справах Патріархи УПЦ,

Папа Римський

митрополити, архієпископи (православні) кардинали, єпископи (православні, католицькі) Титулування, усне звертання

Государ ("Сер" англійською, "Сір" французькою), Государиня ("Мадам"), Ваша Величносте, Його Величність, її Величність Його Імператорська Величність Його Королівська Величність її Величність Королева Великобританії

Ваша Високосте, Його Високість, її Високість, Сер (США) (Ваша) Його Імператорська Високість - до сина імператора Ваша (Його) Королівська Високість - до сина короля

Ваша (Його) Світлість
 Вельможний пане мілорд герцог, Ваша Світлість , мадам мілорд
 маркіз, Ваша Милість мілорд, мадам, Ваша Милість, лорд, леді, сер
 прем'єр-міністр,
 пане президенте, пане міністр, пане посол, Ваша
 Високоповажносте Ваша Високостойносте
 пане міністр, пане посланнику, пане директоре, пане повірений у
 справах
 Ваша Святосте
 Святий Отче, Вельмишановний Отець, Ва-ша Святосте, Ваше
 Блаженство Ваше Високопреосвященство
 Ваше Преосвященство, Ваша Світлосте Вивчити правила:
 апострофо
 Вживається для позначення на письмі між губними приголосними
 та р і к (у слові Лук'ян та похідних від нього) і наступними
 звукосполученнями, що позначаються буквами я, ю, є, ї. Апостроф не
 входить до алфавіту і на розміщення слів у словниках не впливає.

Питання для самоперевірки:

1. Що відносять до документів дипломатичного листування?
2. Яка різниця між особистою та вербальною нотою?
3. Опишіть структуру вербальної ноти?
4. Який припустимий строк відповіді на листи у дипломатичному листуванні?
5. Чи можна відповісти листом на ноту?
6. У яких випадках дипломатичні документи не потребують відповіді?
- 7.

Список рекомендованої літератури: [1, 9, 12, 13, 17, 21 базова; 2, 9 допоміжна]

Lecture 6. Documents of Diplomatic Correspondence

1. Types of documents of external diplomatic correspondence.
2. Requirements for the text and language of diplomatic correspondence documents.
3. Etiquette language formulas in documents of diplomatic correspondence.
4. Forms and rules of address in diplomatic documents to persons of high and very high status, officials, and diplomats.

1. Types of documents of external diplomatic correspondence

The forms of diplomatic activity are extremely diverse: visits, establishment of contacts and conducting conversations, negotiations, search for and collection of information, and information and explanatory work. However, all these forms, or the absolute majority of them, are aimed at the final and most responsible stage of diplomatic activity—the preparation of diplomatic documents, which occupies more than half of the working time of diplomats serving in foreign missions, and even more in the central apparatus.

Diplomatic correspondence is one of the most conservative spheres of diplomatic practice and therefore requires adherence to a number of traditional rules of diplomatic protocol (complimentarity, forms of politeness, language). These rules have been developed over thousands of years, and a free departure from these seemingly archaic forms may lead to undesirable consequences, even to the aggravation of relations.

The preparation of diplomatic documents and diplomatic correspondence can be divided into two main blocks—official and personal diplomatic correspondence with representatives of foreign states, and internal departmental correspondence with the Ministry of Foreign Affairs and other state and public organizations of one's own country.

Thus, the documents of external diplomatic correspondence include:

- personal (signed) notes;
- verbal notes;
- private letters of a semi-official nature;
- aide-mémoires;
- memoranda;
- statements;
- official communications of the Ministry of Foreign Affairs, information agencies, communiqués.

When preparing these documents, it is necessary to remember the most important thing—that this is communication between states and governments, equal subjects of international law, and any infringement of the rights, dignity, or prestige of another sovereign state is absolutely unacceptable.

The most common documents of diplomatic correspondence have been and remain personal notes and verbal notes.

A personal note is sent on extremely important issues and contains information about an event of particular political significance (for example, a change in the state system, the formalization of an agreement on a particular important issue of bilateral relations, etc.). An ambassador or

envoy who has presented credentials to the head of the host state also informs colleagues in the diplomatic corps of this fact by means of a personal note.

A personal note is used to inform about the temporary or final departure of the head of a diplomatic mission from the country, to introduce a chargé d'affaires ad interim, and is sent in response to a received personal note. Recently, especially in connection with the increase in the number of diplomatic missions, verbal notes have been used to convey such information.

A personal note is drawn up in the form of a letter, in the first person, on behalf of the signatory. It is printed on the appropriate note paper with the state emblem and the inscription beneath it "Ministry of Foreign Affairs of Ukraine" or "Embassy of Ukraine in ... (name of the country)." The generally accepted format of a note is a double left margin of the main text.

A personal note begins with a form of address, the most common of which are: "Your Excellency," "Dear Mr. Minister," "Dear Mr. Ambassador." Such a form of address should predispose the recipient of the note to a benevolent attitude toward its content. This is followed by the presentation of the essence of the issue; the text, as a rule, begins with the words "I have the honor." In a personal note containing condolences or a protest, the words "I have the honor" are omitted. A personal note ends with a compliment (a form of politeness), in which the author expresses his or her respect:

"Please accept, Mr Prime Minister (Mr Minister / Mr Ambassador), the assurances of my highest consideration."	"I avail myself of this opportunity to renew to Your Excellency the assurances of my highest consideration."
"Please accept, Mr Prime Minister (Mr Minister / Mr Director), the assurances of my high consideration."	"Please accept, Sir, the assurances of my high consideration."
"Please accept, Mr Minister, the assurances of my high consideration."	"Please accept, Sir, the assurances of my high consideration."
"Please accept, Mr Chargé d'Affaires ad interim, the assurances"	"Please accept, Sir, the assurances of my deep respect."

of my deep respect.”	
----------------------	--

Personal notes of diplomatic representatives of certain states may also end with alternative complimentary closings, such as: “With deep respect,” “Respectfully,” “Yours sincerely.” In a reply note, it is advisable, on the basis of reciprocity, to use the same complimentary closing, as any change in the form of the closing may be interpreted by the addressee as carrying a particular significance.

Below the text of a personal note, the signature of the person on whose behalf it is sent is affixed. The seal, the typed name, and the position of the signatory are not obligatory.

The address is placed in the lower left-hand corner of the first page of the note, regardless of the number of pages. The address indicates the rank of the person to whom the note is sent.

In certain cases, depending on local practice and on the basis of mutual respect, a title may be used before the surname of the addressee.

The same address as that on the personal note is indicated on the envelope.

By the way, the text of a note may be adjusted depending on the state of relations with the country of the ambassador to whom it is sent.

Diplomatic correspondence is constantly evolving and moving away from traditional norms. In today’s context of dynamic global development, in communication between heads of state and government, as well as foreign ministries, the practice of exchanging personal letters and messages on the most important issues of world politics is becoming increasingly established. From a formal point of view, these documents can be classified as personal notes; however, given the high rank of both the sender and the recipient, as well as the importance of their content, they are usually considered a separate category of diplomatic correspondence. In these documents, as in personal notes, protocol forms of address and a closing complimentary formula are observed, for example: “His Excellency the President” and the ending “Respectfully” or “With deep respect.”

The most common type of diplomatic correspondence in the modern world is the verbal note, through which foreign ministries and embassies conduct official dialogues. In the past, according to the testimony of the British diplomat B. Satow, preference was given to personal notes, because the verbal note was considered “rather dry in tone.”

Today, however, verbal notes are widely used, especially in bilateral relations. They cover a wide range of political, economic, scientific-

technical, and humanitarian issues. Verbal notes are used for visa requests, to report road traffic accidents involving embassy staff, and to inform embassies of matters of a representative (protocol) nature (e.g., organizing diplomats' travel within the country, invitations to various events—national holidays, New Year celebrations, meetings with the head of state, etc.).

Verbal notes are also used to formalize agreements on resolving a wide variety of bilateral issues. The text of a verbal note is written in the third person, printed on official note paper, and bears a reference number and date of dispatch. After the text, the seal of the foreign ministry or diplomatic mission is affixed; the note is not signed. It is extremely important that the emblem on the seal is correctly positioned. Heads of some diplomatic missions may place their initials at the end of the verbal note or on the seal. Although this is not mandatory, in many countries it is a common practice and is considered a way to give the document particular weight.

A verbal note begins with a complimentary phrase indicating the full name of the sender and recipient, for example: *"The Ministry of Foreign Affairs of Ukraine presents its compliments to the Ministry of Foreign Affairs, the Embassy of the Republic of Poland, and has the honour to inform..."* and continues with the main text. It ends with a complimentary close using the shortened name: *"The Ministry avails itself of this opportunity to renew to the Embassy the assurances of its highest consideration."*

If a ministry's verbal note is a reply to an embassy's note, it begins as follows:

"The Ministry of Foreign Affairs of Ukraine presents its compliments to the Embassy of the Republic of Bulgaria in connection with Note No. ____ of the Embassy dated (day, month), and has the honour to inform as follows..."

Samples of verbal notes

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ
ВІДПІЛІННІ ООН ТА ІНШИХ МІЖНАРОДНИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ У ЖЕНЕВІ

MISSION PERMANENTE DE L'UKRAINE AUPRES
DE L'OFFICE DES NATIONS UNIES ET DES
AUTRES ORGANISATIONS INTERNATIONALES
A GENEVE

14, rue de l'Orangerie - 1202 Genève,
Tél. 022 919-87-20 Fax. 022 734-38-01

N 307/017

The Permanent Mission of Ukraine to the United Nations Office and other International Organizations in Geneva presents its compliments to the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights and, in light of the upcoming 2019 *United Nations Forum on Business and Human Rights* (25-27 November 2019) as well as 12th session of the *United Nations Forum on Minority Issues* (28-29 November 2019), has the honour to recall the United Nations General Assembly resolution 73/263, whereby the General Assembly, in particular, calls "upon all international organizations and specialized agencies of the United Nations system, when referring to Crimea in their official documents, communications and publications, including with regard to statistical data of the Russian Federation, to refer to «the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, temporarily occupied by the Russian Federation», and encourages all States and other international organizations to do the same".

The Permanent Mission of Ukraine to the United Nations Office and other International Organizations in Geneva, recalling also the United Nations General Assembly resolutions 68/262, 71/205, 72/190 and 73/263, would like to kindly remind the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights that persons who by any means claim to be representing Crimea must not be accredited at the events under the aegis of the United Nations as a part of the delegation of the Russian Federation or any other delegation, but that of Ukraine exclusively on the request of the Ukrainian Side.

The Permanent Mission of Ukraine to the United Nations Office and other International Organizations in Geneva avails itself of this opportunity to renew to the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights the assurances of its highest consideration.

Geneva, 19 November 2019

Office of the United Nations
High Commissioner for Human Rights
Geneva

cc: United Nations Office of Legal Affairs
New York

United Nations
HEADQUARTERS • SIEGE NEW YORK, NY 10017
TEL.: 1 (212) 963.1234 • FAX: 1 (212) 963.4879

REFERENCE : SCA/2/99(9)

The Chairman of the Security Council Committee established pursuant to resolution 864 (1993) concerning the situation in Angola presents his compliments to the Permanent Representative of Egypt to the United Nations and has the honour to transmit herewith an addendum (Annex III/Add.3) to the list of senior officials of UNITA and adult members of their immediate families as an addendum to the list previously transmitted with his communications SCA/2/98(3) of 19 February 1998 and SCA/2/99(3) of 19 February 1999. The Chairman also wishes to advise that in this instance, the Committee is not in possession of details such as date of birth, passport number, etc.

The Committee will update the aforementioned list on a regular basis and transmit it, with any additions or deletions, to all States as an addendum to Annex III.

7 July 1999

M.R.

Annex enclosed

A complimentary closing may be omitted if the note contains a protest regarding actions by embassy staff or the state that are considered illegal or a serious breach of protocol. In such cases, including a complimentary closing would be inappropriate and would distort the character of the note.

Complimentary formulas are also not used in notes concerning the declaration of mourning in a country, expressions of condolence, or, on the principle of reciprocity, in countries where compliments are generally not employed in diplomatic practice.

The range of protocol formulas of courtesy is extremely wide, allowing one to convey a stricter tone or greater warmth in an official document. Different expressions, rhetorical addresses, ambiguous thanks, emphasis marks, or abbreviations such as "so-called," "etc.," and similar are absolutely unacceptable in note-writing practice. When drafting a protest

note, it must always be borne in mind that the note may be rejected by the addressee, which typically leads to an escalation of the conflict with unpredictable consequences.

In general, in diplomatic correspondence one should always remember the simple and wise human rule: *“Nothing is valued so highly and costs so little as courtesy.”*

In diplomatic practice, there are (though increasingly rarely) cases where a collective note is sent to representatives of several states. Today, states build their relations on a bilateral basis as equal sovereign members of the international community. Therefore, a collective note (from the diplomatic corps as a whole or a group of embassies) may be perceived as a demarche or an attempt at pressure, which inevitably provokes an appropriate response.

To avoid undesirable forms of collective demarche, the practice of sending identical notes is used, in which several states present virtually the same position on a single issue.

In modern diplomacy, there is an increasing practice of exchanging notes directly between governments, reflecting the growing role of foreign policy and the heightened responsibility of diplomats in addressing critical global issues. In notes of this character, complimentary closings are generally not used, and the text appears as follows: *“The Government of Ukraine has the honour to state to the Government of the Republic of Turkey the following...”*

All notes are official documents regardless of the issues they address. Any note sent on behalf of a government requires proper attention and a reply from the addressee.

Another type of diplomatic correspondence is the semi-official private letter. These are generally addressed to familiar officials and concern some personal favor or issues that are the subject of official negotiations or correspondence. By sending such a letter, the author emphasizes personal interest in resolving a particular matter through the recipient.

A semi-official private letter is written on special stationery (for example, that of a Minister of Foreign Affairs or Ambassador), usually of smaller size, sometimes on half a sheet or ordinary letter paper. The reverse side of the paper is never used. Typically, the letter begins with the salutation: *“Dear Mr. _____”*.

A closing complimentary formula is mandatory and depends on the difference in official rank between the author and the recipient and on the nature of their relationship. In Western countries, the salutation and closing—and sometimes the entire text—are often handwritten by the author, which emphasizes the personal character of the letter.

No reference number is indicated on the letter, but the date and personal signature are required. If the letter is written on ordinary paper (not stationery), the author's official title is added below the signature.

The rank and full surname of the recipient are indicated only on the envelope.

Other types of documents that do not require a complimentary closing are also widely used. These include **memoranda** and **memorandum notes**.

A **memorandum note** is a diplomatic document delivered personally, intended to draw attention to and emphasize the importance of a statement made or a request conveyed during a conversation. It also serves to facilitate the subsequent consideration of the matter and to prevent possible misunderstandings or misinterpretations of the discussion or oral statement. A memorandum note is drafted in impersonal form using impersonal expressions such as "a request is raised," "it is brought to attention," "it is reported," etc., and contains no form of address or complimentary closing.

Memorandum notes are written on ordinary paper without a coat of arms. No address or reference number is indicated; only the city and date of transmission are provided: "Kyiv, _____ June 200_." Above the text of the note, the heading "*Memorandum Note*" is placed. They are sent at the request of the person with whom the conversation took place or as a reminder regarding a particular matter.

A **memorandum** is a document in which the factual aspects of a particular issue are considered, key points are analyzed, arguments are presented to support one's position, or the opposing side's position is discussed. A memorandum can be an annex to a personal or verbal note or an independent document delivered personally or sent by courier. Attaching a memorandum to a note allows, on the one hand, to shorten the note itself, and on the other hand, to present the issue under consideration more thoroughly.

A memorandum attached to a note is printed on official note paper without a coat of arms; no reference number, seal, place, or date of dispatch is indicated. A memorandum delivered personally is printed on official note paper, but contains no form of address or complimentary closing. No seal or reference number is applied, but the place and date of dispatch are indicated.

In addition to these traditional diplomatic correspondence documents, newer forms are increasingly used today, including **declarations, messages, statements by heads of state, governments, foreign ministers, and legislative bodies on foreign policy matters**, as well as **telegrams**. As a rule, a reply is mandatory for a telegram. Telegrams may be sent on the occasion of national holidays and anniversary dates, anniversaries of

significant events, or the inauguration of a head of state. Sending a telegram on the occasion of a head of state assuming office is not only a courtesy acceptable in international practice but also an indicator of the level and character of relations between states, and an opportunity to demonstrate the desire to further deepen and expand cooperation. The same applies to letters of invitation or thanks.

In diplomatic practice, statements issued by a country's Ministry of Foreign Affairs are also frequently used. These provide an assessment of certain events and the ministry's position, which may often be regarded as representing the position of the head of state or government. It is also common to publish statements via the MFA Press Center.

Diplomatic documents also include statements and speeches by representatives of a state at international conferences and organizations (UN, OSCE, PACE); their responses to inquiries or questions from NGOs or individuals; and briefings to journalists on the most pressing foreign policy issues, as well as speeches at diplomatic receptions. These statements are generally politically significant and concern not only bilateral relations but also global international issues.

A special place among diplomatic documents is occupied by the **communiqué**. A communiqué is an official announcement of the results of negotiations. It may be brief, in the form of a notice, or more extensive, presenting the content of the negotiations or agreements reached and their publication. A communiqué differs from all other diplomatic documents primarily in that it is a product of bilateral or multilateral negotiations, is always agreed upon by the parties, and is considered an international legal document.

Speaking of diplomatic correspondence documents, one cannot fail to mention those issued by higher legislative authorities. These include communications to the parliaments of other states, for example on nuclear security, disarmament, conflict prevention, as well as joint communiqués issued following visits and negotiations of parliamentarians.

All of the above-mentioned diplomatic correspondence documents are official documents. In each specific case, it is important to choose the appropriate type of document, primarily based on its content. It should also be remembered that a personal note is answered with a personal note, a memorandum note with a memorandum note, and so forth.

2. Requirements for the Text and Language of Diplomatic Correspondence Documents

The language of diplomatic documents must be tactful and polite. When drafting diplomatic documents, sharp or personalized attacks must be

avoided, and the principles of international courtesy should be strictly observed. Diplomatic correspondence should be composed in a calm tone, even when addressing complex or sensitive issues. Authors of diplomatic documents should always remember the English proverb: “Diplomacy is the art of saying unpleasant things in pleasant terms.”

When drafting a protest note, one must consider the possibility that the note may be rejected by the addressee, which generally leads to an escalation of the conflict with unpredictable consequences. On the other hand, failing to accept a note is a very serious diplomatic act. If there are no sufficiently valid reasons, such a step may provoke undesirable consequences for the diplomat. A diplomatic document should be returned only in extreme cases, such as when it contains grossly offensive remarks against a country, its leaders, or official representatives.

The use of the grammatical category of obligation in diplomatic documents (e.g., your government must, your country is obliged) requires tact. The degree of obligation can be softened or made more flexible by including the responsibility of the issuing party or by using conditional sentences starting with “if” or “should”.

Diplomatic documents must not be ambiguous. Each word must precisely correspond to its intended meaning. If a word could be interpreted in multiple ways in a certain context, it should be replaced with a more precise term. At the same time, the language of diplomatic documents should influence the reader, leaving a lasting impression. The official tone, use of elevated or literary vocabulary, and evaluative terminology help create an impression of professionalism and seriousness.

Unlike business correspondence, where impersonal constructions are widely used to maintain objectivity and personal pronouns are avoided, diplomatic correspondence frequently employs first- and second-person pronouns. The use of I emphasizes the high personal status of the author, while we signals that the sender represents a group or acts as a mediator in diplomatic interactions. The inclusion of all forms of the pronoun You (e.g., You, Your, Yours) underlines the courteous tone of the communication.

In handling sensitive or conflictual situations, the goal of diplomats is not only to resolve the issues but also to maintain friendly relations with the representatives of the receiving state. This explains the cautious tone of most diplomatic texts with negative content. Harsh or personalized attacks must always be avoided.

These considerations explain the frequent use of indirect linguistic formulas in diplomatic texts, which help soften refusals or direct objections. Such formulas may be based on preventive apologies, e.g., “I believe this is a misunderstanding, an unfortunate incident... but we are compelled...”, or

on expressions conveying the sender's attitude toward the statement, e.g., "unfortunately, we regret, it is regrettable, but..."

Objections to claims, as a form of protest, can also be expressed using formal surprise: "We were rather surprised by the claims presented to us, by your accusations." A typical diplomatic strategy is to use an apology component when formulating polite requests: "We apologize for the repeated reminder, but..."

The degree of obligation in diplomatic documents can also be softened by attributing it to the issuing party and using conditional sentences starting with "if", etc. Indirect formulas are intended for a professionally trained reader with a high level of linguistic competence.

Examples of indirect formulas:

- We would not wish to... – implies we object
- We would like to... – implies we insist
- We are surprised by your unexpected decision – implies your decision meets our protest

Although diplomatic correspondence often uses templates and stereotypical constructions, non-standard formulations are possible. This allows the text to avoid dryness and monotony. Diplomatic language should affect the reader emotionally and leave a lasting impression.

The style most suited to diplomatic correspondence is a combination of strict scientific style with literary elements. Diplomatic language must be logical, clear, simple, and objective. Words should adequately reflect the thought. At the same time, the style should not be monotonous. In some cases, diplomatic documents may approach political journalism, employing metaphors, comparisons, and associations to make the text vivid. Frequently, idiomatic expressions common in the recipient country are used to facilitate comprehension.

Diplomatic documents must always consider that the reader may be foreign, with different perspectives on international events, accustomed to different terminology and political language. Ignoring this may reduce the effectiveness of the document.

Diplomatic documents should not be overloaded with excessive factual or numerical material; if relevant, it should be presented in attachments or tables with sources clearly referenced.

Diplomatic correspondence is a conservative area of practice and generally adheres to traditional rules of diplomatic protocol, which have been developed over a long historical period and are widely accepted internationally. Violations of these rules may lead to tensions between states. Proper formatting is not merely formal but a matter of state dignity, with protocol services typically responsible for ensuring compliance.

Diplomatic documents are official documents – “state papers” – so selecting the appropriate type of document is crucial, taking into account content, purpose, and the traditions of the host country. Semi-official documents, such as personal letters of a semi-official character, retain their official status if issued by the head of a mission or diplomatic officer. Any activity of these officials in the host country is never truly private.

Diplomatic documents must be impeccably presented. They should be printed on high-quality A4 paper, with no corrections or erasures. The text should be well-formatted. Envelopes must match the document in size and quality. Folding is allowed only in half-sheet format. The seal must be at the bottom, and if multiple sheets are fastened with a coat-of-arms seal, care must be taken that the emblem is vertically aligned.

Diplomatic documents must not contain inaccuracies or distortions. Documents sent to foreign states cannot easily be corrected, so even minor mistakes may have unpredictable consequences. Numerous cases demonstrate that inadvertent or intentional errors have caused diplomatic incidents. Any inaccuracy diminishes the value of the document and may call its content into question.

A classic example of a serious error occurred when the German Embassy, during the drafting of a note announcing war on Russia, merged two response versions designed for different reactions by the Russian government. The note, delivered by German Ambassador Count F. Pourtales to Russian Foreign Minister S.D. Sazonov on 1 August 1914, contained argumentative sections based on two different statements, while the core content – the declaration of war – remained unchanged.

An essential component of diplomatic correspondence is the language in which documents are drafted. Missions may formally conduct correspondence in their own language, but most often correspondence is in the language of the host country, sometimes accompanied by translations. By agreement, correspondence may also be conducted in a third language. It is important to consider that countries such as Canada, Belgium, Switzerland, India, and Nigeria have multiple official languages.

An important principle is parity – reciprocity. A verbal note should be answered with a verbal note, a personal letter with a personal letter, a calling card with a calling card. It is considered impolite to respond to a personal letter with a verbal note, or to a personally signed letter with a typewritten one.

Protocol rules dictate that every diplomatic document requires a response. Failure to respond is interpreted as a negative answer. For example, prolonged delay in responding to an *agrément* request may indicate refusal. Reasons for refusal do not need to be disclosed. The

response time indicates the state of relations: better relations lead to faster positive replies. Delays are a serious breach of protocol. Responses should be provided promptly: calling cards within 24 hours, telegrams and letters within 3–10 days.

Timeliness is crucial in preparing diplomatic documents. Even carefully drafted documents lose value if delayed. Documents should generally be delivered personally or via courier and signed for by an authorized person. Sending diplomatic correspondence by regular mail is prohibited.

3. Etiquette Linguistic Formulas in Diplomatic Correspondence Documents

Diplomatic correspondence requires from its author a high degree of skill, professional experience, deep understanding of the subject matter, and advanced linguistic competence. At the same time, diplomatic correspondence is a rather conservative sphere of practice and generally adheres to traditional rules of diplomatic protocol. When drafting diplomatic documents, it is also important to take into account the linguistic and cultural characteristics of the correspondents.

An essential component of many diplomatic documents is the so-called protocol formulas, which set the tone for the entire document. There are several synonymous terms used to describe them—stereotyped or canned courtesy formulas, compliments, etiquette linguistic formulas. Their role in diplomatic correspondence is indirectly indicated by the classification of documents into those containing or not containing these formulas. The former include personal and verbal notes, semi-official private letters, messages from heads of state and government, and telegrams. The latter include memoranda and briefing notes.

Stereotyped courtesy formulas in diplomatic documents are standardized linguistic expressions developed through the repetition of similar situations in diplomatic communication. Their advantage is that they require minimal cognitive effort to understand and accelerate the drafting process, allowing the author not to spend time searching for appropriate expressions. At the same time, the habitual use of ready-made formulas in standard communicative situations establishes a normative character for inter-societal interaction. By deviating from commonly accepted protocol formulas—toward warmer or more formal expressions—the tone of a diplomatic text can be adjusted. However, to recognize such nuances, one must know the standard norm for a given type of document.

The existence of these formulas is also a nod to historical tradition. For centuries, Latin and later French were the universal diplomatic languages. Consequently, many courtesy formulas used in note correspondence remain

standard across languages. Originally, the genre of diplomacy was shaped by messages from monarchs, which determined the polite tone of these documents and the extensive use of compliments and etiquette linguistic formulas.

Equally important as the content of a diplomatic document is the correct rendering of the title, name, and surname of the addressee. These must precisely match the official records of the other side. This is especially crucial for complex names, such as Arabic or Spanish ones. No abbreviations, even if seemingly logical, are allowed.

Protocol linguistic formulas aim to simulate direct personal communication between the sender and the recipient of the diplomatic document. Within linguistic etiquette, formulas can be categorized according to their function:

- Establishing contact: forms of address, greetings, compliments
- Maintaining contact: apologies, requests, expressions of thanks, conveying information
- Ending contact: farewells, good wishes

After the initial address or at the beginning of the text, compliments–etiquette formulas–are used to express respect for the addressee. Compliments are among the oldest linguistic tools for influencing communication, intended to establish friendly tone, trust, and contact.

The most frequent formulas in verbal notes combine expressions of respect with notifications or refined forms of requests:

- *The Ministry of Foreign Affairs of Ukraine presents its compliments to the Embassy of the Republic of Austria in Ukraine and has the honor to inform...*
- *...to address with a request...*

In notes containing condolences or protests, the words *has the honor* are omitted.

The form of the compliment in signed notes is strictly regulated and depends on the rank or official position of the recipient:

- *I have the honor to assure you, Mr. Minister, of my highest consideration*
- *I avail myself of this opportunity to renew to Your Excellency the assurances of my highest consideration*

In more freely structured texts (letters, messages), final formulas customary in business or private correspondence are possible: *Sincerely yours, With respect, With deepest respect.*

The use of final formulas serves the primary goal of diplomatic interaction—maintaining contact even in conflict situations. A concluding formula may suggest paths for resolution:

- *Despite ... we hope for further cooperation*
- *We hope that the unfortunate incident will not affect the good relations between our countries*

The formal and elevated tone of diplomatic communication, along with strict adherence to protocol and politeness norms, explains the use of stereotyped courtesy formulas in presenting the substance of the matter:

- *...has the honor to inform, to forward, or to request*
- *Allow me to kindly inform, to thank, to congratulate...*

Traditional formulas ensure clarity, precision, and efficiency, saving time and space. A heightened tone of courtesy is reinforced by the inclusion of requests:

- *I have the honor to assure you, Mr. Minister, of my highest consideration.*

This traditional politeness stems from the historical practice of addressing monarchs and high-ranking officials exclusively with requests.

Thus, the characteristic feature of diplomatic correspondence is that even a concise text is intended not only to resolve the matter or convey information but also to maintain contact. This important function is performed by the stereotyped courtesy formulas. The richness of these linguistic formulas allows the tone of diplomatic correspondence to vary—from the most refined courtesy to restrained polite discontent—depending on the situation, purpose, and type of document. Such variability is achieved through the presence or absence of the formulas, the density of etiquette components, and the degree of complimentariness of the opening and closing expressions.

Today, strict adherence to these formulas is not always considered necessary. For example, in U.S. notes, the final compliment is often omitted. However, the fact that such innovations have not yet become universally recognized is illustrated by a recent diplomatic incident between the Cuban Embassy in Indonesia and the local Ministry of Foreign Affairs. In response to a note from the Cuban mission regarding an incident involving the Cuban military attaché in Jakarta, the Indonesians returned the note under the pretext that it lacked a concluding compliment and sent a copy along with their protest to all foreign missions.

The Cubans were compelled to issue a repeat note, in which, following the opening compliment, the text read: *“The Embassy of the Republic of Cuba has the honor to apologize to the Ministry of Foreign Affairs of the*

Republic of Indonesia for the omission in the previous note of the following...", followed by the full text of the concluding compliment.

4. Forms and Rules of Address in Diplomatic Documents to Persons of High and Highest Status, Officials, and Diplomats

In certain types of diplomatic correspondence—such as personal or signed notes, letters, personal messages, and telegrams—the formulas of address play a crucial role. Diplomatic protocol requires careful selection of the address formula because the opening address sets the tone of the document.

Increasingly in Ukrainian diplomatic texts, a so-called broad address formula is used:

“Шановний пане” + position, rank, title, or profession
For example:

- Шановний пане Посол (Honorable Mr. Ambassador)
- Шановний пане Міністрі (Honorable Mr. Minister)
- Шановний пане Консуле (Honorable Mr. Consul)

If a note begins with simply Пане Посол, Пане Міністрі (without *Шановний*), it may indicate a restrained or even tense tone.

Currently, the general noun пан (“Mr.”) has been reintroduced into Ukrainian official correspondence as a standard form of address. Some speakers may feel a communicative discomfort using it. Historically, however, the term has been in Ukrainian for at least seven centuries and, in the etiquette sense, is unrelated to social class. Linguists suggest пан originates from a Proto-Slavic loan from Iranian, originally meaning “guardian” or “protector.”

The word Лан is found in all Western Slavic languages and, in etiquette, denotes respect for the addressee.

- Using a surname with Лан gives the document an official tone, sometimes dry or distant.
- Using a first name with Лан is recommended only for correspondents of similar age and social status.

Diplomatic etiquette forbids crossing the line from friendliness to familiarity; even in long-term informal relations, respect and politeness must be maintained, and neglecting formal courtesy is unacceptable.

Using first name + surname with Лан is appropriate when writing to unknown or little-known persons, or in greetings and congratulatory addresses:

- Високоповажна пані Оксано Стеценко (Honorable Madam Oksana Stetsenko)

- First name + patronymic with Лан is not used, as this does not conform to Ukrainian linguistic traditions.

In diplomatic correspondence among East Slavic and CIS countries, the form First Name + Patronymic is still used, often with the adjectives Шановний, Вельмишановний (Honorable, Most Honorable):

- Шановний Іване Борисовичу (Honorable Ivan Borysovych)

Ukrainian linguists suggest this form is appropriate for high-ranking officials only on special occasions, such as New Year greetings or birthdays.

Recently, there is a trend to restore vocative case in Ukrainian grammar. In addresses, common nouns, personal names, and patronymics are used in the vocative, while surnames remain in the nominative.

Common adjectives to show respect include:

- Шановний (Honorable)
- Високоповажний (Highly Honorable)
- Високодостойний (Most Distinguished)
- Вельмишановний (Most Honorable)
- Високошановний (Highly Esteemed)

For the highest government officials, recommended forms are:

- Ваша Високодостойносте (Your Most Distinguished)
- Ваша Високоповажносте (Your Highly Honorable)

The variety of forms in Ukrainian reflects the lack of firmly established tradition, unlike in English-language diplomatic texts, which use fewer variants.

Correct spelling of title, rank, position, first name, and surname of the addressee is as important as the content. Names must match official records. This is especially critical for complex names, e.g., Arabic or Spanish. No abbreviations are allowed. Failure to observe proper forms may be perceived as deliberate disregard for courtesy.

In some countries, such as the UK, there is a strict, multi-level system for addressing monarchs, high-ranking clergy, aristocrats, and senior officials, with roots in the Middle Ages. In Western etiquette, deputies are addressed in the same form as their superiors:

- Лане Міністрі, Пане Ректорі (Mr. Minister, Mr. Rector)

It is customary to address individuals by their office even after leaving it.

As J. Wood and J. Serre note in their famous diplomatic protocol textbook:

"Some people are extremely pedantic in these matters, and it is better to write too much than too little."

Thus, diplomatic correspondence is an essential part of diplomacy, and a fully effective document—one that anticipates and influences the recipient country’s reaction—can be drafted only by adhering to all protocol and linguistic rules. A well-written, correctly formulated, and properly formatted document is more persuasive and likely to achieve its intended results.

Persons Addressed in Diplomatic Correspondence

<i>Category</i>	<i>Example Titles</i>
Highest Crowned Persons	Monarchs, Emperors, Kings, Queens, Crown Princes, Grand Dukes, Sheikhs
Aristocrats	Duke, Duchess, Marquis, etc.
High-ranking officials	Presidents, Prime Ministers, Ministers, Ambassadors, Vice-Ministers, Envoys, Department Directors (without ambassadorial rank), Chargés d’affaires
Clergy	Patriarchs, Pope, Metropolitans, Archbishops, Cardinals, Bishops

Forms of Address / Oral Address

<i>Status</i>	<i>Ukrainian</i>	<i>English equivalent</i>
Monarch	Ваша Величність / Його Величність / Її Величність	Your Majesty / His Majesty / Her Majesty
Emperor’s son	Його Імператорська Високість	His Imperial Highness
King’s son	Його Королівська Високість	His Royal Highness
Aristocrats	Ваша Світлість / Вельможний пане / Мадам / Лорд / Леді / Сер	Your Grace / Lord / Lady / Sir
Prime Minister	Прем’єр-міністре	Mr. Prime Minister
President	Пане Президенте	Mr. President
Minister	Пане Міністре	Mr. Minister
Ambassador	Пане Посол	Mr. Ambassador
Director /	Пане Директоре / Пане	Mr. Director /

<i>Status</i>	<i>Ukrainian</i>	<i>English equivalent</i>
Envoy / Chargé d'affaires	Посланнику / Пане Повірений у справах	Mr. Envoy / Mr. Chargé
Pope / Patriarch	Ваша Святосте / Святий Отче	Your Holiness / Holy Father
High-ranking clergy	Вельмишановний Отець / Ваше Блаженство / Ваше Високопреосвященство	Most Reverend Father / Your Beatitude / Your Excellency

Notes on Orthography

- Apostrophe usage: Used in writing between labial consonants and "р/к" in words like Лук'ян, and before the letters я, ю, є, ї.
- The apostrophe is not part of the alphabet and does not affect dictionary word placement.

Self-Check Questions

1. Which documents are considered diplomatic correspondence?
2. What is the difference between a personal and a verbal note?
3. Describe the structure of a verbal note.
4. What is the acceptable response time for letters in diplomatic correspondence?
5. Can a letter be used to respond to a note?
6. In which cases do diplomatic documents not require a response?

List of recommended references: [1, 9, 12, 13, 16, 21 basic; 2, 9 additional]

Змістовий модуль 2. *Конфліктологія у сфері міжнародних відносин*

Лекція 7. Дипломатичні переговори

1. Сутність дипломатичних переговорів
2. Концепції, класифікація та функції міжнародних переговорів
3. Переговорний процес: визначення, підготовка та структура
4. Стили ведення переговорів в політичному конфлікті

1. Сутність дипломатичних переговорів

Дипломатичні переговори – це офіційне обговорення представниками держав політичних, економічних та інших питань двосторонніх і багатосторонніх відносин з метою погодження зовнішньополітичної стратегії, тактики і відповідних дипломатичних акцій, обміну думками, взаємного обміну інформацією, підготовки до підписання договорів, врегулювання спірних питань і т. д.

Дипломатичні переговори – основний спосіб мирного розв'язання спорів і конфліктів, які виникають між державами, один із найпоширеніших у міжнародному праві методів розвитку і поглиблення відносин між державами.

Своє сучасне юридичне оформлення і закріплення практика переговорів знайшла в Статуті ООН. В статті 33 наголошується:

1. Сторони, які беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, повинні перш за все намагатись розв'язати спір шляхом переговорів, обслідування, посередництва, примирення, арбітражу, судового розбору, звернення до регіональних органів чи угод, або іншими мирними засобами на свій розсуд.

2. Рада Безпеки, якщо вона вважає це необхідним, вимагає від сторін розв'язання їх спору з допомогою таких засобів».

Але не слід вважати, що переговори проводяться лише для врегулювання спорів і конфліктів. Сьогоднішня дипломатія все частіше звертається до них для розробки і координації загальних політичних, економічних або гуманітарних акцій, що мають міжнародний або регіональний характер. Тому переговори активно використовуються для погодження і координації окремих зовнішньополітичних, а в деяких випадках і внутрішньополітичних заходів, для вироблення загальної стратегії і тактики у розв'язанні складних проблем науки і техніки, які зачіпають інтереси багатьох країн (наприклад, проблеми Чорнобильської катастрофи). Об'єктом переговорів у наші дні стають загальні питання боротьби з

тероризмом, розповсюдженням зброї і наркотиків, захисту довкілля, освоєння космосу і Світового океану, боротьби проти найнебезпечніших захворювань (наркоманія, СНІД) і т. ін. Це дуже яскраво і наочно демонструється в діяльності нових європейських об'єднань (таких, як Рада Європи, Центральноевропейська ініціатива, ОБСЄ, ПАРЕ, ЧЕС і т. п.).

В сучасній дипломатичній практиці широко застосовується кілька видів міжнародних переговорів, серед яких на першому місці стоять дипломатичні (або політичні) переговори. Але активно проводяться і економічні, військові, торгові, переговори з проблем культурно-гуманітарного і науково-технічного співробітництва, спеціальні (галузеві) і т. д. Тобто, будь-які питання, що стосуються інтересів різних країн, можуть обговорюватися на переговорах. В міжнародному праві не існує якихось чітких рекомендацій, як вести переговори, але дипломатичною практикою вироблено певні загальноприйняті норми:

По-перше, всі учасники офіційних переговорів будь-якого виду повинні мати офіційні повноваження своїх урядів або інших керівних органів, що направили їх на переговори. Не потребують спеціальних повноважень лише три офіційні особи країни: глава держави, уряду, а також міністри закордонних справ. В практиці окремих країн таке право згідно з їх конституціями надається і деяким міністрам, зокрема оборони, торгівлі, культури і т. д. Дуже часто переговори від імені своєї держави ведуть посли. В такому випадку їм також не потрібно спеціальних повноважень, бо ведення переговорів з урядом країни перебування відноситься до прямої функції дипломатичного представника відповідно до статті 3 Віденської конвенції про дипломатичні зносини.

Проте, якщо в результаті переговорів посол має підписати якийсь договір або угоду, то він обов'язково повинен пред'явити повноваження свого уряду.

По-друге, результати міжнародних переговорів, як правило, фіксуються в загальноприйнятих у міжнародній практиці документах: договорах, угодах, протоколах, деклараціях, заявах і т. ін. Для інформування громадськості після переговорів публікується комюніке або повідомлення для ЗМТ.

По-третє, згідно зі ст. 102 Статуту ООН учасники переговорів повинні надати для реєстрації і публікації до секретаріату ООН міжнародні договори і угоди, які підписані в результаті переговорів, бо в разі невиконання цієї процедури сторони не зможуть посилаватися на них в органах ООН, тобто де-факто ці документи не матимуть міжнародного визнання.

По-четверте, при рівноправних переговорах дотримуються загальноприйнятих норм протоколу і порядку проведення переговорів. Всі делегації, що беруть участь у переговорах, повинні мати належним чином оформлені повноваження (крім тих, кому це не обов'язково). На рівноправних засадах учасники переговорів домовляються про мову переговорів: як правило, це мова країн, де відбуваються переговори, звичайно з відповідним, бажано синхронним перекладом, або одна з офіційних мов ООН (англійська, французька, іспанська, китайська, арабська, російська); про регламент переговорів, попередньо про форму заключного документа, про порядок головування на переговорах.

Загальноприйнято, що глави делегацій на переговорах обговорюють найважливіші питання, а решту великої, складної, часто невидимої роботи здійснюють експерти і радники. Вони ж готують проекти заключних документів, які потім остаточно погоджують глави делегацій, проекти комюніке і повідомлень для ЗМІ.

Дипломатичні переговори в нинішній час діляться на два види – *двосторонні або багатосторонні*.

У безпосередніх двосторонніх переговорах беруть участь тільки два партнери і проходять вони віч-на-віч. Такі переговори відбуваються під час офіційних візитів або міжнародних форумів. Практично жоден офіційний візит чи міжнародна зустріч не відбуваються без двосторонніх переговорів.

В багатосторонніх міжнародних переговорах беруть участь від трьох до декількох десятків учасників, і присвячуються вони, як правило, розглядові глобальних проблем міжнародних відносин або врегулюванню якихось суперечок чи конфліктів. Число учасників цих переговорів абсолютно не обов'язково залежить від числа, скажімо, конфліктуючих сторін. Ініціаторами таких переговорів можуть бути як окремі держави, так і групи держав або окремі міжнародні організації.

Дуже часто для ведення як двосторонніх, так і багатосторонніх переговорів використовуються періодичні сесії і засідання міжнародних організацій, в кулуарах яких обговорюється багато важливих проблем як двосторонніх, так і багатосторонніх відносин.

Кулуарна робота – один із невід'ємних елементів професії дипломата, джерело цінної інформації, можливість налагодження неформальних зв'язків з колегами-іноземцями. За важливістю кулуарна робота не поступається формальній, офіційній дипломатії. Однак, на відміну від останньої, не регламентується настільки чітко, не має кодифікованих правил, тому вимагає не лише високої фахової

підготовки, а й специфічних особистих якостей, постійної роботи над собою.

Мета кулуарної роботи – особисто познайомитися з партнерами по переговорах, зустрічах, конференціях, увійти з ними в неформальний контакт, що нерідко буває надзвичайно корисним для отримання чи передачі інформації, попереднього обговорення можливих пропозицій, викладу аргументів з метою впливу на позицію партнерів тощо.

У цілому слід зазначити, що кулуарна робота належить до дипломатії високого рівня. Уміле її ведення часто дає кращі результати, ніж формальне обговорення проблем під час офіційних заходів. Однак це можливо лише за високої майстерності дипломата, незграбні ж манери, неконкретна розмова не лише не зацікавлять співрозмовника, а навіть можуть створити хибне враження про наміри дипломата, зашкодити його репутації. Тому важливо розпочинати ведення самостійної кулуарної роботи поруч з досвідченим дипломатом, вдаючись до його порад щодо ситуації, ймовірних співрозмовників, звичаїв країни перебування, традицій даного форуму тощо.

Терміни проведення переговорів жодними міжнародними актами не обумовлюються і можуть тривати від кількох днів до кількох років (звичайно, з відповідними перервами). Так, наприклад, кілька років тривали переговори з питань безпеки і співробітництва в Європі.

В сучасній дипломатичній практиці часто застосовується метод проведення важливих міжнародних переговорів «під егідою» однієї або кількох держав, чи міжнародних організацій. Суть полягає в тому, що в такому випадку на міжнародній конференції головують не представники країн, безпосередньо зацікавлених у розгляді того чи іншого питання, а представники третіх країн чи міжнародних організацій, під егідою яких проходить форум. Метод «під егідою» застосовується на прохання зацікавлених країн або з ініціативи ООН. Метод посередництва в дипломатичній практиці відомий давно, а нове в ньому полягає в тому, що роль посередників відіграють, як правило, впливові держави, які тісно чи іншою мірою стають гарантами безпеки і миру не тільки в окремому регіоні, але й в світовому масштабі.

Підготовка до переговорів розпочинається задовго до їх початку, і від того, наскільки політичне, організаційно і технічно вони забезпечені, залежать їх результати: успіх чи провал. Підготовка до переговорів на початковій стадії ведеться майбутніми учасниками часто сепаратне, незалежно один від одного. Потім настає друга стадія, коли сторони намагаються спільно вирішити всі організаційні,

технічні, а інколи деякі другорядні політичні питання, щоб не залишати зайвих проблем на завершальну стадію переговорів.

Підготовча робота до переговорів ведеться по кількох основних напрямках:

- 1) по дипломатичних каналах;
- 2) по внутрішньодержавних каналах в рамках МЗС та інших зацікавлених відомств;
- 3) по інформаційному забезпеченню всередині країни та за кордоном.

Технічна підготовка до переговорів передбачає забезпечення нормальних умов для роботи делегацій на переговорах – спеціально обладнаних приміщень прес-служб, наявності перекладачів, транспорту, зв'язку, охорони тощо. Технічна підготовка – це погодження проектів документів, які мають обговорюватися на переговорах, розробка (в разі необхідності) альтернативних варіантів. Ця складна і відповідальна робота вимагає глибокого знання всіх аспектів проблеми, що буде обговорюватись: змісту наявної документації, міжнародних прецедентів, історії дипломатії, міжнародного права та багатьох інших нюансів.

Під час підготовки до переговорів велика увага приділяється добору необхідних документально-довідкових матеріалів, до яких відносяться:

- офіційні документи, двосторонні і багатосторонні договори і угоди, що заключались між учасниками переговорів, а інколи – між учасниками та третіми державами;

- документи про законодавство сторін з проблеми, яка є темою переговорів;

- проекти документів (у максимальному та мінімальному варіантах).

Головне завдання переговорів – якомога чіткіше і ясніше викласти свою позицію, переконати співрозмовників в її правильності і доцільності та домогтися прийняття заключного рішення на її основі – це в ідеалі. Але найчастіше, щоб виробити спільний документ, треба йти на компромісні формулювання і рішення, в жодному разі не поступаючись своїми принциповими позиціями.

Всі виступи на переговорах перекладаються і стенографуються, а документи складаються (за домовленістю) мовами учасників, причому вони мають однакову силу.

Виступи на переговорах повинні бути аргументованими, чіткими і лаконічними. Треба завжди бути готовим дати відповідь на аргументацію партнера, планувати і вміло використовувати усі тактичні ходи.

По закінченню переговорів головуючий підводить підсумки, з короткими заявами виступають глави делегацій. Потім сторони домовляються про формальне завершення переговорів підписанням договору, угоди чи протоколу, про порядок їх публікації. Після цього влаштовується прес-конференція, спільна або окремо кожною делегацією.

Про результати переговорів делегації інформують главу своєї держави або уряду, вносячи при цьому власні пропозиції щодо конкретних кроків по реалізації підписаних документів; розробляють схему контролю за їх виконанням. Нарешті, вирішується питання щодо інформування ЗМІ своєї країни, оформлення і здачі документів в архів.

Зокрема, своєчасному аналізу відгуків на досягнуті домовленості у внутрішніх та зарубіжних ЗМІ приділяється велике значення.

2. Концепції, класифікація та функції міжнародних переговорів

Найбільш поширеною є типологія міжнародних політичних переговорів за рівнем представлених учасників:

о переговори на вищому рівні - глав держав і урядів;

о переговори на високому рівні міністрів закордонних справ або міністрів інших відомств);

о переговори в робочому порядку, в яких не задіяні перші особи, між представниками політичних партій і організацій.

Міжнародні переговори на високому та найвищому рівні мають особливе значення в міжнародних відносинах, оскільки дозволяють вирішити найбільш складні і актуальні міжнародні проблеми, прийняти принципові, а іноді й доленосні рішення, що дає можливість серйозно змінити політичну ситуацію. При цьому на переговорах даного рівня домовленості скріплюються підписами вищих посадових осіб держав, що покликане забезпечувати додаткові гарантії виконання прийнятих домовленостей. У найбільш складних ситуаціях при цьому можливе посередництво на вищому рівні, що іноді дозволяє знайти рішення в особливо складних конфліктних ситуаціях.

Аналіз зарубіжної наукової літератури з проблеми переговорів показує, що існує безліч критеріїв для їхньої класифікації. Найзагальнішим критерієм є сфера проблемних відносин, що розглядаються під час переговорів. Залежно від сфери відносин, що розглядаються, переговори поділяють на *міжнародні* і *внутрішні* (внутрішньодержавні).

Іншим загальним критерієм класифікації є різновид суб'єктів переговорного процесу. Відповідно до цього критерію переговори поділяють на *міжособистісні* (переговори «віч-на-віч», «один на

один») і *міжгрупові*. Суб'єктами міжособистісних переговорів виступають окремі люди. Кожну сторону в таких переговорах представляє одна особа. Міжгрупові переговори ведуться не окремими особами, а малими або великими групами людей. Залежно від умов проведення і характеру взаємин сторін можна виділити *переговори в умовах конфлікту* (конфліктних відносин), *в умовах «гри»* або *в умовах співпраці сторін*.

Значна частина наукових праць зарубіжних авторів присвячена проблемі міжнародних переговорів. Американський автор, учасник багатьох міжнародних форумів Дж. Дін запропонував класифікацію міжнародних переговорів, засновану на ступені зацікавленості сторін у досягненні домовленості:

До першої групи він відносить переговори, у яких держава проявляє індиферентне ставлення до досягнення домовленостей або, крім того, прагне не допустити їх. Такі переговори «ведуться в основному для того, щоб створити видимість переговорів», тобто вони не виконують провідної функції переговорів – пошуку взаємоприйнятного рішення.

До другої групи потрапляють переговори, на яких держава прагне досягти позитивних результатів, проте не проявляє при цьому особливого завзяття.

До третьої групи входять переговори, що є вкрай важливими для їх учасників.

Американський автор, учасник багатьох міжнародних форумів Ф. Ч. Ікле запропонував класифікацію міжнародних переговорів, за якою вони розрізняються залежно від мети, яку ставлять учасники:

1. Переговори, спрямовані на продовження дії наявних угод, досягнутих раніше домовленостей (наприклад, продовження терміну перебування військової бази на території іншої держави).

2. Переговори з метою нормалізації відносин. Ці переговори припускають перехід від конфронтації до встановлення нормальних відносин. До них відносять насамперед переговори між країнами, що конфліктують, про припинення вогню.

3. Переговори для досягнення перерозподільної угоди. Значення таких переговорів полягає в тому, що одна зі сторін, займаючи наступальну позицію, вимагає змін на свою користь за рахунок інших сторін.

4. Переговори для досягнення нових угод. Ці переговори зорієнтовані на встановлення нових відносин і зобов'язань між сторонами, які беруть участь у них.

5. Переговори, орієнтовані на отримання побічних результатів, які не відзеркалюються в угоді (у разі досягнення угоди). Як побічні

«результати» може бути встановлення контактів, виявлення думки партнерів, формування впливу на громадську думку та ін.

Міжнародні переговори відіграють важливу роль у суспільному житті. *Основна функція переговорів - вирішення конфліктів, спірних питань* шляхом їхнього обговорення й ухвалення спільного рішення. Як відзначав відомий французький дипломат Ж.Камбон, "хто говорить - "переговори", той частково говорить - "угода". Саме вироблення й складання взаємоприйнятих домовленостей є основною метою переговорів, що відрізняє їх від всіх інших видів дипломатичної діяльності - бесід, переписки, консультацій і т.д. Тому не завжди зустрічі, навіть на вищому рівні, розглядаються як переговори.

Прийняття спільно вироблених документів - процес, як правило, тривалий, трудомісткий, складний, тому що вимагає урахування думок, позицій різних сторін, психологічних особливостей їхніх учасників.

Важливою й невід'ємною *функцією* практично всіх переговорів сучасності є *формування суспільної думки*.

У минулому переговори на формування суспільної думки впливу не мали, тому що дипломатія завжди робилася за "закритими дверима". У цей час багато переговорів ведуться привселюдно: вони широко висвітлюються в пресі, по телебаченню.

Сьогодні серед дослідників немає єдиної думки щодо доцільності такого способу ведення переговорів.

Іноді публічність дипломатії спрямована на те, щоб заспокоїти світове співтовариство, продемонструвати можливість і готовність рішення складних проблем, особливо в області перегони озброєнь. Загальновідомо, що багато публічних зовнішньополітичних акцій, особливо перед виборами, носять чисто пропагандистський характер. І, проте, незважаючи на витрати, відома відкритість переговорів сьогодні все-таки переважає. Однак важливо, щоб вона не придбала гіпертрофованого характеру.

У дипломатичній практиці зустрічається й сполучення публічності й закритості переговорів, наприклад, між СРСР і США про припинення ядерних випробувань, які тривали з 1958 по 1963 р. Заключний етап у липні 1963 р. проходив за закритими дверима. Публічність і закритість чергувалися й на Нараді по безпеці й співробітництву в Європі, на переговорах між Б.Н.Єльциним і А.Г.Лукашенко з питань інтеграції між двома державами й т.д.

Всі переговори виконують і *інформаційно-комунікативну функцію*, тому що учасники розраховують на одержання додаткової інформації з різних проблем, у тому числі й тих, які не мають

безпосереднього відношення до обговорюваної проблеми, але проясняють позицію партнерів. Якщо партнери не ставлять перед собою ціль досягнення домовленості, то інформаційно-комунікативна функція набуває самостійного характеру, перетворюючись у засіб взаємодії сторін. Це особливо важливо в тих випадках, коли відносини між державами не відрізняються довірою.

Крім того, переговори можуть виконувати такі функції, як *координація дій на міжнародній арені, відволікання уваги партнера від рішення інших проблем.*

Всі розглянуті функції найчастіше реалізуються в ході переговорного процесу одночасно.

3. Переговорний процес: визначення, підготовка та структура

Переговорний процес - досить тривалий за часовим параметром явище, оскільки містить певні етапи, тільки послідовне досягнення яких призводить до вирішення конфлікту.

Структура переговорного процесу

1. Підготовка до переговорів.
2. Ведення переговорів.
3. Аналіз результатів переговорів.
4. Виконання досягнутих угод.

Перший етап починається з заяви однієї із сторін конфлікту або третьої особи про прагнення та підготовку до переговорів. Організовується простір для переговорів, визначається оптимальна кількість учасників і строки проведення переговорів. Відбір запрошеної делегації повинен здійснюватися за принципом дотримання командності учасників. На підготовчому етапі аналізуються інтереси конфліктуючих сторін, вибудовується їх ієрархія, виявляється істинний об'єкт конфлікту.

Завчасно розробляються можливі рішення протиріччя. Вітається їх висока варіативність і альтернативність фіналів. У кожному рішенні розглядаються необхідні ресурси, визначається ступінь витрат і вигода для кожної з конфліктуючих сторін.

Будь-яка пропозиція має мати сильну мотивацію, грамотно оформлену в зрозумілу для всіх суб'єктів переговорів форму. Виключається двозначність і ускладнення формулювання пропозицій. Рішення передбачає об'єктивні аргументи, які у разі потреби роз'яснюються учасникам переговорів.

Ведення переговорів - етап відкритого обговорення конфлікту. Всі неясні моменти повинні бути уточнені на цій стадії переговорів. Кожна сторона повинна мати чітке уявлення про інтереси інших

сторін, однозначно розуміти позицію кожного суб'єкта конфлікту. Обговорюються поступки, на які може піти кожна зі сторін, а також інтереси, принципи для них.

Остаточне узгодження прийнятого рішення відбувається в два етапи:

- 1) погодження загальної концепції та положень рішення;
- 2) уточнення та узгодження деталей рішення.

Етап аналізу результатів переговорів допомагає усвідомити сторонам положення, яких вони домоглися. Відбувається суб'єктивна оцінка: чим більше вона вища, тим більш успішними можна вважати переговори. Аналізується ступінь дозволу головного протиріччя. Як правило, на цьому етапі складається документ, що містить угоди сторін та інші результати переговорів.

Заключний етап переговорів служить об'єктивним показником успішності переговорів, що відбулися. Сторони виконують взяті на себе зобов'язання і діють в рамках укладеної угоди.

4. Стилі ведення переговорів в політичному конфлікті

У переговорному процесі кожна із сторін вибирає свій стиль поведінки. Конфліктологія виділяє чотири таких стилі ведення переговорів:

Жорсткий стиль – одна із сторін наполягає на своїх умовах, не йде на поступки, здійснює тиск на опонента, незважаючи на його інтереси. Уданому разі завершення конфлікту може відбутися за схемою "виграш - програш". Однак якщо інша сторона так само перейде на подібний стиль ведення переговорів, швидше за все, переговори можуть бути зірвані, а конфлікт може завершитися за формулою "програш - програш".

При подібному стилі використовуються дві тактики - *ультимативна* і *видавлювання поступок*. Ультиматум - заява опонентові в категоричній формі певної вимоги. Подібна тактика може бути корисною, коли є можливість завершити переговори стрімко. Однак ультиматум може повністю зірвати переговори, якщо опонент не схильний відступати. Видавлювання поступок передбачає використання засобів позиційного і психологічного тиску, маніпуляцій.

М'який стиль – ідея налагодження відносин між суб'єктами конфлікту стимулює до прояву толерантності і поступливості на переговорах. Можливим результатом таких переговорів може стати модель "програш - виграш" (при можливій значній поступці) або "виграш - виграш", що можна вважати найбільш оптимальним

способом завершення конфлікту. Для такого стилю необхідні певні умови, наприклад, коли інтерес до опонента вищий за інтерес, отриманий при перемозі в конфлікті з ним; коли одна із сторін вагається у своєму успіху і може легко піти на поступки; коли вкрай мало шансів на перемогу.

Торговельний стиль – під час переговорів досягнення вигідних для себе результатів реалізується шляхом мінімальних взаємовигідних поступок з кожного боку. При подібному стилі використовується технологія - позиційний торг, компроміс і консенсус. Результати таких переговорів можуть бути асиметричними на користь більш переконливого із суперників або симетричними, якщо угода виявиться вигідною для обох сторін.

Переговори в стилі **співробітництва** реалізують мету максимального задоволення інтересів обох сторін. Цікаву технологію розробили для подібного стилю Р.Фішер і У. Юра - метод принципів переговорів. Суть подібного методу полягає в тому, щоб виносити на переговори проблеми, які готові обговорювати обидві сторони. Такий метод базується на чотирьох принципах:

1. люди: відокремити людину від проблеми - обговорювати проблему, а не один одного;
2. інтереси: зосередитися на інтересах, а не на позиціях;
3. варіанти: шукати взаємовигідні варіанти;
4. критерії: наполягати на використанні об'єктивних критеріїв.

Питання для самоперевірки:

1. Що таке дипломатичні переговори?
2. Що таке кулуарна дипломатична робота та яка її роль у дипломатії?
3. Назвіть класифікації міжнародних переговорів за різними критеріями?
4. Перечисліть етапи переговорного процесу?
5. Назвіть стилі ведення переговорів в політичному конфлікті?

Список рекомендованої літератури: [1, 9, 12, 13, 16, 17, 21, 29 базова]

Лекція 8. Міжнародні договори та договірна практика

1. Поняття міжнародного договору, його форма та структура
2. Класифікація міжнародних договорів
3. Джерела права міжнародних договорів
4. Процедура укладання міжнародного договору
5. Припинення і призупинення дії міжнародних договорів

1. Поняття міжнародного договору, його форма та структура

Міжнародний договір – це письмова угода, що регулюється міжнародним правом, укладена між двома або декількома суб'єктами міжнародного праванезалежно від того, міститься вона в одному документі, у двох або кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретної назви (договір, угода, конвенція, протокол тощо).

Міжнародний договір може бути складений у вигляді одного чи декількох документів (наприклад, обмін нотами). Договір складається або на мовах усіх договірних сторін, або на одній чи декількох узгоджених між ними мовах. Договори, укладені в рамках міжнародних організацій, складаються на офіційних мовах цих організацій. Міжнародні договори є одним з найважливіших джерел міжнародного права.

Міжнародний договір може бути укладений як у письмовій, так і в усній формі. Усна форма міжнародного договору іменується "джентльменською угодою". Така форма міжнародного договору використовується рідко. Найпоширенішою формою міжнародного договору є письмова, що дає можливість чітко і зрозуміло закріпити права й обов'язки сторін за договором.

Під структурою договору розуміють його поділ на частини. Конкретний договір через специфіку його об'єкта і мети, процедури ухвалення може мати і специфічну структуру. Проте більшість міжнародних договорів складається з таких структурних елементів: преамбули, основної і заключної частин. Багато сучасних міжнародних договорів, наприклад, у сфері скорочення озброєнь або науково-технічної співпраці, має також додаткову частину - додатки. Всі частини міжнародного договору є юридично обов'язковими і положення, які в них закріплені, підлягають добросовісному виконанню.

Преамбула є вступною частиною договору, в якій сторони визначають мету договору і принципи її досягнення.

Основна (центральна) частина містить взаємні права і обов'язки сторін, тобто ті правила поведінки, якими вони повинні керуватися при виконанні договору.

Заклучна частина включає положення про порядок набуття договором чинності, його дію і припинення.

Додатки зазвичай містять якісь технічні відомості, наприклад, озброєнь, що скорочуються, чи опис процедур, пов'язаних з виконанням договору, переважно технічного характеру, зокрема технології ліквідації ракет або порядку проведення інспекцій на місцях та ін.

Одним з елементів міжнародного договору є його найменування. У міжнародній практиці відомі такі найменування договорів, як конвенція, пакт, угода, договір, протокол, статут, хартія та ін. Міжнародний договір може бути взагалі безіменним, наприклад, обмін дипломатичними нотами як різновид міжнародного договору. Відповідно до норм звичаєвого і договірного права найменування міжнародного договору не має жодного юридичного значення. Важливо, щоб цей документ містив правила поведінки сторін, які визнаються ними як юридичні норми. Тому термін "договір", що широко використовується в доктрині міжнародного права, повинен розглядатися як родове поняття.

Зазвичай двосторонні угоди укладаються в двох екземплярах мовами договірних сторін. При цьому сторони використовують правило альтернату (чергування), згідно з яким у екземплярі двостороннього договору, призначеному для конкретної договірної сторони, найменування цієї сторони в переліку сторін, підписи її уповноважених, печатка, а також текст договору офіційною мовою держави цієї сторони поміщаються на першому місці і для підпису залишається місце з лівого боку. У правилі альтернату виявляється повага до суверенітету держав. Тексти договору мовою кожної з договірних сторін є юридично рівнозначними (автентичними).

Тексти багатосторонніх договорів укладаються офіційними мовами ООН (англійською, арабською, іспанською, китайською, російською, французькою) або офіційними мовами конкретної міжнародної конференції, визначеними учасниками конференції (частіше за все - це англійська і французька мови).

2. Класифікація міжнародних договорів

Залежно від кількості сторін угоди поділяються на *дво- і багатосторонні*. У міжнародних договорах кількість сторін не завжди збігається з кількістю учасників.

У свою чергу багатосторонні угоди можуть бути універсальними (відкритими для будь-яких суб'єктів міжнародного права, що володіють правоздатністю укладати угоди) або з обмеженою кількістю учасників. Як правило, останні мають закритий характер.

Універсальними, або загальними, багатосторонніми договорами є Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р., Договір про Антарктику 1959 р., Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р., Конвенція ООН з морського права 1982 р. та ін. Північноатлантичний договір 1949 р. і Римський договір про створення Європейського економічного співтовариства 1957 р. - приклади закритих багатосторонніх угод. Участь у цих договорах нових держав можлива тільки з відома держав-учасниць.

За об'єктом регулювання міжнародні угоди поділяються на *політичні, економічні та угоди зі спеціальних питань*.

Політичні угоди регулюють відносини з підтримки миру і безпеки, надання взаємної допомоги у межах різних союзів, про нейтралітет, із територіальних питань, зі скорочення озброєнь і т. ін. Як ілюстрацію цього виду міжнародних договорів можна назвати Статут ООН, Північноатлантичний договір 1949 р., україно-російський Договір про дружбу, співпрацю і партнерство 1997 р., Договір про делімітацію кордону між Україною і Республікою Білорусь 1997 р., Договір про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності між СРСР і США 1987 р.

Економічні угоди спрямовані на регулювання відносин у торговельно-економічній сфері. Це угоди про економічне співробітництво, про поставки товарів і надання послуг, про кредити і позики і т. ін. Прикладами таких договорів можуть бути угоди держав з Міжнародним банком реконструкції і розвитку (МБРР), Європейськими співтовариствами.

До договорів зі спеціальних питань належать різні дво- та багатосторонні угоди з питань науки і техніки, транспорту і зв'язку, культури й освіти, інформації і спорту, правової допомоги і соціального забезпечення та ін. (наприклад, Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 р., Угода СНД про науково-технічну співпрацю 1992 р., Угода СНД про співпрацю в галузі освіти 1992 р., Договір про правову допомогу між Україною і Республікою Грузія 1995 р.).

За рівнем, на якому укладаються міжнародні угоди, вони поділяються на *міждержавні, міжурядові і міжвідомчі*. Міждержавні угоди, як правило, підписуються керівниками держав; міжурядові -

керівниками урядів або відомств зовнішніх відносин; міжвідомчі - керівниками міністерств і центральних відомств.

За строком дії міжнародні угоди розрізняють: *строкові* (на певний строк) і *безстрокові*, без зазначення строку дії або з визначенням безстрокового характеру договору.

За способом приєднання: *відкриті* - до міжнародного договору мають можливість приєднатися всі зацікавлені держави; *напіввідкриті* - до договору можна приєднатися тільки за згодою його учасників; *закриті* - у договорі беруть участь тільки держави, що його уклали.

3. Джерела права міжнародних договорів

Перший кодифікаційний акт в області права міжнародних договорів був прийнятий у 1928 році на конференції американських держав. Ним стала Гаванська конвенція про договори, яка носила регіональний характер, тому що діяла лише в Латинській Америці.

З появою Організації Об'єднаних Націй і створенням у її рамках Комісії міжнародного права кодифікація права міжнародних договорів стала однією з головних задач, поставлених перед Комісією. Комісія розробила проект статей про право міжнародних договорів, і на скликаній під егідою ООН конференції, яка відбулася в 1968-1969 роках, була прийнята Віденська конвенція про право міжнародних договорів. Ця Конвенція, що вступила в силу в 1980 році, стосується договорів, укладених між державами. У 1978 році на основі проекту статей, підготовленого Комісією міжнародного права, була прийнята Конвенція про правонаступництво держав у відношенні договорів, що, однак, дотепер не набрала сили.

Поява міжурядових міжнародних організацій і зростання їхньої ролі в міжнародних відносинах спричинили договірне оформлення їхніх відносин як з державами, так і між собою. У результаті не тільки з'явилося велике число таких договорів, але була вироблена визначена міжнародна практика, що стосується висновків, дії і припинення даної категорії договорів. Це викликало, у свою чергу, необхідність підготовки і прийняття спеціальної конвенції. У цих цілях у 1986 році на скликаній у Відні під егідою ООН конференції була прийнята Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними чи організаціями між міжнародними організаціями, що, будучи результатом кодифікації і прогресивного розвитку міжнародного права, містить положення, що враховують специфіку договорів за участю міжнародних організацій.

Хоча Віденські конвенції 1978 і 1986 років і не набрали сили, багато їхніх положень діють як звичайні норми. Названі конвенції

кодифікували не всі діючі звичайні норми в області права міжнародних договорів. Зокрема, не піддалися кодифікації звичайні норми, що стосуються впливу війни на міжнародні договори. Тому нарівні з договірними продовжують діяти і звичайні норми.

Важливе місце в здійсненні договірної правоздатності держав займають норми їхнього внутрішнього права. Як правило, такі норми містяться в конституціях. Але деякі держави видали спеціальні нормативні акти, що стосуються компетенції державних органів і інших питань, виконання і припинення міжнародних договорів.

Суб'єкти права міжнародних договорів

Сторонами, чи суб'єктами, міжнародних договорів виступають тільки суб'єкти міжнародного права. Як випливає зі ст. 6 Віденської конвенції 1969 року, "кожна держава має правоздатність укладати договори". У свою чергу, правоздатність міжнародної організації укладати договори "регулюється правилами цієї організації" (ст. 6 Віденської конвенції 1986 р.). Під правилами розуміються, зокрема, "установчі акти організації, прийняті відповідно до них рішення і резолюції, а також сталого практика цієї організації" (п. 1 ст. 1 Віденської конвенції 1986 р.). Іншими словами, якщо правоздатність держав щодо договорів нічим не обмежена і вони можуть укладати договори з будь-яких питань, то правоздатність міжнародних організацій укладати договори визначається в першу чергу їх установчими актами.

Виходячи з практики, у Віденських конвенціях 1969 і 1986 років використовуються такі поняття, як "держава, яка бере участь у переговорах", «організація, що бере участь у переговорах», "договірна держава", "договірна організація", "учасник", "третя держава" і "третя організація". Держава, яка бере участь у переговорах - це держава, яка брала участь у складанні і прийнятті тексту договору: договірна - держава, яка погодилася на обов'язковість для нього договору, незалежно від того, чи вступив договір у силу. До учасників договору відносяться держави, які погодилися на обов'язковість для них договору і для який договір знаходиться в силі. Держави, що не є учасниками договору, називаються третіми державами. Усе сказане щодо держав застосовується і до міжнародних організацій.

Стороною в міжнародних договорах може бути будь-який суб'єкт міжнародного права. У залежності від стадії оформлення участі в договорі розрізняються: учасники переговорів - суб'єкти міжнародного права, що приймали участь у складанні і прийнятті тексту договору; договірні сторони - суб'єкти міжнародного права, що остаточно прийняли договір, незалежно від того, вступив він вже в чи силу ні;

учасники договору - суб'єкти міжнародного права, що остаточно прийняли договір і для який договір набрав сили.

Основними сторонами в договорах є держави. Міждержавним договорам належить головна роль у регулюванні міжнародних відносин і в створенні норм міжнародного права. Кожна держава має рівне право на участь у договорах. Держава - член федерації може брати участь у договорах, якщо це передбачено в конституції федерації і на визначених нею умовах.

Значне число договорів полягає за участю міжнародних (міжурядових) організацій. Оскільки на відміну від держави організація володіє похідної і спеціальною правосуб'єктністю, можливості її участі в договорах незмірно більш обмежені, ніж у держави. Спеціальна правоздатність організацій брати участь у міжнародних договорах залежить від їхніх функцій і регулюється відповідними правилами кожної організації.

У силу суверенітету держави договори інших держав не можуть створювати для нього права і зобов'язання без його на те згоди. Якщо держава користується витікаючими з договору інших держав правами, то вона повинна дотримуватись і зв'язаних з цими правами зобов'язань. Учасники договору можуть змінювати його без згоди третіх держав, що користаються правами, які впливають з його.

Виключенням з цього правила є договори у відношенні держави-агресора, укладені без участі останнього, як, наприклад, угоди про Німеччину між СРСР, США й Англією, укладені в період другої світової війни. Постанови таких договорів обов'язкові для держави-агресора, тому що вони являють собою застосування норм міжнародного права про відповідальність за агресію й інші міжнародні злочини.

4. Процедура укладання міжнародного договору

1) підготовка тексту договору

- договірна ініціатива
- з'ясування повноважень.

2) прийняття тексту міжнародного договору та встановлення його автентичності

Розроблений і узгоджений текст міжнародного договору вважається автентичним, тобто остаточним, якщо він підписаний сторонами, які брали участь у його складанні(прийнятті тексту).

Підписання може мати принаймні три форми: парафування, підписання *ad referendum* і просто підписання.

Парафування – це попереднє підписання, яке здійснюється шляхом проставлення уповноваженими особами на тексті договору своїх ініціалів;

підписання adreferendum означає підписання за умови, до здійснення певної події, найчастіше за умови ратифікації, що має відбутися.

Щодо просто підписання, то тут стикаються з додержанням умов альтернату, тобто старшинства. Сьогодні правила альтернату зводяться до такого: у багатосторонньому договорі підписи ставляться відповідно до латинського алфавіту; у двосторонньому – сторони підписують його в рядок, і на одному примірнику договору одна сторона підписує ліворуч, інша – праворуч, на іншому примірнику підписи ставляться у зворотному порядку. Звичайно договір датується. Дата відповідає дню підписання, а для багатосторонніх договорів, прийнятих на конференціях або в міжнародних організаціях, – дню прийняття голосуванням. У разі, коли договір підлягає ратифікації, дата не має ніякого значення, оскільки у таких випадках додається дата набрання договором чинності.

3) вираження згоди на обов'язковість міжнародного договору

Крім підписання, у ряді випадків договір підлягає ратифікації.

Ратифікація – це підтвердження договору компетентним органом державної влади.

У тих випадках, коли учасник міжнародного договору не згодний з будь-якою частиною договору, яка, однак, не виключає його участі у договорі, він має право виявити цю незгоду шляхом заяви застереження.

Заява застереження – суверенне право кожної держави. Застереження можна заявити в будь-якій стадії укладання міжнародного договору. Заява застереження недопустима в двосторонньому договорі, а також якщо застереження заборонено самим договором або якщо договором передбачено право робити лише певні застереження, до яких дане не належить, або коли застереження недопустиме з точки зору об'єкта і мети договору.

Надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору

Згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися шляхом підписання, ратифікації, затвердження, прийняття договору, приєднання до договору. Згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися й іншим шляхом, про який домовилися сторони.

Ратифікація міжнародних договорів України здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору. На підставі підписаного та офіційно оприлюдненого Президентом України закону Голова Верховної Ради України підписує ратифікаційну грамоту, яка засвідчується підписом Міністра закордонних справ України, якщо договором передбачено обмін такими грамотами.

Затвердження міжнародних договорів України

Затвердженню підлягають міжнародні договори України, які не потребують ратифікації, якщо такі договори передбачають вимогу щодо їх затвердження або встановлюють інші правила, ніж ті, що містяться в актах Президента України або Кабінету Міністрів України.

Затвердження міжнародних договорів України здійснюється Президентом України у формі указу щодо:

а) міжнародних договорів, які укладаються від імені України;

б) міжнародних договорів, які укладаються від імені Уряду України, якщо такі договори встановлюють інші правила, ніж ті, що містяться в актах Президента України. Затвердження міжнародних договорів України здійснюється Кабінетом Міністрів України у формі постанови щодо: а) міжнародних договорів, які укладаються від імені Уряду України, крім договорів, зазначених у пункті «б» частини другої цієї статті; б) міжвідомчих договорів, якщо такі договори встановлюють інші правила, ніж ті, що містяться в актах Кабінету Міністрів України.

Пропозиції щодо затвердження міжнародних договорів України подаються Міністерством закордонних справ України відповідно Президентові України або Кабінету Міністрів України. Затвердження міжвідомчих договорів, крім договорів, зазначених у пункті «б» частини третьої цієї статті, здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

г) Реєстрація та опублікування міжнародних договорів

Міжнародні договори, що набрали чинності, підлягають реєстрації та опублікуванню. Для цього їх відсилають у Секретаріат ООН «для зберігання в справах і занесення в перелік». ООН видає для цього спеціальні збірки – **Treaty Series**.

Неопубліковані міжнародні договори не визнаються органами міжнародного правосуддя, насамперед Міжнародним Судом ООН, і посилатися на них під час спору сторони не мають права. Чинні міжнародні договори України публікуються українською мовою в «Зібранні діючих міжнародних договорів України» та інших

офіційних друкованих виданнях України. Офіційний переклад багатосторонніх міжнародних договорів України на українську мову здійснює Міністерство закордонних справ України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Договір набирає чинності в порядку і в дату, передбачену в самому договорі або погоджені між державами, які брали участь у переговорах. При відсутності такого положення або домовленості договір набирає чинності, як тільки буде виражено згоду всіх держав, які брали участь у переговорах, на обов'язковість для них договору. Якщо згода держави на обов'язковість для неї договору виражається в якусь дату після набрання договором чинності, то договір набирає чинності для цієї держави в цю дату, якщо в договорі не передбачається інше.

Міністерство закордонних справ України відповідає за ведення Єдиного державного реєстру міжнародних організацій, членом яких є Україна. Інформація Реєстру оновлюється двічі на рік.

5. Припинення і призупинення дії міжнародних договорів

Для того щоб міжнародні відносини були стабільними, угоди повинні припинятися тільки відповідно до норм міжнародного права. Міжнародний договір може бути припинений за взаємною згодою його учасників. Так, 1 липня 1991 р. був підписаний Протокол про припинення дії Варшавського договору про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу 1955 р. та Протокол про його пролонгацію від 26 квітня 1985 р. державами - учасницями цього Договору. Вихід з договору або його припинення також можливі відповідно до положень договору. Частіше за все юридичною підставою припинення договору виступають закінчення строку дії договору або його виконання. У багатьох договорах передбачається можливість їх денонсації, тобто одностороннього правомірного припинення договору на умовах, вказаних у ньому. Зазвичай договори зобов'язують, щоб заява про денонсацію була направлена депозитарію або іншому учаснику за 6-12 місяців. Коли в договорі немає формального положення про можливість його денонсування, проте характер договору передбачає право на це, або було встановлено, що учасники мали намір передбачити можливість денонсації, у такому разі повідомлення про денонсацію має бути направлено не менше, ніж за 12 місяців (ст. 56 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.).

Анулювання міжнародного договору означає одностороннє правомірне припинення договору на умовах, які в ньому не передбачені. Підставами для анулювання міжнародного договору є істотне порушення його положень іншими учасниками, неможливість

виконання договору, докорінна зміна обставин, виникнення нової імперативної норми загального міжнародного права (*jus cogens*). Проте, забезпечуючи стабільність міжнародних відносин, міжнародне право всіляко сприяє збереженню чинності договорів.

Таким чином, слід підкреслити, що для анулювання міжнародного договору не достатньо простого його порушення з боку інших учасників, воно має бути істотним. Істотним воно буде у разі відмови від договору, яка не допускається міжнародним правом, і при порушенні положення, що має істотне значення для досягнення мети договору. Посилання на неможливість виконання договору буде правомірним, якщо безповоротно зник або знищений об'єкт, необхідний для виконання договору. Проте не можна посилатися на цю обставину, якщо така неможливість є результатом порушення самим учасником договору зобов'язань за договором або іншого міжнародного зобов'язання, узятого ним на себе щодо будь-якого іншого учасника договору.

Міжнародні договори діють на умові *rebus sic stantibus* (незмінності обставин). При цьому проста зміна обставин не спричиняє правових наслідків для учасників договору.

Лише докорінна зміна обставин і тільки за умови, що наявність таких обставин становила істотну підставу для згоди учасників на обов'язковість для них договору або наслідки зміни обставин докорінно змінюють сферу дії зобов'язань, що підлягають виконанню, дає право на анулювання міжнародного договору. Проте на докорінну зміну обставин не можна посилатися як на підставу припинення договору або виходу з нього, якщо договір встановлює державний кордон, або якщо така корінна зміна обставин, на яку посиляється учасник, є наслідком порушення ним зобов'язань за договором або іншого міжнародного зобов'язання, узятого цим учасником на себе щодо будь-якого іншого учасника договору. При появі нової імперативної норми загального міжнародного права будь-який існуючий договір, що суперечить цій нормі, вважається недійсним і припиняється.

Припинення міжнародного договору звільняє його учасників від подальшого виконання зобов'язань за ним. Проте припинення не зачіпає прав і зобов'язань, що з'явилися внаслідок виконання договору.

Призупинення міжнародного договору означає тимчасове припинення його дії і може здійснюватися як відносно всіх учасників договору, так і щодо якогось окремого учасника відповідно до положень договору або з відома всіх учасників. Крім того, два або декілька учасників багатостороннього договору можуть укласти угоду

про припинення його дії у відносинах між собою, якщо таке припинення передбачається договором або ним не забороняється, а також якщо воно не впливає на реалізацію прав та обов'язків інших учасників і не є несумісним з метою та об'єктом договору.

Учасники міжнародних договорів повинні дотримуватися правила естопеля. Відповідно до цього правила учасник договору втрачає право посилається на підстави припинення, призупинення або недійсності міжнародного договору. Відбувається це тоді, коли учасник договору, знаючи про наявність таких підстав, ясно або мовчазно погодився (через його поведінку) з тим, що договір залежно від випадку дійсний, зберігає силу або залишається у дії (ст. 45 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.).

На практиці застосування естопеля - складне і суперечливе, оскільки поняття "поводження держав" має вельми широку інтерпретацію зацікавленими учасниками договору.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. не дає певної відповіді на питання про вплив війни на дію міжнародних договорів. У ст. 73 Конвенції йдеться: "Положення цієї Конвенції не передбачають жодних правил з питань, які можуть виникнути щодо договору... з початку військових дій між державами"¹. Проте внаслідок аналізу договірної практики і звичаєвого права можна зробити деякі висновки щодо цієї проблеми. Так, двосторонні політичні угоди (про дружбу і співпрацю, про ненапад, про створення союзу, про дипломатичні та консульські зносини і т. ін.), що були в силі на момент початку війни, припиняють свою дію. Призупиняють дію договори економічні і зі спеціальних питань (про науково-технічну, культурну та інші види співпраці). Після закінчення війни держави ухвалюють рішення про їх відновлення або припинення. Багатосторонні договори з початком війни між деякими учасниками цих договорів продовжують у цілому діяти, проте із призупиненням дії у взаємовідносинах воюючих держав до закінчення війни. У взаємовідносинах нейтральних учасників договору і воюючих учасників такі договори зберігають свою силу. Деякі міжнародні договори, укладені на випадок війни, починають застосовуватися з початком бойових дій.

Питання для самоперевірки:

1. Що таке міжнародний договір?
2. Які види міжнародних договорів знаєте?
3. З яких етапів складається процедура укладання міжнародного договору?

4. Якими правовими документами регулюється міжнародна договірна практика?

Список рекомендованої літератури: [1, 9, 12, 13, 16, 21, 29 базова; 9 допоміжна]

Лекція 9. Конфліктологія як наука. Поняття, причини, функції та типологія конфліктів

1. Об'єкт і предмет конфліктології
2. Міжнародні конфлікти в сучасній світовій політиці
3. Теоретичні основи міжнародного конфлікту
4. Основні методи врегулювання конфліктів

1. Об'єкт і предмет конфліктології

Необхідною передумовою будь-якого дослідження є визначення основних його понять, розробка понятійного апарату. Поняття та категорії є основними формами мислення, з яких складаються дві інші найважливіші його форми - судження й умовиводи.

Під предметом будь-якої науки розуміється уявна ідеальна теоретична модель того об'єкта, частини або сфери дійсності, на який спрямований її головний інтерес. Предмет і об'єкт науки тісно пов'язані між собою, близькі, однак вони не є тотожними поняттями. Між ними існує не тільки взаємозв'язок, але і певна дистанція, яка може скорочуватися, проте ніколи не може бути цілком переборена.

Предметом конфліктології є ідеальна модель конфліктної взаємодії, теорія, основою якої виступає понятійний апарат з його центральною ланкою - категорією конфлікту.

Об'єктом конфліктології є саме соціальне життя, вся нескінченна розмаїтість реальних конфліктів, якими наповнене минуле і сучасне суспільне життя. Як самостійна наука конфліктологія існує недавно.

Однак незважаючи на це можна вже виділити ряд проблем і питань, що вже увійшли до неї як парадигма сучасної конфліктології:

- сутність соціального конфлікту;
- типологія і класифікація конфліктів;
- еволюція конфліктів;
- генезис конфліктів;
- структура конфлікту;
- функції конфліктів;
- інформація в конфлікті;
- динаміка конфлікту;
- діагностика конфлікту;

- завершення конфлікту;
- керування конфліктом;
- механізми і способи вирішення конфлікту (розв'язання і попередження конфліктів).

Становлення конфліктології продовжується безупинно, що цілком зрозуміло, однак це відбувається на комплексній основі. Як теоретико-прикладна дисципліна ця наука має три рівні знань:

а) загально-теоретичний і методологічний, який пояснює природу конфліктів як соціальних феноменів, аналізує їх структуру, ознаки, елементи в системі суспільних взаємин;

б) теоретико-праксеологічний, на якому розробляються теорії, відслідковуються особливості та виокремлюються типи конфліктів у різних галузях, формах та інститутах громадського життя;

в) емпірично-прикладний, який є підґрунтям конфліктології й утворюється на основі емпіричних досліджень та складається із зафіксованих фактів, експериментів, тестувань, моделювання, тренінгів тощо.

Наявність подібних рівнів вивчення конфліктів дозволяє виявити кілька **функцій конфліктології** як науки: теоретико-пізнавальну, прогностичну, управлінську.

До **системи базових категорій конфліктології** можна віднести такі поняття: конфлікт, протиріччя, зіткнення, протистояння, дихотомія, дилема, дезінтеграція, боротьба, аномалія.

На основі цих категорій відбувається формування більшості **конфліктологічних понять**, а їх кількість залежить від рівня проникнення в сутність конфліктного явища.

Серед цих понять - учасники конфлікту, сторони конфлікту, девіантна поведінка та інші. Серед зазначених категорій і понять існують і ті, якими оперують й інші суспільствознавчі науки, однак залежно від специфічних умов використання конфліктологія наповнює їх власним змістом і відповідно інтерпретує.

Протилежність конфлікту - це згода, єдність, інтеграція, співробітництво, злагода. Ці категорії відображають перспективу після завершення конфлікту або ж його альтернативу і так само використовуються у конфліктології.

Мобільність запозичення багатьох категорій і понять у конфліктології з інших наукових дисциплін не є чимось особливим, ймовірніше це можна виділити як характерну рису всіх суспільствознавчих дисциплін. Ми повинні розглядати конфлікт, як явище не субстанціональне, яке не може існувати само собою, незалежно від інших явищ і процесів. Конфлікт необхідно розглядати

як один з багатьох станів соціальних взаємин, причому він, при всій своїй поширеності, все-таки виступає як тимчасове явище, а в якості постійного стану суспільства виступає згода.

2. Міжнародні конфлікти в сучасній світовій політиці

Функціонування сучасного міжнародного товариства неможливе без протистояння позицій і поглядів, притаманних певним суб'єктам. Тлумачення певних питань, наявних у практиці міжнародних відносин, отримують відмінні оцінки з боку учасників процесу. Логічним наслідком цього є суперечності та конфлікти. Ці конфлікти інколи призводили до небезпечних міжнародних криз і збройної боротьби, які спричиняли серйозні та небезпечні наслідки. Декотрі з них виявилися стійкими, тривали упродовж років і десятиліть, інші затихали на певний час і за певних умов починалися з новою силою.

Науковці стверджують, що впродовж останніх 5,5 тис. років людство жило в мирі щонайбільше 300 років. Протягом цих 55 століть на нашій планеті відбулося 14,5 тис. воєн (з них дві світові), у яких загинуло 3,6 млрд осіб. За роки, що минули після закінчення Другої світової війни, у світі відбулося понад 250 воєн, у яких брали участь понад 90 держав, а людські втрати становили понад 35 млрд осіб.

Незважаючи на те, що в середині XX ст. виникла певна тенденція до зниження загальної кількості конфліктів на планеті (так, якщо 1989 р. налічувалося 36 крупних збройних конфліктів у 32 районах світу, а 1995 р. їх було 30 у 25), проблему їх мирного врегулювання не знято з порядку денного. Ба більше, кінець XX і початок XXI ст. ознаменувалися низкою серйозних міжнародних криз, які в сукупності суттєво посилюють міжнародне напруження (Косово, Чечня, Афганістан, Ірак тощо). Хочемо ми цього чи ні, в розвитку світового співтовариства існували й існуватимуть проблеми. Важливо, як їх вирішують. Є способи їх владнання: через насильство, збройні конфлікти, або мирним шляхом.

Можна виділити декілька основних причин міжнародних конфліктів: недосконалість людської природи; бідність та нерівність у добробуті народів різних країн; соціально-економічний та політичний лад держави, рівень її культури і цивілізованості; невпорядкованість міжнародних стосунків.

Практика міжнародних відносин свідчить, що в основі суперечностей зрідка лежить якийсь один чинник. Джерелом суперечностей здебільшого є інтереси певних держав, економічних союзів, а також військово-політичних блоків. Предметом суперечностей часто є території та кордони (о. Коса Тузла, 2003 р.), прагнення посісти

домінуюче становище в регіоні, протистояння економічних, політичних інтересів країн, що розвиваються, негативні етнічні стереотипи, релігійні протиріччя.

С. Хантінгтон, виділяючи західну, японську, ісламську, слов'янсько-православну та африканські цивілізації, вважає, що основні конфлікти у майбутньому відбуватимуться між країнами різних культурно-цивілізаційних типів. Зразок таких конфліктів С. Хантінгтон убачає на Балканах, де, на його думку, триває боротьба між народами західної (словенці, хорвати), слов'янсько-православної (серби, чорногорці) та мусульманської (боснійські мусульмани) цивілізацій.

Отже, нині міжнародні відносини все ще залишаються сферою розбіжностей інтересів, суперництва, непередбачуваності, конфліктів і насильства. Можна стверджувати, що *міжнародний конфлікт* – це зіткнення двох або більше різноспрямованих сил з метою реалізації цілей та інтересів в умовах протидії.

Суб'єктами міжнародного конфлікту можуть бути держави, міждержавні об'єднання, міжнародні організації, організаційно оформлені суспільно-політичні сили всередині держави або на міжнародній арені.

Розуміння природи міжнародних конфліктів і знаходження способів їх розв'язання вимагає, крім пояснення їх причин, з'ясування глибини й характеру самого конфлікту, що значною мірою досягаються за допомогою їх класифікації. Найпоширенішою на Заході є традиційна типологія конфліктів, згідно з якою розрізняють: міжнародну кризу; конфлікти малої інтенсивності; тероризм; громадянську війну і революцію, що набувають міжнародного характеру; війну та світову війну.

Міжнародна криза – це конфліктна ситуація, за якої: зачіпаються життєво важливі цілі діючих суб'єктів міжнародної політики; для прийняття рішення суб'єкти мають украй обмежений час; події зазвичай розвиваються непередбачувано; ситуація, однак, не переростає у збройний конфлікт.

Отже, криза – це ще не війна, а радше, приклад ситуації "ні миру, ні війни". Це такий вид стосунків між суб'єктами міжнародних відносин, за якого жодна із сторін не бажає війни або насильства, але обидві вважають свої цілі достатньо вагомими, щоб ризикувати задля них можливим розв'язанням війни.

Конфлікти малої інтенсивності. Відносини між державними та недержавними суб'єктами доволі часто захмарюються дрібними сутичками на кордонах, індивідуальним або невеликим груповим

насильством. Їх небезпеку почали розуміти лише сьогодні. Вона полягає в тому, що, по-перше, такий конфлікт може перетворитися у повномасштабний. По-друге, при сучасних військових озброєннях навіть конфлікт малої інтенсивності може призвести до великих руйнувань. По-третє, в умовах тісного взаємозв'язку сучасних незалежних держав порушення мирного життя в одному регіоні впливає на всі інші. Наприклад, радянсько-китайські прикордонні конфлікти.

Тероризм. Основна його мета – це розв'язання спору. Багато держав підтримують терористичну діяльність – Іран, Лівія, Сирія. Усі вони заперечують свою причетність до тероризму, проте відвойовують право боротися збройними методами проти "американського імперіалізму".

Громадянська війна і революція – це конфлікти у самій державі між двома чи більше сторонами через розбіжності поглядів щодо майбутнього ладу цієї держави чи кланових протиріч. Водночас, у громадянських війнах зазвичай бодай одна з воюючих сторін здобуває підтримку від закордонних політичних сил, причому зовнішні суб'єкти політики часто життєво зацікавлені у конкретному результаті.

Громадянські війни і революції посідають специфічне місце в будь-якій типології війн і насильства: вони дуже жорстокі та криваві. Згідно з дослідженнями, 10 із 13 найбільш смертоносних конфліктів XIX і XX ст. були саме громадянськими війнами.

Війна – це великомасштабний конфлікт між державами, що прагнуть досягти своїх політичних цілей за допомогою організованої збройної боротьби. Світова війна виникає, коли у військовий конфлікт утягуються групи держав, що переслідують глобальні цілі, вона призводить до чималих людських і матеріальних втрат.

Збройні конфлікти коштують людству вкрай дорого як у людському, так і в матеріальному вимірах. Перед людством виникла потреба знайти способи уникнення збройного розв'язання суперечностей. Для успішного подолання конфліктів необхідні передусім взаєморозуміння, взаємні поступки і компроміси конфліктуючих сторін. Ефективне вирішення конфлікту зумовлене наявністю в кожній зі сторін позиції, що визнає необхідність компромісів, межі компромісних поступок, характер і обсяг можливих взаємних компенсацій за ці поступки. Конфлікт не може бути вирішеним, якщо одна або обидві сторони будуть глухими до пропозицій свого партнера на переговорах.

На жаль, вічний мир сьогодні залишається ілюзією. Наявні різні погляди політичних діячів на те, як саме досягти миру. Наприклад, за

допомогою релігії можна позбутися агресивності та збройних конфліктів. Інші наголошують на потребі зміцнення соціально-політичної системи в середині країни, потребі досягти більшої соціальної рівності й таким чином подолати конфлікт. Дехто вважає, що для підтримування миру потрібно нагромаджувати зброю. Популярною є ідея створення всесвітнього державного порядку, тобто певної організації, що матиме найвищу владу у розв'язанні світових проблем і зможе змусити суб'єктів міжнародних відносин виконувати її рішення, з ціллю уникнення збройних конфліктів. І другий варіант – переговори як шлях до врегулювання конфліктів.

Урегулюванню міжнародних конфліктів сьогодні сприяють також деякі об'єктивні тенденції світового розвитку. По-перше, у світі, зокрема, й у безпосередніх учасників конфліктів, виникає розуміння беззмисловності та небезпечності військових методів вирішення спірних питань. Тому сторони, які конфліктують, зазвичай переходять до політичного діалогу на переговорах. По-друге, посилюються інтеграційні процеси, руйнуються міждержавні та міжрегіональні бар'єри, що знижує рівень конфронтації й створює умови для формування регіональних та міжнародних союзів, асоціацій, об'єднань держав, таких як Європейська співдружність тощо, що ставлять за мету координацію дій, об'єднання сил і можливостей для забезпечення більш тісної співпраці, яка зменшує вірогідність конфліктних ситуацій.

Статтею 33 Статуту ООН визначено шляхи регулювання міжнародних суперечностей і конфліктів, які можуть призвести до порушення миру і спокою між народами. Цей документ зобов'язує членів ООН дотримуватися принципів справедливості та права, щоб на цій основі шляхом переговорів, всебічним вивченням проблеми, залученням різноманітних посередників та арбітрів шукати й знаходити виходи, безумовно, дотримуючись судової процедури і мирно регулюючи проблему. При цьому основна роль належить дипломатичним службам. У процесі переговорів конфліктну ситуацію можна вирішити односторонніми або взаємними поступками, іншою прийнятною формою компромісу. Сторони, які конфліктують, можуть досягти остаточної згоди, констатуючи (початково) факт наявності проблеми. Відтак, регулювання справи доручають довіреним представникам (глава держави, керівник уряду, міністр закордонних справ, посол). Роботу в цьому напрямі можна продовжити обміном дипломатичними нотами. Для вирішення суперечностей може бути залучено також інших зацікавлених сторін. Саме так свого часу було вирішено конфлікт на Корейському півострові, та найбільш кровопролитний – в Індокитаї.

Якщо ж діяльність дипломатів не увінчується успіхом, а напруженість у стосунках ворогуючих сторін загрожує безпеці у світі, або, якщо сторони не підтримують дипломатичних відносин, до процесу вирішення суперечності може долучитися третя сторона-посередник. Вона може робити це з власної ініціативи, або – на прохання зацікавлених сторін. З такою місією виступають як держави, так і міжнародні організації, політичні діячі, які користуються довірою і авторитетом.

До найвідоміших спроб мирного вирішення міжнародних суперечностей належить посередництво ООН у справі Афганістану. Після непростих тривалих переговорів у Женеві 1988 р. підписано умову за участю Афганістану, Пакистану, США, СРСР про виведення військ (130 тис.), що й відбулося на початку 1989 р.

За оцінкою багатьох джерел і причин напруженості у міжнародних відносинах можна зробити висновки. По-перше, у практиці різноманітних і багатогранних міжнародних відносин суперечності – явище звичне. По-друге, керівники держав у певних ситуаціях без вагань приймають рішення про застосування сили, замість того, щоб вдаватися до норм міжнародного права, які дозволяють розв'язати суперечність у міжнародних відносинах інакше: мирним урегулюванням конфліктної ситуації. Отже, науковий аналіз численних міжнародних суперечностей і конфліктів не додає оптимізму. Адже кожний із них може стати суттєвою перешкодою на шляху будівництва нового міжнародного ладу. Все ж, досвід свідчить, що міжнародне співтовариство володіє випробуваними засобами мирного врегулювання міжнародних суперечностей.

Отже, чинники, які сприяють подоланню конфліктів і конфліктних ситуацій, мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Це передусім загальна міжнародна обстановка і зацікавленість конфліктуючих сторін у подоланні конфлікту. Це також ступінь розвитку демократії в суспільстві та усвідомлення необхідності ліквідувати причини, що призвели до конфлікту; це наявність уряду, якому довіряє народ; це здатність держави чи міжнародних структур консолідувати національні, регіональні та міжнародні політичні сили довкола програми виходу з конфлікту.

3. Теоретичні основи міжнародного конфлікту

Отже, **міжнародним конфліктом** є конфлікт, який виникає за участі двох чи декількох міжнародних акторів та має міжнародно-політичні наслідки; об'єкт конфлікту при цьому виходить за межі юрисдикції будь-якого з його учасників.

Міжнародному конфлікту властиві наступні особливості:

- учасниками конфлікту можуть бути як держави, так і інші міжнародні актори, здатні переслідувати політичні цілі;
- міжнародний конфлікт може розпочинатися як внутрішній, але його ескалація здатна виводити об'єкт конфлікту за межі юрисдикції його учасників, внаслідок чого конфлікт призводить до міжнародних наслідків;

- розвиток міжнародного конфлікту відбувається в специфічних умовах анархії міжнародної системи, яка зменшує ефективність міжнародно-правових інструментів його вирішення;

- міжнародний конфлікт може приймати різні форми, і часто поняття, що асоціюються із конфліктом, позначають лише один із можливих шляхів його вирішення (наприклад, ультиматум).

Ультиматум (лат. *ultimatum* – доведене до кінця) – вимога, пов'язана з обмеженням часу, який даний на її виконання, а також з погрозою серйозних наслідків у випадку її невиконання.

Зверніть увагу на деякі афоризми про війну:

- «Гонка озброєнь здатна вбивати, навіть якщо сама зброя ніколи не використовується...Лише своєю ціною зброя вбиває бідних, причеваючи їх на голод» (Послання Ватикану до ООН, 1976)

- «Кожний політик, який вдається до війни, повинен пам'ятати, що з цього моменту він вже не контролює події... а є натомість рабом передбачуваних та неконтрольованих подій» (Уїнстон Черчілль)

- «Війна є справою, що не може зробити людину шляхетною. Це заняття, задля успіху в якому людина має стати жорстокою, брехливою та схильною до насильства» (Ніколо Макіавеллі)

- «Війна не визначає, хто правий. Вона лише визначає, хто залишиться» (Бертран Рассел) (британський філософ)

- «Тривалого миру неможна досягти погрозами, а можна лише відвертими спробами встановити взаємну довіру» (Альберт Ейнштейн)

- «Людство має покласти край війнам, інакше війни покладуть край людству» (Джон Кеннеді)

- «Війна – як любов. Вона завжди знаходить дорогу» (Бертольд Брехт) (німецький драматург, поет, прозаик)

- «Вбивати заборонено. Тому всіх вбивць карають. Якщо тільки вони не вбивають у великій кількості та під звуки фанфар» (Вольтер)

- «Я виступаю проти насильства, тому що добро, яке воно створює, завжди є тимчасовим, а зло, що при цьому виникає – постійним» (Махатма Ганді)

- Конкуренція також є поняттям, близьким до поняття конфлікту,

але не тотожним йому. Конкуренція характеризує стан відносин між суб'єктами, але не передбачає несумісності їхніх інтересів. Так, конкуренти можуть діяти під впливом спільних інтересів, або в рамках спільних правил та норм, що сильнішими, ніж протиріччя між ними. Таке інституціолізоване суперництво часто позбавлене конкретного об'єкту, яким сторони не можуть володіти одночасно.

- Синонімічні ряди та теоретична плутанина навколо поняття «міжнародного конфлікту» все ж таки не можуть зупинити наукових зусиль, спрямованих на з'ясування природи та закономірностей розвитку цього цікавого явища. Як це часто буває при вивченні складних об'єктів, одним із перших кроків є аналіз його структури...

- **Об'єктом міжнародного конфлікту** є матеріальна або нематеріальна цінність, з приводу якої інтереси його суб'єктів є несумісними; повне володіння або контроль над якою не може бути досягнуте одночасно всіма сторонами конфлікту.

- Об'єстом міжнародного конфлікту може бути територія, політичний вплив, військова присутність, ідеологічний контроль та ін. Як правило, міжнародний конфлікт виникає внаслідок переплетіння декількох різноманітних протиріч, внаслідок якого утворюється система взаємопов'язаних об'єктів — об'єктне поле конфлікту. Деякими дослідниками виокремлюється також предмет конфлікту, як конкретна, специфічно визначена цінність, з приводу якої сторони вступають у конфліктні відносини...

- В міжнародному конфлікті сторони переслідують декілька цілей одночасно. Тому об'єктне поле конфлікту, як правило, складається із декількох елементів, серед яких найважливішими є: 1) влада (політичний контроль, вплив); 2) цінності; 3) територія та інші фізичні ресурси. Ці елементи є взаємопов'язаними, і поширюючи контроль на один з них, суб'єкт конфлікту може розраховувати на зміцнення впливу на інші.

Така взаємопов'язаність ускладнює регулювання сучасних міжнародних конфліктів.

В сучасних міжнародних конфліктах, звичайно, об'єктами можуть бути всі зазначені групи ресурсів. Особливого значення все ж таки набувають територіальні конфлікти, тобто конфлікти, в яких основним об'єктом виступає територія. Значення й цінність території обумовлені функціями, які вона виконує в розвитку силових можливостей сучасної держави. Територія одночасно є місцем розміщення армій та озброєння, важливим економічним та геополітичним ресурсом. Це збільшує її політичну цінність і робить найбільш «популярним» об'єктом конфліктів, особливо між новими або т.зв. «слабкими»

державами. Окрім території об'єктами конфлікту можуть виступати й інші матеріальні цінності.

Відносини між суб'єктами конфлікту являють собою практичну взаємодію їхніх стратегій. Вона охоплює різні сфери дво- та багатосторонніх відносин, але нерівномірно. В залежності від фази конфлікту та його об'єкту, відносини між сторонами концентруються переважно в одній або декількох суміжних сферах. Лише масштабні конфлікти («тотальні») зачіпають всі сфери відносин між сторонами. Відносини між суб'єктами визначають тип конфлікту. За переважаним значенням окремої сфери відносин можна виокремити економічні, політичні, військові, інформаційні конфлікти... Система відносин будується не лише між сторонами, але також і між учасниками конфлікту. Під учасниками маються на увазі не безпосередні суб'єкти конфлікту, а різного роду треті сторони: посередники, третейські судді, миротворці, арбітри тощо. Ключовою відмінністю учасників від суб'єктів конфлікту є відсутність прямої зацікавленості перших в розподілі об'єкту конфлікту. Вони, тим не менш, є зацікавленими в його результатах або в його врегулюванні з різних причин.

Основні загальні **функції** конфлікту було вперше виокремлено в роботах основоположника т.зв. «позитивно-функціонального» підходу в конфліктології Льюїса Козера. Їхня сукупність характеризує конфлікт як особливий стан відносин між елементами суспільства, який, в силу виявлення системних протиріч, здатен розв'язати деякі з них, забезпечивши таким чином поступальність та стабільність подальшого розвитку. Ми виокремимо наступні основні функції конфлікту.

1) Інтегративна функція конфлікту полягає в сприянні подоланню внутрішніх суперечок й неузгодженостей...

2) Інформаційна функція конфлікту проявляється в його сприянні обміну інформацією між елементами соціальних систем...

3) Виступаючи засобом формулювання та вирішення протиріч, конфлікт виконує організаційну функцію.

4) Конфлікти виконують іншу функцію, що пов'язана з попередньою – стабілізаційну. Завдяки конфліктам знаходять вихід найгостріші протиріччя, здатні зруйнувати систему.

5) Інноваційна функція конфлікту, як і дві попередні, пов'язана із його внеском в підтримання життєздатності систем суспільних відносин. Конфлікт примушує суб'єктів та учасників генерувати ідеї щодо того як одержати перемогу або розв'язати конфлікт.

Функції, розглянуті вище, властиві всім формам та типам конфліктів. Вони витікають із загальних параметрів, закономірностей та особливостей соціальних систем, сповнених різного роду протиріччями та антагонізмами. Міжнародний конфлікт виконує ці функції в міжнародних системах. Такі системи мають ряд відмінних рис, особливостей, що вносять деякі зміни до ролі та функцій міжнародних конфліктів.

По-перше, міжнародні системи перебувають в стані анархії, тобто відсутності загальних та універсальних засобів примусу. В зв'язку із цим підсилюються організаційна та стабілізаційна функції конфлікту, а також змінюється контекст його протікання. Серед міжнародних конфліктів непропорційно багато насильницьких, а також ситуацій з нульовою сумою. Для них характерний процес швидкої та часто слабоконтрольованої ескалації, які свідчить про готовність сторін «поставити все на карту». В системах, що позбавлені анархічності, таких конфліктів, як правило, набагато менше.

В умовах анархії важливого значення набуває стратифікація елементів – міжнародних акторів – друга важлива функція міжнародного конфлікту. На відміну від деяких інших соціальних систем, міжнародні відносини не мають фіксованого статусу елементів, який визначав би їхні відносні права та можливості. Натомість існує формальна рівність суверенних держав та фактичні суттєві дисбаланси їхніх можливостей. Перевірка цих можливостей і встановлення реального співвідношення сил відбувається в ході міжнародних конфліктів. За їх підсумками з'являються «наддержави», «гіпердержави», «великі держави», «регіональні держави» та ін.

б) Нарешті, міжнародний конфлікт виконує важливу попереджувальну функцію. Часто він виступає *ultima ratio* (*останній довод*). Обозначає последний метод решения проблемы, последнее средство или выход при конфликте интересов, когда все остальные, более разумные с этической точки зрения методы решения, были использованы без получения удовлетворительных результатов) світової політики, останнім аргументом держав у відносинах одна із одною. Сама можливість виникнення конфлікту, а тим більше війни, змушує держави шукати компроміси та зменшувати власні претензії на владу, ресурси, ідеологічний вплив та інші важливі у світовій політиці цінності. Одним словом, конфлікт дисциплінує міжнародних акторів...

Міжнародному конфлікту властива динаміка.

Фаза визначається власними структурними особливостями і є відносно самостійною системою, пов'язаною, однак, із змістом та природою конфлікту в цілому. Перехід між фазами конфлікту

відбувається по-різному, але цей момент завжди характеризується зростанням ймовірності кризи у відносинах, якісною зміною протистояння. В залежності від форми й типу конфлікту переходи між фазами можуть бути або дискретними, помітними, стрибкоподібними; або ж прихованими, майже непомітними. Можна виокремити наступні основні **фази** міжнародного конфлікту:

- латентна (нульова);
- ініціація («відкриття»);
- ескалація;
- закріплення;
- деескалація;
- врегулювання або вирішення;
- постконфліктне будівництво та примирення

Латентна фаза міжнародного конфлікту характеризується наявністю прихованих протиріч об'єктивно-суб'єктивного характеру. Це означає, що між його сторонами не лише існують протиріччя, але й усвідомлюються ними. Проте, таке усвідомлення є неповним.

В той же час, ряд обставин зупиняє сторони від загострення відносин. Цими обставинами можуть бути низька цінність об'єкту конфлікту, відсутність інформації щодо шляхів його використання, внутрішній опір, неузгодженість в процесах прийняття рішень, високий рівень невизначеності. Для латентної фази конфлікту часто характерним є зовнішнє враження стабільності та порядку, відсутності будь-яких конфліктів або підстав для них. Накопичення конфліктів в латентній фазі є небезпечним для системи міжнародних відносин і може свідчити про кризу її механізмів попередження або вирішення протиріч.

Конфлікт в латентній фазі відрізняється відсутністю інституціоналізації – тобто його сторони ще не створили засобів та інститутів для участі в конфлікті, не поставили за стратегічну мету перемогу в ньому; структура конфлікту, яка потім визначатиме поведінку суб'єктів, ще не сформувалася... За таких умов виникають додаткові можливості для раннього врегулювання або попередження конфлікту, спрямування його в русло ефективних міжнародних процедур. Весь комплекс таких можливостей охоплюється сучасною поширеною концепцією превентивної дипломатії, покликаної займатися міжнародними конфліктами в латентній фазі.

Ефективність превентивної дипломатії та інших профілактичних інструментів не завжди є високою, свідченням чого є велика кількість конфліктів, як абсолютна, так і відносна, що досягають в сучасному світі другої фази – фази ініціації. В цій фазі протиріччя між сторонами

стають повною мірою усвідомленими і набувають системостворюючих ознак. Це означає, що проблеми, які знаходяться в центрі розвитку конфлікту, набувають резонансу, привертають увагу суспільства, підпорядковують власній логіці функціонування окремих сфер або суспільного життя в цілому. Разом з тим як зростає усвідомлення цих проблем та можливих шляхів їх вирішення, виокремлюються політичні та інші цілі й можливі засоби їх досягнення. В процесі прийняття рішень відбувається важливий вибір на користь протистояння після підрахунку співвідношення можливих здобутків та втрат. В результаті таких підрахунків визначається, як правило, сторона-ініціатор конфлікту. Відкритий конфлікт може також відповідати інтересам декількох сторін одночасно, причому іноді здається, що парадоксальним чином. Тим не менш, розрахунки очікуваних здобутків та втрат можуть підштовхувати антагоністів до конфлікту одночасно, навіть в конфліктах з нульовою сумою, де двох переможців бути не може. Як правило, це є результатом оптимістичних переоцінок власних можливостей або неповної інформації; невірною трактування фактору часу або відсутності впевненості в намірах противника. Для міжнародних конфліктів такий «спусковий гачок», що швидко переводить їх у відкриту фазу, є широко поширеним.

В цій фазі відбувається поляризація суспільства, яку легко помітити за частим використанням термінів «ми-вони». Особливо загрозливим цей процес стає в т.зв. «слабких державах», нестабільних або розшарованих суспільствах. Політичні системи таких країн швидко стають заручниками мілітаристської, войовничої або націоналістичної риторики, внаслідок чого ефективне регулювання конфлікту на цій стадії стає неефективним або неможливим. Конфлікт швидко переходить в стадію ескалації.

Ескалація міжнародного конфлікту характеризується збільшенням питомої ваги об'єктів конфлікту в системі зовнішньополітичних пріоритетів, орієнтацією суспільства на важливість перемоги в конфлікті та його інституціоналізацією. Крім того, сторони вносять корективи до власних стратегій, збільшуючи ступінь власної готовності до використання насильства. Стадія ескалації, сумно відома як початковий етап багатьох війн, є вирішальною для майбутнього конфлікту, визначення його форм, методів та шляхів розв'язання.

В ході ескалації конфлікту сторони переглядають власні цілі, сформульовані на початковому етапі. Як правило, такий перегляд відбувається в бік збільшення, що диктується намаганням послабити опонента, від якого в стадії ескалації очікують більш ворожої поведінки. Внаслідок цього попередньо відкриті можливості для

порозуміння закриваються, а старі варіанти розподілу об'єкту конфлікту відкидаються. Конфлікт загострюється внаслідок зменшення можливостей задоволення інтересів всіх сторін за рахунок існуючого об'єктного поля.

В цій фазі сторони конфлікту активно шукають зовнішньої та внутрішньої підтримки. Відбувається мобілізація суспільства та обґрунтування позицій та цілей, що переслідуються; активізується пропаганда, будується інформаційне забезпечення конфлікту. Міжнародні конфлікти в фазі ескалації характеризуються пошуком союзників. Ними можуть бути як партнери по коаліції, так і міжнародні організації,

«суспільна думка», організації колективної безпеки тощо. Як правило, відбувається апеляція до міжнародно-правових норм та принципів, принаймні з боку деяких сторін конфлікту. В цій фазі часто внутрішні конфлікти інтернаціоналізуються, локальні – виходять за власні межі, а регіональне протистояння набуває глобальних ознак.

Ескалація конфлікту позначається переглядом сторонами власних стратегій. В її ході вони більш схильні до одностороннього використання власних асиметричних переваг проти слабостей опонента, що призводить до подальшого розширення об'єктного поля конфлікту. Сторони також вносять зміни у свої стратегії, збільшуючи готовність до використання насильства, формами якого можуть виступати як епізодичні незначні провокації, так і систематичне погрожування або застосування сили. Перехід «порогу насильства» сторонами конфлікту має значний психологічний вплив, провокуючи на постійне збільшення його застосування. «Спіраль насильства», що формується таким чином, зруйнувати буває дуже важко.

Застосування насильства у фазі ескалації принципово відрізняється від застосування насильства для вирішення конфлікту тим, що перше не усуває його причин і сприяє інституціоналізації конфлікту. Цим терміном позначається формування сталих форм конфліктної взаємодії, фіксування сприйняття сторонами одна одної як супротивників, визначення методів боротьби та її меж, формування специфічних інститутів, якими сторони користуються в ході конфлікту.

Стадія ескалації конфлікту являє собою найбільш небезпечний виклик завдяки своїй здатності поширювати географічні рамки конфлікту та стратегії сторін, в тому числі й насильницькі. Якщо конфлікт не врегулювати в цій фазі, що вдається зробити надзвичайно рідко, він переходить в фазу закріплення.

Закріплення конфлікту проявляється в збереженні його основних параметрів, тривалому, відкритому, інституціоналізованому протистоянні. В цій фазі сторони існують в умовах конфлікту, підкоряються його вимогам та підпорядковують життя суспільства цілям, що переслідуються в ході конфлікту. Протистояння сторін стабілізується, набуває сталих рис. Змінюватися можуть окремі елементи конфлікту, але сам він як система відносин залишається незмінним. Інституціоналізоване існування конфлікту в стадії закріплення може тривати як декілька днів, так і кілька десятиліть або століть.

Для цієї стадії конфлікту характерним стає перетворення використання насильства на норму, обмеження для нього слабшають або зникають. Тут має місце зростання перешкод на шляху взаємного порозуміння сторін, зменшення довіри, намагання приховати власні слабкості та небажання, внаслідок цього, йти на компроміси, впевненість в тому, що ресурси, затрачені на продовження конфлікту є меншими, ніж можливі втрати внаслідок неприйнятного врегулювання. В залежності від самого типу конфлікту, така трансформація може відбуватися швидко або повільно. Наприклад, для територіальних конфліктів характерним є швидке закріплення конфлікту, для економічних – повільніше. Крім змін у відносинах суб'єктів між собою, в цій фазі відбувається й формування реакції середовища конфлікту на його існування. Проявляється реакція потенційних союзників та зацікавлених сторін, частина з яких може втягнутися в конфлікт.

Стадія закріплення та стабілізації конфлікту є важливим етапом для його розвитку та подальшого врегулювання. Саме в цій стадії сторони випробовують всі наявні заходи для завершення конфлікту на власну користь, і лише якщо ті виявляються неефективними, виникає готовність до деескалації та врегулювання.

Деескалація конфлікту багато в чому є протилежною за проявами до його ескалації. Її передумовами виступають взаємне виснаження сторін та усвідомлення ними неможливості перемогти в конфлікті за допомогою односторонніх дій. Такий раціональний висновок робить подальше затягування конфлікту не вигідним, змінюючи таким чином оцінку стратегічних перспектив порівняно із фазою закріплення. Сторони конфлікту, що приходять до такого висновку, починають одночасно переслідувати дві мети: 1) зниження рівня напруги в конфлікті та 2) забезпечення мінімального гарантованого рівня власної безпеки (в конфліктах, з безпекою пов'язаних опосередковано – захист мінімально прийнятних результатів конфлікту).

Передумовами деескалації конфлікту можуть стати як усвідомлення обома сторонами безперспективності подальшого розвитку конфлікту, так і зміна співвідношення сил між ними в його ході, внаслідок якої відкриваються перспективи швидкої перемоги одного із суб'єктів. В конфлікт можуть також втрутитися інші учасники, змінивши або співвідношення сил, або процедури й шляхи розподілу об'єкту конфлікту. Іноді конфлікт проходить крізь декілька послідовних змін фаз деескалації та ескалації, коли досягнуті домовленості порушуються, а незначна взаємна довіра руйнується внаслідок односторонніх дій. Механізми підтримання довгострокової стабільності та гарантування сторонам мінімального рівня захищеності їхніх інтересів – важливе завдання на стадії деескалації конфлікту.

Основною проблемою в процесі деескалації для сторін конфлікту є її загрозливий характер, адже в ході конфлікту сторона, що послаблює власні позиції, ризикує програти, а без такого послаблення деескалації бути не може. В цьому можна легко пересвідчитися на прикладах дії вже згадуваної дилеми безпеки або, в теоретико-ігровому варіанті, - відомої стратегічної гри «дилема в'язня». Як в першому, так і в останньому випадках, стратегічна невизначеність не дає сторонам змоги обирати стратегії співробітництва. З цієї причини деескалація являє собою послідовність дуже обмежених поступок, основна мета яких – продемонструвати готовність до зміни позиції.

Разом із позиціями змінюється і сприйняття сторонами самого конфлікту, що виглядає як спільна проблема. Ця проблема вимагає вирішення, а щоб її вирішити сторонам необхідно стати партнерами. Партнерство в цьому випадку означає визнання легітимності та обґрунтованості вимог одна одної та пошук спільних стратегій, спрямованих на пошук компромісного рішення. Конфлікти, в яких об'єктне поле піддається розширенню та розподілу, проходять стадію деескалації швидше.

Успішна деескалація переводить конфлікт в стадію врегулювання. Врегулювання конфлікту передбачає зближення позицій сторін та зняття найгостріших протиріч у відносинах між ними. Врегулювання може бути частковим, спрямованим лише на найбільш очевидні прояви конфлікту. Воно здатне внести корективи у сприйняття сторонами об'єкту конфлікту та одна одної, внаслідок чого досягається компроміс. Останній може бути як постійним, так і тимчасовим. Надійність та тривалість компромісу залежить від переговорної техніки сторін, яка впливає на розподіл цінностей, що лежать в основі конфлікту. Компроміс, який залишає у всіх сторін враження, що вони отримали достатню частину, є ідеальною метою врегулювання

конфлікту. Можна легко пересвідчитись, що в деяких ситуаціях такого компромісу досягти надзвичайно важко, особливо в конфліктах міжнародних. Коли об'єктом є безпека, важко задовольнитися мінімумом і бути впевненим в достатності досягнутого. Так що досягнення компромісу і знання гострих протиріч стосовно деяких аспектів конфлікту не гарантує того, що відносини між сторонами не повернуться до латентної конфліктної фази.

Надати такі гарантії може вирішення конфлікту – комплексне й повне усунення його причин, до якого можна висунути наступні вимоги:

- Завершеність протиріччя стосовно об'єкту конфлікту. Ця вимога передбачає «зникнення» причини конфлікту або втрату нею власної значимості. Як правило, це відбувається внаслідок розподілу об'єкту конфлікту, причому такого розподілу, який хоча б мінімально задовольняє уявленням про справедливість всіх його суб'єктів. В іншому випадку причина конфлікту може зникнути лише разом із одним або декількома його сторонами. Таким чином, завершеність включає в себе погодження сторін із результатом конфлікту та пристосування його до власних систем цінностей.

- Здатність підтримки та самостійного відтворення нового стану відносин. Лише таке вирішення конфлікту можна вважати ефективним, яке не потребує постійного або тривалого зовнішнього втручання для попередження нової ескалації.

- Інноваційність вирішення конфлікту. Знайдений компроміс має встановлювати нові відносини між сторонами, вносити структурні зміни, внаслідок яких зникають підстави для рецидиву конфлікту. Часто рішення, що не виконують ці функції, є лише тимчасовими заходами, здатними повернути конфлікт до латентної фази, але не здатними попередити загострення старих протиріч. Ефективне управління конфліктами має пропонувати інноваційні рішення.

Вирішення міжнародного конфлікту – тривалий процес, який часто вимагає одночасного задоволення сформульованих вище вимог. На практиці лише обмежене коло конфліктів піддається такому врегулюванню, часто в тих випадках, коли попереднє протікання конфлікту вже змінило структуру відносин, значно послабивши його сторони. Але таке, «природне», вирішення часто стає неприйнятним, оскільки в його ході яскраво проявляються дисфункції конфлікту, його негативні, руйнівні особливості. Тому світове співтовариство, окремі держави та міжнародні організації шукають засобів ефективніше втручатися в протікання конфліктів, сприяючи їх врегулюванню. Часто таке втручання стає предметом дискусій, оскільки вирішуючи один

конфлікт, здатне створити новий. Вирішення міжнародних конфліктів багато в чому залишається справою «спроб та помилок».

В разі успішного вирішення, конфлікт переходить в завершальну фазу – постконфліктного будівництва та примирення. Як правило, вона включає ці два основні елементи: постконфліктне будівництво стосується насамперед розбудови інститутів та процедур, що регулюватимуть відносини сторін після завершення конфлікту; в той час як примирення має на меті заходи відновлення довіри, зниження ворожості та ін. Часто формальним кроком постконфліктного будівництва виступає укладання мирної угоди. Але мирні угоди в історії міжнародних відносин часто бували лише перемир'ями, які не забезпечували стабільного та тривалого миру. Натомість сторони припиняли боротьбу внаслідок виснаження, зберігаючи як високий рівень недовіри одна до одної, так і готовність поновити конфлікт за першої зручної нагоди. Таке вирішення, безумовно неможна вважати інноваційним та ефективним.

Повноцінне постконфліктне будівництво передбачає структурні зміни. Для їхнього здійснення необхідні:

- визнання сторонами взаємної відповідальності в конфлікті, включаючи відповідальність за його початок та форми;
- відповідальність передбачає готовність до подолання негативних наслідків конфлікту та виправлення здійснених в його ході помилок. Для їх встановлення часто необхідні спеціальні процедури, як-то суди, трибунали, допомога посередників та ін.;
- зміни в сферах, що породили конфлікт – знаходження нових форм взаємодії та розподілу цінностей, що стосуються інтересів всіх сторін конфлікту;
- перебудова старих та, якщо необхідно, запровадження нових інститутів підтримки відносин між сторонами.

Процес примирення між сторонами конфлікту є невід'ємним атрибутом його розв'язання. Якщо постконфліктне будівництво здебільшого передбачає відновлення політичних, економічних та соціальних інститутів, функцій та процесів; примирення стосується вдосконалення, а часто й встановлення заходів зміцнення довіри між сторонами конфлікту, мінімізації історичної ворожнечі чи руйнації ворожих стереотипів. Примирення часто вимагає апелювання до історичного досвіду, зміну його трактування сторонами; відмови від давніх претензій; визнання нових реалій або обставин. Актуальність вислову про те, що конфлікт існує насамперед в свідомості його суб'єктів підтверджується безпосереднім чином в процесі примирення.

Виділення фаз міжнародного конфлікту є методологічним прийомом. Для зручності сприйняття, безліч фактів та подій, які відбуваються в ході конфлікту, групуються та систематизуються у вигляді відносно самостійних підсистем. Це – швидше особливості нашого сприйняття, а не атрибути самого конфлікту. Існують конфлікти, які не знають деяких фаз. Але більшість їх все-таки розвивається за традиційним алгоритмом. Послідовно проходячи через фази свого розвитку, конфлікт змінюється. Трансформуються інтереси сторін, об'єкт конфлікту, реакція зовнішнього середовища. Самі суб'єкти конфлікту також можуть змінюватися. Кожна фаза конфлікту надає специфічні можливості для спрямування його в конструктивне русло, навіть загрозлива фаза ескалації. Разом з тим, кожна фаза несе в собі виклики, нейтралізувати які учасники конфлікту можуть далеко не завжди.

Виокремлення фаз конфлікту демонструє протяжність його в часі. Конфлікт є процесом. Йому властиві мінливість та динаміка. Цим він подібний до життя. «Війни зникнуть тоді, коли загиблі зможуть повернутися» - слова Стенлі Болдуїна підсумовують людський досвід участі в конфліктах. Конфлікти супроводжують всі соціальні процеси, набуваючи різних форм – від смертельних загроз до інноваційних факторів. Вміти уникати конфліктів – корисна навичка, але зуміти жити із ними – ще корисніше. Керуючись приблизно такими міркуваннями, і стародавні філософи, і сучасні науковці шукали шляхи співіснування із конфліктом.

4. Основні методи врегулювання конфліктів

Долання конфліктів – це, як у дипломатії мистецтво можливого, коли невдачі пояснюються, скоріше, складністю ситуації, неможливістю подолати її, між неправильними діями. Долання конфліктів – це мистецтво й наука. Розв'язування конфлікту може йти різними шляхами, залежно від масштабів, складу учасників, глибини його розвитку, доктрин. Конфліктологія виробила ряд методів долання конфліктів, які довели свою дієвість на практиці. Один з них – це уникнення конфлікту. Цей метод найпоширеніший, але не завжди ефективний. За ним передбачається відхід з політичної арени того чи іншого діяча; звільнення з роботи за власним бажанням, якщо та чи інша особа не може спрацюватися з керівництвом (адміністрацією) або з колективом; еміграція з країни, в якій далі перебування стає неможливим; ігнорування супротивника, уникання зустрічі з ним, відсутність реакції на дії протилежної сторони. Але уникнення

конфлікту ще не означає кінцевого розв'язання його. Сама суперечність, яка призвела до конфлікту, залишається.

Другий метод вирішення конфлікту можна визначити як відкладання конфлікту. Це означає відхід від політичної боротьби взагалі, відхід зі своїх позицій. Цей метод досить поширений в практиці політичної боротьби (конфлікт між політичними партіями та їхніми лідерами, між гілками влади і тими, хто їх очолює, а також між державами). Але, як і перший метод, цей метод не приводить до кінцевого подолання конфлікту. Сторона, яка здала свої позиції, з подальшим накопиченням сил і зі зміною ситуації на її користь, може поновити свої претензії іншій стороні, спробувати повернути собі втрачене. Це твердження ілюструє Версальський договір 1919 р., грабіжницький і принизливий для Німеччини та деяких інших країн. Наслідки його відомі – друга світова війна.

Третій метод урегулювання конфлікту – це мирне протиборство сторін на основі зближення їхніх позицій та інтересів через посередника. Роль посередника можуть виконувати слідчі або погоджувальні комісії, а останнім часом у вирішенні конфліктів у деяких країнах беруть участь менеджери з конфліктів.

Завдання посередників є надавати допомогу сторонам у конфлікті. Цей метод застосовувався ще в стародавній й середні віки і відігравав позитивну роль. Практику застосування цього методу схвалила Гаагська конвенція 1907 р. Процедуру діяльності погоджувальної комісії регламентувала Ліга Націй у 1928 р. та ООН у 1948 р.

Четвертий метод додання конфлікту – арбітраж. Сторони, що конфліктують, добровільно передають свої суперечності для розгляду третій стороні, рішення якої обов'язкове для обох сторін. Арбітри, розглядаючи конфлікт, керуються нормами міжнародного права, конституціями конфліктуючих сторін, нормами договорів. Учені й практики-політики вважають, що даний метод урегулювання конфлікту може допомогти розв'язати його на даний момент, проте з часом він може поновитися.

П'ятий, найефективніший, метод подолання конфлікту – переговори. Переговори дають змогу дійти згоди, вони відкривають шлях до співробітництва сторін, що конфліктують. Цей метод використовувався з часу виникнення конфліктів взагалі, тобто виникненням людського суспільства. Однією з найважливіших вимог під час проведення переговорів є відмова від позиційних торгів. Коли стоять твердо на позиціях, не вникаючи в інтереси один одного, згоди, звичайно, не досягають. Що позиційний торг дуже заважає в переговорах, це було добре проілюстровано провалом переговорів про

загальну заборону на ядерні випробування за часів президентства Кеннеді. У сучасних умовах ми бачимо те саме навколо подій на Близькому Сході та в деяких інших регіонах. Щоб дійти розумного рішення, необхідно примирити інтереси, а не позиції. Основна проблема переговорів полягає не в конфліктних позиціях, а в конфліктах між потребами, бажаннями, турботами і побоюваннями кожної із сторін.

Питання для самоперевірки:

1. Що вивчає наука конфліктологія?
 2. Що таке міжнародний конфлікт?
 3. Які типи міжнародних конфліктів ви знаєте?
 4. Перечисліть методи врегулювання конфліктів?
- Список рекомендованої літератури: [13, 20, 22, 23, 25, 27 базова]

Лекція 10. Конфліктна поведінка: поняття, стратегії і тактики. Діагностика конфліктів.

1. Основні стратегії конфліктної поведінки
2. Тактики поведінки в конфлікті
3. Аналіз суб'єктів – учасників конфліктів
4. Соціальні «ролі» учасників конфлікту

1. Основні стратегії конфліктної поведінки

Основні стратегії поведінки конфліктантів: *співробітництво, конфронтація, компроміс, ухилення, пристосування.*

Вибір стратегії поведінки залежить як від інтересів сторін, що беруть участь у конфлікті, так і від характеру здійснених дій.

Співробітництво, як і конфронтація, спрямовано на максимальну реалізацію учасниками конфлікту власних інтересів. але на відміну від конфронтаційної стратегії співробітництво передбачає не індивідуальний, а спільний пошук такого рішення, що відповідає устремлінням усіх конфліктуючих сторін. Це можливо за умови своєчасної і точної діагностики проблеми, що породила конфліктну ситуацію, з'ясування як зовнішніх проявів, так і прихованих причин конфлікту, готовності сторін діяти спільно заради досягнення загальної для всіх мети.

Стратегія співробітництва охоче використовується тими, хто сприймає конфлікт як нормальне явище соціального життя, як потребу вирішити ту або іншу проблему без завдання збитку якій-небудь стороні. у конфліктних ситуаціях можливість співробітництва виникає, коли:

- проблема, що викликала розбіжності, здається важливою для

конфліктуючих сторін, кожна з яких не має наміру ухилятися від її спільного вирішення;

- конфліктуючі сторони мають приблизно рівний ранг або зовсім не звертають уваги на різницю у своїх положеннях;

- кожна сторона бажає добровільно і на рівноправній основі обговорити спірні питання, для того щоб у кінцевому підсумку прийти до повної згоди щодо взаємовигідного вирішення значущої для всіх проблеми;

- сторони, утягнуті у конфлікт, поведяться як партнери, довіряють один одному, зважають на потреби, побоювання і переваги опонентів.

Конфронтація (суперництво) за своєю спрямованістю орієнтована на те, щоб, діючи активно і самостійно, домагатися здійснення власних інтересів без урахування інтересів інших сторін, що безпосередньо беруть участь у конфлікті, а то й на шкоду їм. Той, хто обирає таку стратегію, прагне нав'язати іншим своє вирішення проблеми, розраховує тільки на свою силу, не передбачає спільних дій. При цьому проявляються елементи максималізму, вольовий напір, бажання будь-яким шляхом, включаючи силовий тиск, адміністративні й економічні санкції, залякування, шантаж тощо, примусити опонента прийняти точку зору, що заперечується ним, будь-що-будь узяти верх над ним, здобути перемогу в конфлікті. Як правило, конфронтацію обирають у тих ситуаціях, коли:

- проблема має життєво важливе значення для учасника конфлікту, який вважає, що він має достатню силу для її швидкого вирішення на свою користь;

- конфліктуюча сторона займає досить вигідну для себе, по суті безпрограшну позицію і має у своєму розпорядженні можливості використовувати її для досягнення власної мети;

- суб'єкт конфлікту упевнений, що пропонує ним варіант вирішення проблеми найкращий у даній ситуації, і водночас, маючи більш високий ранг, наполягає на прийнятті цього рішення;

- учасник конфлікту в даний момент позбавлений іншого вибору і практично не ризикує що-небудь утратити, діючи рішуче на захист своїх інтересів і прирікаючи опонентів на програш.

Компроміс посідає серединне місце у «сітці» стратегій конфліктної поведінки. він означає розташування учасника (учасників) конфлікту як до врегулювання розбіжності на основі взаємних поступок, досягнення часткового задоволення своїх інтересів. Ця стратегія рівною мірою передбачає активні і пасивні дії, індивідуальні і колективні зусилля. стратегія компромісу характерна тим, що звичайно

перепиняє шлях до недоброзичливості, дозволяє, хоча і почасти, задовольнити домагання кожної з утягнутих у конфлікт сторін. До компромісу звертаються в ситуаціях, коли:

- суб'єкти конфлікту добре інформовані про його причини і розвиток, щоб судити про обставини, які реально складаються, усі «за» і «проти» власних інтересів;

- рівні за рангом конфліктуючі сторони, маючи взаємовиключні інтереси, усвідомлюють необхідність погодитися з таким положенням справ і розміщенням сил, задовольнитися тимчасовим, але підходящим варіантом вирішення суперечностей;

- учасники конфлікту, що мають різний ранг, схилиються до досягнення домовленості, щоб виграти час і зберегти сили, не йти на розрив відносин, уникнути зайвих утрат;

- опоненти, оцінивши сформовану ситуацію, коректують свої цілі з урахуванням змін, що відбулися у процесі конфлікту;

- всі інші стратегії поведінки у даному конфлікті не дають ефекту. *Ухилення* як стратегія поведінки в конфліктах характеризується явною відсутністю у втягнутого в конфліктну ситуацію бажання співробітничати з будь-ким і докласти активних зусиль для здійснення власних інтересів, так само як піти назустріч опонентам; прагненням вийти з конфліктного поля, піти від конфлікту. Таку стратегію поведінки звичайно обирають у тих випадках, коли:

- проблема, що викликала зіткнення, не здається суб'єктові конфлікту істотною, предмет розбіжності, на його думку, дріб'язковий, заснований на смакових розбіжностях, не заслуговує на витрати часу і сил;

- виявляється можливість досягти власних цілей іншим, неконфліктним шляхом;

- зіткнення відбувається між рівними або близькими за силою (рангом) суб'єктами, що свідомо уникають ускладнень у своїх взаєминах;

- учасник конфлікту відчуває свою неправоту або має як опонента людину більш високого рангу, напористу, вольову;

- потрібно відстрочити гостре зіткнення, щоб виграти час, більш докладно проаналізувати сформовану ситуацію, зібратися із силами, заручитися підтримкою прихильників;

- бажано уникнути подальших контактів з важкою за психічним станом людиною або вкрай тенденційним, надмірно упередженим опонентом, що навмисно шукає приводу для загострення відносин.

Пристосування як стиль пасивної стратегії відрізняється схильністю учасників конфлікту пом'якшити, згладити конфліктну ситуацію, зберегти або відновити гармонію у взаєминах за допомогою поступливості, довіри, готовності до примирення. На відміну від ухилення ця стратегія передбачає більшою мірою враховувати інтереси опонентів і не уникати спільних з ними дій. Звичайно пристосуванню дають вихід у тих ситуаціях, коли:

- учасник конфлікту не дуже заклопотаний виниклою проблемою, не вважає її досить істотною для себе і тому виявляє готовність узяти до уваги інтереси іншої сторони, уступаючи їй, якщо має більш високий ранг, або пристосовуючись до неї, якщо виявляється рангом нижче;

- опоненти демонструють зговірливість і навмисно поступаються один одному в чомусь, беруть до уваги те, що, мало втрачаючи, набувають більше, у тому числі добрі взаємини, обопільну згоду, партнерські зв'язки;

- створюється ситуація «глухого кута», яка вимагає послаблення напруження пристрастей, принесення якоїсь жертви заради збереження миру у відносинах і попередження конфронтаційних дій, не поступаючись, звичайно, своїми принципами, у першу чергу моральними;

- є щире бажання однієї з конфліктуючих сторін надати підтримку опонентові, при цьому почувати себе цілком задоволеним своєю добросердністю;

- виявляється змагальна взаємодія опонентів, не спрямована на тверду конкуренцію, неодмінне завдання збитку іншій стороні.

Вибір стратегії поведінки в конфлікті визначається багатьма чинниками, які можна звести у дві групи: чинники ситуації і особистісні чинники.

Стратегії поведінки в конфлікті практично реалізуються через різноманітні тактики.

2. Тактики поведінки в конфлікті

Тактики поведінки в конфлікті – це сукупність способів впливу на опонента, конкретні засоби і методи реалізації стратегії. Одна й та ж сама тактика може застосовуватися в різних стратегіях.

Виділяють такі види тактик впливу на опонента:

1. тактика *захоплення і утримання об'єкта конфлікту*. Застосовується у зіткненнях, де йде боротьба за матеріальний об'єкт.

2. тактика *фізичного насильства* (шкоди). Застосовуються такі засоби, як знищення матеріальних цінностей, фізичні ушкодження (аж

до вбивства), тиск, катування і тортури, блокування силою дій опонента тощо.

3. тактика *психологічного тиску* (шкоди). Спрямована на образу опонента, ущемлення його гідності, самолюбства. Її прояви – образа, грубі жести, негативна оцінка особистості, дискримінація, обман, наклеп, дезінформація, жорсткий контроль за поведінкою, міжособистісний диктат тощо.

4. тактика *тиску*. Це спектр прийомів, що містить пред'явлення вимог, надання вказівок, наказів, загроз, аж до ультиматуму, компрометацію та шантаж.

5. тактика *демонстративних дій*. Застосовується з метою привернення уваги оточуючих до своєї персони. Це можуть бути публічні висловлювання і скарги, спроба самогубства, яка явно не вдалася, акти громадянської непокори тощо.

6. тактика *санкціонування* – вплив на опонента за допомогою службових покарань, підвищення робочого навантаження, накладення заборони, блокування, невиконання розпоряджень тощо. Тактика *коаліцій*. Її мета – посилення свого рангу в конфлікті. Реалізується шляхом утворення спілок, угруповань тощо, через апеляцію за підтримкою до керівництва, засобів масової інформації, громадськості, друзів та рідних, різних органів влади.

7. тактика *фіксації своєї позиції* (найпоширеніша конфліктна тактика). Ґрунтується на використанні фактів, логіки для аргументації своєї позиції. Це прохання, критика, переконання, висунення пропозицій тощо.

8. тактика *дружелюбності*. Містить такі засоби, як коректне звернення, підкреслення спільного, демонстрація готовності вирішувати проблему, пропозиція допомоги, акцентуація готовності до діалогу, вибачення, заохочення тощо.

9. тактика *угод*. передбачає взаємний обмін благами, обіцянками, поступками, вибаченнями та ін.

Тактики бувають *жорсткі, нейтральні та м'які*. крім того, виділяють *раціональні* (фіксація своєї позиції, дружелюбність, санкціонування) та *іrrраціональні* (тиск, психологічне насильство) тактики.

3. Аналіз суб'єктів – учасників конфліктів

Аналіз суб'єктів – учасників конфліктів у суспільстві є досить багатогранною проблемою: адже чим більш складною є організація чи інститут соціальної системи, що стає сферою конфліктних відносин,

тим багатоманітніше виявляє себе склад їх учасників та безпосередньо сторони конфліктної взаємодії.

Дослідження суб'єктів соціальних конфліктів, особливостей їх поведінки становить не лише теоретичний інтерес, а й має практичну значущість саме тому, що допомагає виявити реальні причини протистояння соціальних груп та еліт сучасного українського суспільства, задіяти важелі локалізації конфліктних відносин для подолання кризи і ввести у дію інтегруючі соціальні механізми.

Міра задіяності осіб у конфлікті може бути досить різною, тому для більш чіткого визначення ролі основних учасників аналітики конфлікту запровадили поняття «конфліктуючої (протидіючої) сторони». **Конфліктуючі сторони** – це головні суб'єкти конфлікту, що відстоюють взаємовиключні позиції, тобто сукупність тих учасників, які здійснюють активні дії (протидії) один проти одного. У реальному протистоянні беруть участь як мінімум дві конфліктуючі сторони (конфліктанти, опоненти, суперники) – це так звані біполярні, двосторонні конфлікти. Якщо конфлікт мультиполярний, тобто багатосторонній, то суб'єктів протидії має бути декілька. У деяких конфліктах протидіюча сторона може персоніфікуватися в особі єдиного суб'єкта, який одноособово протистоїть опонентам.

Протидіючі сторони – ключова структурна ланка конфлікту, із «загибеллю» чи відступом однієї зі сторін конфлікт припиняється. Якщо один із конфліктантів (що уособлює протидіючу сторону) замінюється іншим, то конфлікт може цілком або частково змінитися за характером і предметом, адже нові суб'єкти вносять у боротьбу свої інтереси, мотиви, специфіку дій. Суб'єкти конфлікту не залишаються незмінними у процесі боротьби, про глибину і зрілість конфліктної ситуації часто судять на підставі ступеня сформованості суб'єктів. Чим більш розкручено спіраль конфлікту, тим вище зрілість його суб'єктів; якщо конфлікт переходить в інший якісний стан, відповідно змінюються і конфліктуючі сторони.

Конфліктологи ранжують суб'єктів конфлікту за масштабом, масою, рангом і ресурсами, що можна узагальнити в дефініції «*потенціал конфліктуючої сторони*». Це продуктивний підхід для реалістичної оцінки ступеня рівнозначності (чи нерівнозначності) сторін, а, отож, і прогнозу щодо можливого розвитку подій. Так, ранг опонента у конфлікті – це рівень його можливостей по досягненню визначених цілей, який виявляється в силі його соціальних зв'язків і масштабах громадської чи групової підтримки. Якщо протидіючі сторони становлять формулу «індивід – суспільство», «громадянин – держава», то можна зі значною впевненістю передбачати швидкий і несиметричний,

можливо – драматичний за наслідками кінець конфліктної взаємодії. наприклад, у трудовому конфлікті беруть участь працівники і роботодавці. на макрорівні конфлікту інтереси найманих робітників можуть захищати профспілки, трудовий колектив, політичні партії; а на боці роботодавця – адвокати, асоціації підприємців, установи державного управління. у той же час на мікрорівні – сторони зазвичай шукають підтримки у тих чи інших груп співчуття, формуючи «табори підтримки» і певну громадську думку. Таким чином, кожна з протидіючих сторін поступово нарощує потенціал своїх учасників, які діють з різним ступенем інтенсивності, досить різними засобами і виконують особливі ролі.

Щоб грамотно і вірно оцінити **потенціал** протидіючої сторони, слід ураховувати декілька показників, а саме: *фізичні, матеріальні та соціальні ресурси; інтелектуальні можливості, знання та навички; структурні переваги і впливовість соціальних зв'язків конфліктантів.* ресурси опонентів свідчать також про наявність і розмір *деструктивного потенціалу* суперників: у міжособистісних конфліктах – це фізична сила, агресія, зброя; у війнах – збройні сили, характер озброєння тощо. Характерно, що сильний деструктивний потенціал конфліктантів, з одного боку, є гарантом власної безпеки, а з другого – провокує нарощення відповідних ресурсів і намірів у супротивника (гонку озброєнь, ескалацію конфліктів).

Не слід також недооцінювати значення потенціалів у міжособистісному конфлікті, коли ці особи уособлюють інтереси й прагнення значних соціальних верств країни. Так, конфлікти відомих державно- політичних діячів (М. Горбачова і Б. Єльцина, Л. Кучми і О. Мороза, В. Ющенко і Ю.Тимошенко) за своїм значенням, драматичною напруженістю і наслідками мають бути оцінені як безперечно доленосні, але, можливо, й небезпечні для суспільства, передусім тому, що вони не лише пов'язані з ідеологічними суперечками, а прямо відбилися на політичному й економічному курсі держави.

Одним із цікавих моментів конфліктної аналітики є те, що дійсні сторони конфлікту можуть бути виявлені не одразу. З огляду на це відомий французький соціолог А. Турен вважав чітке визначення реальних опонентів (суб'єктів конфлікту) найголовнішим ключовим завданням, що можливо через висвітлення їх соціальних інтересів та ціннісних орієнтацій, які дійсно суперечать і протистоять одне одному. Проблема полягає в тому, що у дійсних конфліктах справжні опоненти не завжди прагнуть виявити себе і нерідко приховуються за дургорядними учасниками або намагаються представити суб'єктами

конфлікту осіб, групи чи організації, які лише опосередковано пов'язані з його предметом. Так досить часто відбувається на початку політичних чи адміністративних конфліктів, коли одна зі сторін, що найбільш уражена, має про супротивника досить слабе уявлення. Це також видно на прикладі кримінального конфлікту: доки злочинець не затриманий, його конфліктне протистояння з правоохоронцями має латентний характер; і лише після його виявлення й затримання органами слідства, прокуратури і суду починають процесуальну діяльність з розкриття злочину та покарання обвинуваченого, що виводить їх конфлікт у дійсну, «відкриту» стадію.

Кожна конфліктуюча сторона, як правило, складається із сукупності елементів: *індивідів* – членів групи; спілки громадських об'єднань; коаліцій партій; асоціацій виробників, підприємців; колективів тощо. Для розуміння спрямованості конфлікту слід урахувати єдність чи розбіжність у позиціях і поглядах агентів, з яких складається єдиний суб'єкт – сторона конфлікту. Її внутрішні суперечності можуть послабити позицію у конфлікті, а в разі розпаду суб'єкта поразка в конфлікті стає неминучою.

4. Соціальні «ролі» учасників конфлікту

Аналізуючи функції суб'єктів протистояння, дуже важливо виокремити в структурі конфлікту *соціально-рольові позиції*, які посідають учасники сторін-опонентів, а також позначити ту *роль-функцію*, яка призначена «третій стороні», що прагне врегулювати конфлікт.

Суб'єкт, що спричиняє конфліктну ситуацію, виконує роль *ініціатора* конфлікту, яка в подальшому може збігатися з найбільш активною його стороною. Цю роль не слід апіорі сприймати лише негативно, адже окремі конфлікти (інноваційні, науково-когнітивні, правові) мають у перспективі значний конструктивний потенціал.

Соціальну роль *підбурювача* конфлікту відіграє особа, організація чи держава, яка підштовхує інших суб'єктів до протистояння. За моральною оцінкою, підбурювач – це *провокатор*, як спричинник початку зіткнення він прагне замаскувати свою дійсну роль у конфлікті, намагаючись представити себе на другорядних позиціях, що природно ускладнює його виявлення. подібна особа, як правило, сама не бере участі в конфлікті, але її мета і прагнення полягають у тому, щоб за будь-яких умов спричинити суперечку, зіткнення між опонентами, які мають суперечливі цілі.

Організатор – це особа (чи група), яка планує і координує розвиток конфліктної ситуації, формулює конфліктні цілі та передбачає різні

шляхи досягнення мети, вибудовує структуру і функції протидіючої сторони, враховує її ресурси, забезпечення і охорону учасників тощо. Організатор як самостійна фігура конфліктного процесу може уособлювати собою суб'єкта конфлікту (сторону), але частіше – це головна фігура тієї «системи», що являє собою сторона конфлікту; він несе головну відповідальність за наслідки (переможні чи програшні) конфліктної боротьби.

У структурі конфлікуючих сторін практично завжди є такий елемент, як «групи підтримки» – сили, що складаються з окремих індивідів, соціальних груп чи верств, етносів, засобів масової інформації, держав, міжнародних організацій (залежно від сфери конфлікту). Стратегія і тактика груп підтримки породили в конфлікті роль *посібника* – це особа, група чи інституція, що опосередковано сприяє розвитку конфліктної ситуації й наростанню протидії суб'єктів; вона здійснює матеріальну, інтелектуальну, технічну допомогу, моральну або іншу підтримку одній зі сторін, надаючи деякі посередницькі послуги на її користь. посібники прямо несуть певну міру відповідальності за посилення та ескалацію конфліктів.

З допомогою кримінологічної термінології щодо організованих кримінальних груп конфліктологи виокремили роль *подільника* – пересічного співучасника конфліктних дій, який зазвичай є простим виконавцем окремих функцій-завдань; таких співучасників кожна конфлікуюча сторона може мати достатньо, згідно з її масштабом. виходячи з теорії «рольових» ігор, у конфліктній взаємодії сторін можна виокремити деякі епізодичні ролі, які певним чином справляють вплив на перебіг і результат конфлікту, – це *«таємні координатори», консультанти, невинні жертви, свідки* тощо.

Серед соціальних ролей, що розкривають сутність відповідальної функції «третьої сторони» у конфлікті, слід назвати *посередників* та *суддів* – основних примирителів ворогуючих опонентів. вони також беруть участь у конфлікті, але з іншою метою – розібратися у мотивах того, що відбувається, потім припинити (або послабити) протиборство сторін і розв'язати конфліктне протиріччя. Фактично соціальне завдання «третьої сторони» конфлікту, що не втручається безпосередньо у протиборство, зупинити його дієвими засобами та запобігти втратам і руйнації.

Посередництво – соціально важлива роль у конфлікті, що спирається на регламентовані процедури і технології медіаторінгу. Посередник-медіатор є суто нейтральною особою, котру запрошують одна (чи обидві) сторони і яка, застосовуючи ефективні регулятивні

засоби, налагоджує діалог між опонентами та шляхом ведення переговорів допомагає їм досягнути компромісної згоди чи консенсусу.

Соціальна роль *судді* у конфлікті розкривається через функції *арбітра, третейського судді*, поважної людини – *аксакала*, який у своїх миротворчих діях спирається на традицію, звичай, ціннісний ідеал, і також на правову норму (суддя - як фахівець, що здійснює функції правосуддя в юридичному конфлікті). У будь-якій конфліктній ситуації *третейські судді* вирішують головне завдання – припинити конфлікт у справедливий, правовий спосіб і надати належну оцінку його наслідкам (якщо необхідно, юридичними чи морально-ціннісними засобами).

Нарешті, слід урахувати, що учасникам «удаваного» конфлікту і «помилкового» конфлікту властива *імітація* тих чи інших соціальних ролей, що спричинюється конфліктною інтригою, або латентними емоційними амбіціями суб'єктів через загострення особистих чи корпоративних інтересів; тож більшість учасників подібних протистоянь фактично вимушені удавати свої ролі, бо їх дії не мають суттєво визначеного характеру.

Питання для самоперевірки:

1. Які стратегії врегулювання міжнародних конфліктів вам відомі?
2. Що таке тактика поведінки в конфлікті?
3. Назвіть суб'єктів-учасників міжнародного конфлікту?
4. Визначіть можливі соціальні ролі учасників конфлікту?

Список рекомендованої літератури: [13, 20, 22, 23, 25, 27 базова]

Лекція 11. Процес управління конфліктами. Вирішення конфліктів: форми, етапи та стратегії.

1. Управління конфліктною ситуацією
2. Попередження конфліктів
3. Розв'язання конфліктів: шляхи і технології
4. Методи розв'язання конфліктів

1. Управління конфліктною ситуацією

Поняття «управління конфліктом» є досить багатоплановим – це *цілеспрямований вплив на процеси конфліктної взаємодії, що прагне забезпечити конструктивне вирішення соціально важливих завдань, котрі актуалізувалися за умов конфлікту*. Слід зазначити, що управління конфліктною ситуацією має ряд важливих особливостей і передбачає:

- продуманий вплив на конфліктну поведінку суб'єктів з метою

досягнення результату з примирення;

- переведення конфлікту в річище раціональної взаємодії людей;
- обмеження протиборства рамками конструктивного включення суб'єктів до суспільних процесів.

Конфліктологи вважають, що структура управління конфліктами містить декілька самостійних елементів: *прогнозування* конфліктних ситуацій; їх *попередження*; *стимулювання* конфліктів, що мають оновлюючий ефект; *врегулювання* і *розв'язання* конфліктів. Кожна із цих систем дії є актом свідомої активності однієї з конфліктуючих сторін або третьої сторони, що втручається у протиборство з метою досягнення примирювальних цілей.

Так, *прогнозування*, як *конфліктологічна діагностика*, не тільки запобігає виникненню конфліктних ситуацій, а також спричинене потребами ефективного управлінського впливу держави і права на всі соціальні сфери і практики. Наука конфліктологія використовує і розвиває прогностику як одну зі своїх функцій та технологій; відсутність обґрунтованого прогнозу від початку конфлікту загання у глухий кут «третьої сили», що має сприяти примиренню опонентів.

Конфліктологічне прогнозування є процесом отримання наукової інформації про майбутній стан соціальних відносин, державних, політико-правових, економічних процесів, явищ та подій у щоденній практиці міжлюдського спілкування на рівні осіб, груп, колективів та інших соціальних спільнот. Прогноз – це уявлення про майбутній конфлікт із певною ймовірністю визначення його об'єкта, а можливо – предмета, місця і часу виникнення.

Наукова і практична цінність конфліктологічного прогнозу визначається рівнем його вірогідності, ймовірності та обґрунтованості. Це забезпечується шляхом застосування відповідних *методів* наукового прогнозування: екстраполяції даної ситуації на майбутній стан системи, підсистеми чи іншого досліджуваного об'єкта; моделювання потенційної конфліктної ситуації; виокремлення постійних та змінних чинників, що здатні розбалансувати об'єкт (систему); статистичного методу; різних соціологічних опитувань, експертних оцінок.

Предметом конфліктного прогнозу може бути різноманітна *інформація* чи рухливі, тривожні *тенденції*: потенційні зміни у представницьких органах і держапараті влади після виборів, коли йде ротація «еліт»; наростання дисбалансу і гострих протиріч в інституціях державної влади; суперечливі тенденції розвитку законодавства, здатні викликати державно-правові конфлікти; дисфункції структур державного чи галузевого управління; неефективні дії керівництва окремих галузей

(наприклад, економічної, правозастосовних, оборонної, мистецької, наукової тощо); біфуркаційні зміни в соціальній структурі суспільства, що неминуче веде до статусних, міжгрупових конфліктів і соціальної кризи; загострення відносин між різними релігійними, національно-етнічними, культурно-ціннісними групами, які вимушені існувати в одному соціальному просторі.

2. Попередження конфліктів

Попередження конфліктів – *запобіжна діяльність, спрямована на недопущення виникнення конфліктів та їх руйнівного впливу на соціальну систему в цілому або галузеві відносини.* Ця діяльність передбачає активне та виважене втручання суб'єктів управління конфліктом у реальний процес суспільних відносин, у будь-які взаємодії людей у різних галузях життя; за цих умов можливо запобігти стихійному розвитку конфліктогенних подій, якщо це є доцільним з точки зору загальних інтересів.

Стратегія попередження конфліктів містить чітку систему дій та сукупність визначених методів управління відносинами соціальних суб'єктів на ґрунті суперечностей. протиріччя, що загострюється, не перетворюється на конфлікт, якщо активне втручання у цей процес почнеться з виявлення *незгоди* між суб'єктами з найбільш важливих для них питань або з визначення джерел напруження. Слід вирізняти етапи часткового і повного запобігання конфліктам, а також раннє попередження та упереджене вирішення.

Часткове запобігання є можливим за умов блокування однієї з причин потенційного конфлікту та обмеження її негативного впливу на опонентів. стратегія *повного запобігання* передбачає нейтралізацію дії всього комплексу чинників, які детермінують конфлікт; це дозволяє спрямувати взаємовідносини протидіючих суб'єктів у напрямі порозуміння і співробітництва. *Упереджене вирішення* конфлікту (як і *раннє попередження*) є спробою узгодження суперечливих інтересів і позицій суб'єктів у соціальному просторі їх стосунків, тобто досягненням згоди з найбільш важливих питань їх життєдіяльності.

Попередження конфліктних ситуацій найбільш доцільне у тих сферах соціальних відносин, де він має тенденцію набувати ірраціонального характеру: релігійна, расова, міжнаціональна, культурно-мистецька, ідеологічна тощо. Запобігання конфлікту є можливим за наявності відповідних ресурсів – економічних, політичних, соціальних, правових, інформаційних, фізичних та здійснюється як комплексна система засобів, що мають ефект лише за

умов реалістичної оцінки ситуації й толерантної позиції сторін-учасників, які виявили готовність до взаємного узгодження інтересів.

Узгодження інтересів – це оптимальний спосіб зняти напруження і досягти консенсусу між суб'єктами, що стоять на порозі конфлікту; але він не завжди є можливим, тож доцільно застосовувати інші методи запобігання: *сполучення* інтересів і прагнень сторін; *підкорення* периферійних інтересів головним, тимчасових – постійним, поточних – стратегічним; доцільною є тактика *розведення* сторін-опонентів. найоптимальнішим варіантом попередження зіткнення є «ідеальна міра» сполучення конфліктних інтересів, яка б не ущемлювала нікого і задовольняла всіх; ця ситуація упередженого вирішення конфлікту досягається паритетним компромісом.

Нарешті, стратегії запобігання конфліктам вимагають дотримання таких принципів, як *своєчасність дій* з упередження можливих колізій, *оперативність* та *відкритість* (гласність). адже чим раніше інформація про можливий конфлікт стане відома громадськості (наприклад, завдяки конфліктному прогнозу) та чим оперативніше влада (її органи, уповноважені особи) вживе запобіжних дій щодо нього, тим нижчою буде ймовірність його реального здійснення.

3. Розв'язання конфліктів: шляхи і технології

У системі управлінських підходів та впливів на конфлікт розв'язання його посідає центральне місце: оскільки не всім конфліктам можна запобігти, то конче важливо володіти методиками виходу з конфліктних станів. передусім ***розв'язання конфлікту*** – це *спільна діяльність його учасників, спрямована на припинення протидії та вирішення проблеми, що призвела до зіткнення*. воно передбачає зацікавленість обох сторін щодо зміни умов конфліктної взаємодії, ставлення до об'єкта та усунення причин конфлікту. Отже, розв'язання конфлікту як спосіб завершення боротьби вимагає радикальних змін від усіх протидіючих сторін (чи однієї з них), корелювання їх позицій і вимог, що відстоювались у конфлікті.

Розв'язання конфлікту є багатоетапним процесом; виокремлюють як мінімум три етапи: *перший* – діагностика в ході регулювання; *другий* – вибір стратегій розв'язання та відповідних технологій; *третій* – безпосередня практична діяльність із зняття протиріччя та завершення конфлікту. іншими словами, у ході розв'язання конфлікту діагностується ситуація протистояння, обираються засоби і методи вирішення проблеми, формується план дій та здійснюється його реалізація.

Діагностика у ході розв'язання конфлікту починається з аналітичного етапу, під час якого необхідно здійснити оцінюючі та вибіркові заходи. оскільки моделей закінчення конфлікту може бути декілька, конфліктологи, щоб точніше зафіксувати «ціну» перемоги, ввели операційні поняття: «*максимальний виграш*», «*мінімальний програш*», «*взаємний виграш*», *поєднання виграшу і програшу*, *синтез конфліктуючих протилежностей*. діагностуючи реальний конфлікт на предмет його остаточного розв'язання, слід визначити, на який з варіантів закінчення доцільно зорієнтуватися.

Процесу розв'язання конфлікту мають передувати:

- достатня зрілість конфлікту (виявляється в ідентифікації його суб'єктів, сформованості їх позицій, маніфестації ними протилежних інтересів, агресивних дій та вчинків);

- потреба суб'єктів у вирішенні конфлікту та спроможність це здійснити;

- наявність необхідних засобів і ресурсів щодо розв'язання конфлікту.

Процедури діагностики конфлікту містять: а) визначення його елементів, б) виявлення його природи і причин (об'єктивні, суб'єктивні); в) опис динаміки розвитку; г) виміри інтенсивності протистояння (спори, зіткнення, бійки, кризи); д) визначення сфери поширення конфлікту. кожна з процедур передбачає об'єктивну оцінку і врахування головних *змінних* конфлікту – змісту протистояння, стану учасників, тактики дій, можливих наслідків.

Подальша діагностика ситуації полягає в тому, що опоненти (або арбітр) вибирають *варіанти* розв'язання конфлікту і визначають відповідні засоби та методи. Можливо спрогнозувати найбільш імовірний розвиток (версії) подій, сприятливий (чи несприятливий) їх перебіг. аналітична діагностика конфлікту закінчується визначенням критеріїв його розв'язання, які є вагомими для обох сторін, – це мають бути моральні принципи, традиції, думки авторитетних осіб, правові норми, прецеденти вирішення аналогічних проблем у минулому. Контроль ефективності цих дій передбачає критичну самооцінку і самоаналіз послідовності та продуктивності миротворчих акцій і вчинків.

Необхідно пам'ятати, що розв'язання конфлікту може бути *повним* і *неповним*. Якщо вдалося усунути початкову суперечність або перетворити головні засади конфлікту (причини, предмет, об'єкт), то конфлікт розв'язано *повністю* й остаточно. *Неповне* розв'язання має місце тоді, коли перетворені лише деякі, незначні елементи конфлікту

(зокрема, мотиваційна база сторін, характер боротьби тощо); у цьому разі зіткнення майже неминуче буде поновлено на тій чи іншій підставі.

Розв'язання конфлікту як цільова дія може бути оцінене через *ступінь* вирішеності конфліктної проблеми. американський конфліктолог М. Дойч головним критерієм успішного розв'язання конфлікту вважає задоволення сторін його результатами; інші вчені називають показниками цієї конструктивності розв'язання (чи усунення) антагонізму, який спричинив конфлікт, або перемогу того з опонентів, що був правий. Отже, чим повніше знято конфліктне протиріччя, тим більше шансів для нормалізації відносин між учасниками і тим менша ймовірність переростання конфлікту в нове протистояння. перемога ж правої сторони у конфлікті – це утвердження істини та справедливості, сприяння оптимізації соціально-психологічного клімату в колективі, групі, організації. водночас слід пам'ятати, що у неправій сторони також є свої інтереси, які не слід цілком ігнорувати; доцільно спробувати у ході розв'язання конфлікту хоча б частково переорієнтувати мотивацію неправого опонента, що у подальшому допоможе запобігти конфліктним зіткненням.

Зрештою, ефективна діагностика та розв'язання соціальних конфліктів можливі за умов наявності чинників об'єктивного характеру: історичних, економічних, юридичних та ін.; рівноваги ресурсів конфліктантів; єдності базових цінностей в опонентів; участі у розв'язанні

«третьої сторони» і наявності часу; організаційно-правового механізму розв'язання; достатньо високого рівня демократичної культури суспільства; соціальної активності головних верств населення; розвинутої системи комунікативних зв'язків; досвіду конструктивного вирішення антагоністичних протиріч; необхідних ресурсів для здійснення політики компенсацій; сталого розвитку конфліктологічної науки в країні.

Врегулювання є окремою формою управління і розв'язання конфліктів, яку вирізняє те, що в усуненні суперечностей між опонентами бере участь «третя сторона», задіяння котрої можливе як за згодою конфліктантів, так і без неї. врегулювання це – *усвідомлені дії керуючого суб'єкта з метою пом'якшення, послаблення боротьби чи переведення гострих стосунків суперників в інші річище або на інший рівень відносин*. Проблема врегулювання конфлікту є обмеженням його негативного впливу на суспільні відносини з метою перетворення їх на соціально прийнятні форми розвитку.

Конфлікт, що регулюється, є *контрольованим*, а отже, передбачуваним. потенційні елементи регулювання присутні в будь-

якому конфліктному процесі, якщо він хоч частково вбудований у механізми соціального управління. Це об'єктивно надає процесу врегулювання можливість забезпечити мінімізацію матеріальних, фізичних, соціальних, політичних і моральних втрат. необхідними етапами врегулювання конфлікту для його повного вирішення є:

1) *початкова дія* – визнання конфлікту як реальності, адже його часто прагнуть приховати як небажане явище;

2) *об'єктивна аналітика*, що є важливою передумовою для практичних дій;

3) *інституціоналізація конфлікту*, яка визначає форми, правила, ієрархію взаємовідносин суб'єктів у межах даної системи; таким чином гарантується передбачуваність конфліктного процесу;

4) *легітимізація конфлікту* – визнання опонентами встановлених норм взаємодії та додержання їх. крім того, суспільство починає розцінювати даний конфлікт як допустимий, інтегрує його до сталої системи громадських зносин;

5) *раціоналізація конфлікту* – створює можливість перетворити цей стихійний процес на організований, запобігаючи агресивності та руйнівним наслідкам.

Врегулювання конфліктних відносин спирається на різні *методи*, які можна поділити на декілька груп:

– *внутрішньоособистісні методи*, які обумовлені самовпливом особистості та полягають у правильній організації власної поведінки, у вмінні так висловити свою точку зору, щоб не викликати захисної реакції в протилежній сторони. Досить ефективними є методи принципового «Я-висловлювання» позиції, але без обвинувачень інших, внутрішньої психокорекції та самовідтворення;

– *структурні методи*, які діють здебільше в організаційних конфліктах, що виникли через незважений розподіл функцій, прав і відповідальності, погану організацію та мотивацію праці. Це – конкретизація вимог щодо змісту робіт, обґрунтування цілей, координаційні механізми, дотримання норм винагороди;

– *міжособистісні методи* – передбачають необхідність чіткого обрання опонентами *стилю поведінки* (співробітництво, ухилення, пристосування, суперництво, компроміс), щоб звести до мінімуму шкоду своїм інтересам. суперники застосовують також *приневолення*, примушуючи прийняти свою точку зору за будь-яку ціну; і *стиль консенсуального рішення*, який є визнанням розбіжностей, але з повагою до інших точок зору і готовністю узгодити позиції та шляхи по зняттю суперечностей;

– *метод переговорів* – найефективніший засіб врегулювання конфліктів, процес, стратегія і тактика розв’язання конфліктної проблеми за допомогою посередника (про мистецтво переговорів буде далі).

Усунення конфлікту є одним зі шляхів його примусового завершення, який слід відрізняти від розв’язання. під **усуненням** розуміють *цілеспрямований зовнішній вплив на боротьбу, в результаті якого ліквідуються головні структурні елементи конфлікту*. Ця технологія впливу на протиборство є доцільною за умов окремих конфліктних ситуацій, що потребують швидких і рішучих дій чи силового розведення сторін (при загрозі агресії та фізичного насильства, загибелі людей, знищенні цінних об’єктів).

усунення конфлікту здійснюється за допомогою таких засобів:

– *примусове вилучення* з конфлікту одного з опонентів (переведення в інший відділ, філіал, відрядження);

– *обмеження* чи *абсолютне виключення* можливої взаємодії суперників протягом тривалого часу (довгострокове відрядження, звільнення з роботи);

– *спрямовані агресивні дії* – можливі, але вкрай небажані методи для подолання конфлікту, адже його придушення силами «третьої сторони» чи приневолення однієї зі сторін припинити боротьбу з іншою не гарантує розв’язання початкової суперечності та лише тимчасово припиняє конфлікт, поновлення якого залишається можливим;

– *усунення об’єкта конфлікту* (тієї матеріальної речі чи цінності, через яку виник конфлікт), або його *тиражування*, коли кожен з опонентів одержує можливість задовольнити свою потребу в бажаному;

– *послаблення гострих стосунків* через переорієнтацію обох сторін конфлікту на зовнішню загрозу чи ворога (тактика пошуку «спільного супротивника»).

Застосування такої управлінської технології до конфлікту є особливо ефективним за умов дефіциту часу або матеріальних можливостей; на стадії раціоналізації відносин це може підштовхнути сторони до сприйняття навіть не дуже вигідних пропозицій, але таких, що ведуть до припинення протиборства.

Процес врегулювання конфліктів здійснюється за допомогою різноманітних **технологій**: інформаційної, комунікативної, соціально-психологічної, організаційної, переговорної тощо, які складаються з системи засобів, методів і специфічних підходів, що побудовані на своїх принципах і численних тактичних прийомах, містять моделі цільових «ігор», які допомагають уникнути конфліктів або мінімізувати втрати.

Інформаційна технологія є системою, яка передусім протидіє множенню конфліктів, сприяє їх більш швидкому виявленню зацікавленими сторонами (на етапі латентності). Ліквідація дефіциту інформації із суперечливих питань, виключення з інформаційного поля різних збочених, перекручених відомостей щодо позицій та інтересів сторін, усунення чуток про поведінку суб'єктів – ці та інші дії з інформаційного регулювання конфліктної ситуації справляють ефективний вплив на зниження гостроти взаємодії суб'єктів та дають можливість скорішого закінчення протистояння.

Право людини на інформацію – це вимоги демократії та базові засади громадянського суспільства; інформаційна монополія є загибеллю для соціального прогресу. Право на інформацію свідчить про цивілізаційну зрілість суспільства та його здатність вирішувати проблеми і конфлікти. разом з тим це право не слід абсолютизувати: так, поширення інформації, що веде до расової, етнічної та соціальної ненависті, розпалює ворожнечу, війни, геноцид, ідеї фашизму, – це прояв «інформаційного терору», який, по суті, є конфліктом і порушує демократичні права людей.

Не менш значну роль відіграють *комунікативні технології* врегулювання конфліктів – така організація спілкування між людьми і групами, що сприяє досягненню узгоджених позицій. розвиток спілкування формує спільні цінності, схожі установки або інтереси, направляє різні соціальні занепокоєння у спільне річизще, нейтралізує негативний вплив емоцій.

Більшість комунікативних умов успішного розв'язання конфліктів мають психологічну природу, відображаючи специфіку поведінки опонентів:

1) *пошук близьких* за змістом *точок зіткнення* в системі цілей та інтересів опонентів: якщо сторони бажають розв'язати конфлікт, то їм слід *зосередитися на інтересах*, а не на особі опонента;

2) *зниження рівня негативних емоцій* та інтенсивності брутальних реакцій, які висловлюються на адресу опонента;

3) створення обстановки, коли в особі опонента не бачать «ворога» і супротивника, адже конфліктну проблему, що виникла, краще *вирішувати разом, поєднавши зусилля*;

4) *спільне обговорення проблеми сутності конфлікту*, виокремлення головних суперечностей, що підвищує шанси конструктивного його розв'язання;

5) *урахування статусів* (посадового становища) сторін-суперників. суб'єкт, що посідає нижче становище, має усвідомлювати межі дій, на які піде більш високостатусний опонент, адже занадто радикальні

вимоги спровокують сильну сторону до відновлення конфліктного протистояння тощо.

Прикладом ефективної технології комунікацій є «чотирикроковий метод» Д. Дена, у підґрунті якого закладено правило: «не слід переривати спілкування, адже ця відмова і породжує конфлікт!». Така методика пропонує: *крок перший* – знайти час для розмови; *крок другий* – підготувати умови; *крок третій* – обговорення проблем (діалог з оптимізмом, повагою і вдячністю); *крок четвертий* – укладення угоди (якщо необхідно): збалансованої, поведінково-специфічної, у письмовій формі.

Організаційні технології передбачають удосконалення структурно-організаційного порядку, застосування організаційних методів впливу на групи та окремих людей (наприклад, вирішення кадрових питань, дисциплінарні методи заохочення чи покарання, виховні заходи). Це, без сумніву, має сприяти блокуванню конфліктів, оптимізації соціально-психологічного клімату і розвитку співробітництва між людьми та організаціями.

4. Методи розв'язання конфліктів

Методи розв'язання конфліктів – це *система конкретних дій, що передбачає досягнення закінчення боротьби при збереженні основних засад взаємозв'язку між конфліктуючими суб'єктами*. Позитивними методами (прийомами) врегулювання конфліктів доцільно володіти як посередникам, так і самим потенційним опонентам.

У багатьох країнах з метою попередження чи вирішення конфліктів поширено метод *випереджальних дій* – практика включення в угоди між фірмами чи приватними особами спеціальних параграфів, які передбачають поведінку сторін під час виникнення суперечок. Наприклад, американська асоціація суддів вважає, що при підготовці будь-якого ділового контракту, щоб упередити конфліктні ситуації, слід передбачити: письмовий обмін думками у випадку виникнення розбіжностей; із самого початку спору залучати експерта чи консультанта; використовувати будь-які спроби щодо примирення; забезпечити достатньо високий рівень осіб, що ведуть переговори; встановити декілька етапів процесу перемовин; у разі невдачі переговорів – визначити арбітра або належний судовий порядок розгляду спору.

Безумовно, головним, найбільш конструктивним методом розв'язання конфліктів є *переговори* – це *спільне обговорення опонентами* (можливо, за участю посередника) *суперечливих питань з метою досягнення згоди*; це комплексний засіб вирішення конфліктних

ситуцій, який містить елементи психологічних, організаційних і правових технологій. сторони конфлікту приходять до визнання їх необхідності, коли конфронтація не дає результатів. переговори в конфліктній ситуації – це особливий переговорний процес: слід тонко регулювати психологічну атмосферу, щоб імпульсивність учасників не погіршила стосунків між ними; доцільно конкретизувати і обговорити варіанти вирішення проблеми; запобігти маніпуляціям, які гальмують процес примирення.

Конфліктологи розробили *принципи*, які визначають ймовірність успіху в переговорах: ретельна підготовка; контролювання емоцій; чітке викладання думок; увага до опонента; визначення критичних меж обговорення; здатність працювати в команді; швидка реакція; реалістичний погляд на події; поінформованість; винахідливість; здатність до переконання; обережність.

Переговорна практика у конфліктних ситуаціях виробила певні типи спільних рішень:

1) *компроміс*, коли сторони йдуть на взаємні поступки і готові задовольнити хоча б частину вимог одне одного;

2) можливо здійснити «*розмін поступками*»: коли опонент йде на суттєві поступки з менш значущих для нього питань, які є пріоритетними для суперника, та водночас – очікує більшого задоволення своїх інтересів у важливих для нього моментах;

3) коли ж критерії законності взаємних вимог є нечіткими, то суб'єкти конфлікту не можуть знайти «компромісної середини», починають витискувати поступки в ході переговорів і шукати *асиметричне рішення* (згідно з потенціалом і статусом сторін). Зрештою, учасники переговорів можуть діяти шляхом вироблення *принципово нового рішення*, що перетворює конфліктну суперечність на несуттєву (це засіб оцінки співвідношення та дійсного балансу інтересів).

Конфліктний медіаторинг – це технологія проведення переговорів за участю медіатора-посередника. Медіація (посередництво) як найдавніший засіб вирішення проблемних ситуацій забезпечує ефективне розв'язання багатьох конфліктів; вона дозволяє сторонам шляхом переговорів, у неюридичний спосіб, лише за участю медіатора досягти збалансування суперечливих інтересів. Нині у США, де існує велика кількість автономних структур громадянського суспільства, діє приватна й державна служби медіації, у 1983 р. засновано національний інститут з розв'язання диспутів, що розробляє нові програми медіації та ведення переговорів, виходять наукові журнали з проблем медіації. Розробка і застосування методів посередництва сьогодні стали справою

професійних медіаторів, які беруть участь в організації переговорів, сприяють набуттю ними більш конструктивного характеру та пошуку сприйнятних для обох сторін умов закінчення конфлікту. Особливості участі сторони-посередника у врегулюванні конфлікту пов'язані з тим, чи самі опоненти звернулись до неї, чи вона ініціативно, самостійно втрутилась у ці події (коли, наприклад, відбувається небезпечна ескалація протиборства). Професійна, сумлінна медіація має ґрунтуватися на таких *принципах*: добровільність участі медіатора; рівноправність сторін; нейтральність медіатора; конфіденційність; раціональність; коректність; ділове співробітництво; уникнення маніпуляцій. водночас існують обмеження щодо застосування неформального медіаторінгу в кримінально-правових конфліктах чи у відповідних ситуаціях, де однією зі сторін є душевно хвора (неосудна) особа.

Формальне або *офіційне посередництво* передбачає наявність у медіатора нормативного статусу й відповідних повноважень впливу на опонентів; ними можуть бути міжнародні організації та країни, що визнані «світовими лідерами», державно-правові інституції, омбудсмени, урядові, парламентські чи відомчі комісії, правоохоронні органи, менеджмент фірм і банків, керівництво підприємств та установ, громадські організації (зокрема, профспілки). неформальне, *неофіційне медіаторство* вирізняє відсутність нормативного статусу, але учасники конфлікту визнають авторитет цих суб'єктів для розв'язання гострих проблем як відомих осіб, що досягли значних успіхів у суспільній та професійній діяльності: політики, колишні глави держав, глави церков, популярні митці, професійні психологи, політологи, неформальні громадські лідери, люди старші за віком (батьки, дідуся, старожили).

Конфліктологія виокремлює декілька *«ролей-функцій»* у медіаторінгу: третейський суддя, арбітр, посередник, помічник і спостерігач.

Третейський суддя – найбільш авторитарна роль, він має найзначніші можливості з визначення варіантів вирішення проблеми. Заслухавши обидві сторони, третейський суддя виносить *вердикт*, який не можна оскаржити (саме таким чином колись вирішували спори давньоруські князі, у такий же спосіб діє вердикт суду присяжних).

Арбітр – теж наділений значними повноваженнями: вивчає всі складові конфліктної ситуації, обговорює їх зі сторонами, а потім виносить кінцеве рішення, яке є обов'язковим для виконання; однак сторони (у випадку незгоди) можуть оскаржити його у вищих інстанціях.

Посередник – це більш нейтральна роль (найбільш властива медіації). Володіючи спеціальними знаннями і конфліктологічними

технологіями, він забезпечує переговори – конструктивне обговорення проблеми і сприяє виробленню домовленості; але остаточне рішення лишається за опонентами.

Спостерігач – своєю присутністю в зоні конфлікту він утримує сторони від порушення раніше досягнутих угод, від взаємної агресії; присутність спостерігачів утворює передумови щодо початку переговорного процесу.

Помічник – в урегулюванні конфлікту він виконує другорядні функції: організація зустрічей, сприяння процесу обговорення проблеми; але ніколи не втручається в полеміку щодо прийняття підсумкового рішення.

Специфіка конфліктного медіаторінгу полягає у тому, що медіатор обирається конфліктантами вільно; опоненти самі (лише за сприяння медіатора) опрацьовують і приймають примирні рішення; медіація відбувається конфіденційно, кожна зі сторін може відмовитися від продовження переговорів, тому її ризик є мінімальним; процедури медіаторінгу не є надто дорогими і потребують менше витрат, ніж традиційні судові витрати; процес медіації триває відносно швидко, що також створює переваги в економії часу; медіаторінг спрямований не на встановлення «правих і винуватих», а на пошук згоди і відновлення узгодженої «формули» справедливості.

Питання для самоперевірки:

1. Розкрийте суть поняття «регулювання конфлікту»?
2. Що таке конфліктологічна діагностика?
3. Перечисліть етапи врегулювання конфлікту?
4. Назвіть ролі-функції медіаторінгу?

Список рекомендованої літератури: [10, 13, 15, 18, 20, 22, 23, 27 базава]

Лекція 12. Участь України в процесах врегулювання міжнародних конфліктів: історія та сучасність.

1. Світова практика врегулювання міжнародних конфліктів.
2. Миротворчий досвід України у рамках співпраці з міжнародними організаціями.
3. Російсько-українська війна.

1. Світова практика врегулювання міжнародних конфліктів

Досвід врегулювання конфліктів засвідчує, що для виконання мирної угоди – в українському випадку Мінських домовленостей –

необхідне безпекове середовище, яке може гарантувати тільки міжнародна миротворча місія.

Наявна Спеціальна моніторингова місія (СММ) ОБСЄ не повністю виконує наданий їй мандат, оскільки не має ані можливості примусу, ані спроможності захистити себе. Право місії на вільне переміщення і моніторинг у зоні конфлікту систематично порушується з боку бойовиків. Окрім того, представники ОБСЄ часто стають об'єктами агресії незаконних збройних формувань на території ОРДО/ОРЛО1. Кількісний склад місії є недостатнім для ефективного виконання покладених на неї повноважень. Насамкінець, не всі в Україні мають довіру до місії через присутність росіян у її складі.

Україна вже неодноразово висловлювала прохання посилити наявну місію СММ ОБСЄ додатковою місією з військовим мандатом. 17 березня 2015 року Верховна Рада України ухвалила звернення до Ради Безпеки ООН та Ради Європейського Союзу про введення в Україну міжнародної миротворчої місії. У квітні того ж року міністр закордонних справ України Павло Клімкін заявив, що Україна передала ЄС пропозиції щодо 15 завдань, які могла б виконувати місія ЄС, серед яких допомога з проведенням місцевих виборів у Донецькій та Луганській областях, гарантування безпеки в регіоні, відновлення контролю над українсько-російським кордоном та створення системи управління кордоном, надання гуманітарної допомоги.

У квітні 2015 року Президент Європейської Ради Дональд Туск заявив, що відрядження миротворчої місії ЄС в Україну поки що не стоїть на порядку денному. Однак українська сторона далі порушує питання миротворчої місії ЄС або ОБСЄ у спілкуванні із західними партнерами.

Дослідження результативності безпекових (миротворчих) місій виявили, що не всі місії є однаково ефективними. Одним із найгрунтовніших досліджень ефективності миротворчих місій є робота Майкла Дойля та Ніколаса Самбаніса. Вчені вивчали діяльність місій із чотирма типами мандатів:

1. Моніторингові місії – із мандатом на спостереження за перемир'ям, відведенням військ, демілітаризацією та ситуацією на лінії розмежування. Завжди відряджаються за згодою сторін конфлікту.

2. Традиційні місії – також відряджаються за згодою сторін, але із розширеним мандатом, а саме: поліцейські повноваження у буферній зоні та допомога у переговорах щодо мирної угоди.

3. Багатовимірні місії – т. зв. «операції другого покоління»; їхні мандати визначаються за згодою сторін та стосуються коренів

конфлікту, як-от: економічна відбудова, інституційні трансформації (реформа поліції, армії, судової системи, проведення виборів).

4. Місії з примусу – «операції третього покоління», які не потребують згоди сторін конфлікту і спираються на статті 25, 42 і 43 Хартії ООН щодо застосування сили задля гарантування реалізації цілей операції.

Дослідження виявило, що неозброєні або легко озброєні місії з обмеженими мандатами практично не мають ефекту для підтримку миру. Натомість багатовимірні місії або місії з примусу є значно ефективнішими для миротворчого процесу. Особливо це стосується роботи місій тоді, коли конфлікт ще триває. Інші вчені дійшли висновку, що обмежений мандат місії не тільки не сприяє миротворчому процесу, але й може навіть збільшити рівень агресії, наприклад, щодо цивільного населення.

Досвід Грузії засвідчує, що навіть якщо місія має мандат авторитетних міжнародних організацій (ООН та ОБСЄ), але не має військового компоненту та спроможності захистити себе, вона стає вразливою та залежною від сторін конфлікту. У випадку Грузії місія ООН в Абхазії та місія ОБСЄ у Південній Осетії поклалися на «миротворчі сили СНД», які фактично склалися зі Збройних сил РФ, як на гарантів власної безпеки, тим самим легітимізуючи їхню присутність у зоні конфлікту⁸. У Грузії миротворчі місії СНД не тільки не попередили ескалації, але й були одним із політичних та військових інструментів РФ.

Досвід вирішення конфліктів у Хорватії, Ліберії, Боснії та Герцеговині, Косово, Анголі підтверджує, що для ефективного моніторингу виконання плану врегулювання місія повинна мати виконавчі повноваження та військовий компонент, тобто здатність погрожувати силою членам незаконних збройних формувань (НЗФ), які не бажають скласти зброю (наприклад, місія UNTAES в Хорватії, місія ECOMOG в Ліберії, місія UNFICYP в Республіці Кіпр, місія IFOR/ SFOR у Боснії), а також доступ до усієї території та інфраструктурних об'єктів країни, включно з військовими об'єктами. У всіх зазначених випадках цивільна моніторингова місія працювала паралельно й у тісній кооперації з військовою миротворчою.

Класична миротворча місія – це місія ООН або НАТО. Проте обидва варіанти не є реалістичними в українському випадку: втручання НАТО очевидно загострить протистояння Росії та Заходу до точки неповернення, а ООН прагне делегувати вирішення конфліктів регіональним організаціям. Саме тому українська сторона говорить

про необхідність відрядження миротворчої місії ЄС або розширення мандату місії ОБСЄ.

Із усіх європейських інститутів та організацій у сфері безпеки тільки ОБСЄ розглядається в якості регіональної організації в тому розумінні, в якому про це йдеться в главі 8 Статуту ООН.

Гельсінський документ 1992 р. встановлює, що до компетенції місії ОБСЄ відноситься раннє попередження та запобігання конфліктам, врегулювання криз політичними засобами, а також мирне вирішення суперечок. Крім того, параграф 3 встановлює механізми, за допомогою яких можливе досягнення вищезазначених цілей. Цим же документом передбачаються методи запобігання конфліктам та врегулювання криз. До них відносяться місії з встановлення фактів і місії доповідачів, а також діяльність ОБСЄ з підтримки миру.

Попри можливість відрядження місії з військовим мандатом, на сьогодні подібного прецеденту в ОБСЄ не було.

Процес прийняття рішень в ОБСЄ передбачає консенсус усіх країн-учасників. Очевидним мінусом такого механізму є те, що сторони, які бажають заблокувати зусилля з урегулювання конфлікту звичайним шляхом (процедурою), здатні цього домогтися всього одним голосом проти.

У зв'язку з цим у січні 1992 р. Празька зустріч Ради міністрів ухвалила, «що у випадках явного, грубого і несправного порушення» зобов'язань, прийнятих в рамках ОБСЄ, належні дії можуть застосовуватися і без згоди відповідної держави. У цьому полягає так званий принцип «консенсус мінус один». У 1992 р. принцип «консенсусу мінус один» був використаний для призупинення членства Югославії в ОБСЄ.

Ще одним відступом від принципу консенсусу є правило «консенсус мінус два». Згідно з цим правилом, прийнятому у Стокгольмі в 1992 р., Рада міністрів може примусити дві держави-учасниці, між якими виник спір, вдатися до процедури примирення, незалежно від того, підтримують вони таке рішення чи ні. Дотепер цей варіант не використовувався жодного разу.

ОБСЄ брала на себе роль кризового менеджера у всіх конфліктах на пострадянському просторі – у Нагорному-Карабасі (між Вірменією та Азербайджаном), у Придністров'ї (у Молдові), а також Абхазії та Південній Осетії (у Грузії). Однак сильною стороною ОБСЄ є медіація, а не миротворчість: організація не змогла попередити ані «заморозки» цих конфліктів, ані ескалації у грузинському випадку. Інклюзивність її членства є як перевагою, так і недоліком: Росія менш схильна сприймати місію як загрозу своїм інтересам, але й має більше важелів

впливу на її роботу. Так, у 2009 р. Москва заблокувала подовження мандату місії ОБСЄ у Південній Осетії.

Попри доволі широкий спектр можливих мандатів, варто відзначити, що, як правило, місії СПБО ЄС спрямовані на постконфліктну стабілізацію¹³. На сьогодні ЄС не має досвіду відрядження місій із примусу до миру, він спеціалізується на цивільних місіях та кризовому менеджменті для забезпечення сталого розвитку.

Досвід місій СПБО ЄС на пострадянському просторі показав, що це – чи не найскладніший регіон для реалізації Спільної безпекової та оборонної політики ЄС. ЄС двічі відмовлявся відрядити миротворчу місію у Придністров'я: у 2003 та у 2006 роках. Аналогічно, ЄС не відрядив моніторингову місію до Грузії у 2005 році, коли діяльність місії ОБСЄ з моніторингу кордону була заблокована Росією. Відрядження місії СПБО вимагає консенсусу з боку усіх держав-членів ЄС, а позиція деяких із них щодо відрядження місії на Схід України є вкрай категоричною.

На сьогодні на пострадянському просторі розгорнуто 4 місії СПБО ЄС: EUBAM на молдовсько-українському кордоні, EUJUST THEMIS та EUMM в Грузії та EUAM в Україні. Усі ці місії є цивільними. Навіть після російсько-грузинської війни у 2008 році можливість відрядження військової місії від початку виключалася державами-членами.

Досвід моніторингової місії EUMM, відрядженої до Грузії після російсько-грузинської війни у 2008 році, не може вважатися успішним прецедентом із точки зору врегулювання конфлікту. Місія не має доступу на окуповані території (Абхазія та Південна Осетія), а отже, не може повністю виконати свій мандат. За таких умов місія неформально стає фактором замороження конфлікту.

ЄС також має досвід інших типів місій – цивільно-поліцейських місій та військових операцій – в інших регіонах, зокрема на Балканах, Близькому Сході і в Африці. Поліцейські місії СПБО були відряджені до Боснії та Герцеговини (EUPM Bosnia), Македонії (EUPOL Proxima), Палестини та Афганістану. Однак йдеться не про правоохоронні місії, як може здатися з назви.

Поліцейські місії СПБО – це цивільні місії, спрямовані на розбудову правоохоронних органів держави-реципієнта. Так, завдання місії EUPM Bosnia полягало у створенні ефективної поліції та допомозі у розслідуваннях. Місія EUPOL Proxima працювала, з-поміж іншого, над реформуванням Міністерства внутрішніх справ Македонії та створенням прикордонної поліції.

Функції, яких Україна очікує від миротворчої місії ЄС, притаманні військовим місіям СПБО – таким, як місія EUFOR Althea у Боснії та Герцеговині, операція Concordia у Македонії. Це єдині військові місії СПБО, відряджені дотепер на європейському континенті. Метою обох операцій було створення безпечного середовища для імплементації мирної угоди. Обидві місії переймали повноваження у місій НАТО та ООН.

Прецедентом місії ЄС з мандатом, який відповідав би потребам України, є змішана Моніторингова місія ЄС в Ачех, провінції Індонезії (АММ), яка поєднувала у собі як цивільний, так і військовий компоненти. Місія була відряджена внаслідок підписання Меморандуму про взаємопорозуміння між сепаратистами та урядом Індонезії, протистояння між якими тривало майже 30 років. Серед її завдань були моніторинг процесів демобілізації, роззброєння та знищення зброї, реінтеграції колишніх комбатантів, ситуації з дотриманням прав людини, зміни законодавства, вирішення суперечливих випадків щодо надання амністії тощо. На сьогодні місія вважається однією з найуспішніших місій СПБО ЄС.

2. Миротворчий досвід України у рамках співпраці з міжнародними організаціями

Сьогодення ООН позначається різноманітними діями у розв'язанні міжнародних конфліктів, екологічних катастроф, глобальних проблем, які загрожують існуванню людства. Миротворчі зусилля міжнародного співтовариства із запобігання кризам, які названо превентивною дипломатією, полягають у застосуванні будь-яких дій для запобігання виникненню ескалації або поширенню конфліктів.

Міжнародний День миротворців 29 травня ООН було проголошено за ініціативи України з метою відзначення учасників операцій ООН з підтримки миру та вшанування пам'яті загиблих миротворців.

Участь у міжнародних миротворчих операціях є досить новим аспектом зовнішньої політики й безпеки України і водночас одним з основних засобів реагування на нові політичні реалії. Основними законодавчими актами, які регламентують участь України у міжнародних миротворчих операціях, є: Конституція України; Закон України “Про участь України в міжнародних миротворчих операціях” (1999); Закон України “Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав” (2000).

В останні роки миротворча діяльність стала головним методом, завдяки чому йде розбудова глобальної та регіональної системи

безпеки. Все це певною мірою впливає на розвиток оборонної політики країн, в тому числі України.

Вона надає особливого значення діяльності ООН з підтримки міжнародного миру та безпеки, розглядаючи участь у ній як важливий чинник своєї зовнішньої політики. Починаючи з липня 1992 р., Україна виступає активним контрибутором військових підрозділів і персоналу до операцій ООН з підтримання миру (ОПМ). Станом на сьогодні майже 370 “блакитних шоломів” (62 цивільних поліцейських, 27 військових спостерігачів і 279 військовослужбовців) представляють Україну в 7-и миротворчих операціях ООН: у Демократичній Республіці Конго, на Кіпрі, у Косово, Кот д’Івуарі, Ліберії, Судані та Тиморі- Лешті.

Наша держава активно долучилася до процесу реформування миротворчості, щоб зробити її більш ефективною та адекватною сучасним викликам. У 1994 р. Україна стала ініціатором Конвенції з безпеки персоналу ООН, а у вересні 2006 р. Міністр закордонних справ України підписав Факультативний протокол до Конвенції ООН 1994 року з захисту персоналу ООН та зв’язаного з нею персоналу. На 57-й сесії ГА ООН (грудень 2002 р.) була einstайно схвалена, внесена Україною резолюція, якою 29 травня було проголошено, як уже зазначалося, Міжнародним днем миротворців ООН.

Висхідним моментом міжнародного визнання здобутків України у сфері міжнародної безпеки стало надання їй у 2000-2001 рр. непостійного членства у Раді Безпеки та запрошення на головування у березні 2001 р. За час, що минув, Україна на практиці збільшила свій внесок у миротворчі операції ООН в Африці, доводячи свою щирі зацікавленість у врегулюванні конфліктів на цьому континенті. Підтримка міжнародних антитерористичних заходів – один з основних напрямків української дипломатії. В рамках ООН Україна запропонувала провести низку заходів, зокрема – оголосити 11 вересня Днем боротьби з міжнародним тероризмом .

Крім того, заробляючи позитивний імідж через участь у миротворчих операціях, Україна створює фундамент для майбутнього економічного співробітництва. Не останню роль відіграє і потреба України в альтернативних енергоресурсах. Присутність України у миротворчих операціях на Близькому Сході активізувала співробітництво з арабськими країнами, багатими на нафту. Однак це розуміння прийшло лише у 2009 році, коли економічні фактори впливу конфлікту та майбутні економічні пріоритети нашої держави були закріплені у “Стратегії міжнародної миротворчої діяльності України”.

3. Російсько-українська війна

“Урок відваги, який ви дали всьому світові в лютому п'ять років тому, змінив нас усіх. Україна показала, що варто бути сміливим і сповненим гідності, що героїзм може бути чимось більшим, ніж суто моральним заклик, що це може бути ключем до перемоги. Багатьом людям на світі, приниженим і поневоленим, ви дали найбільший дар – надію на те, що і для них, слабких сьогодні, настане день перемоги”. **Із промови Дональда Туска у Верховній Раді України 19 лютого 2019 року**

Історичний контекст війни

П'ять років тому, в лютому 2014 року, розпочалася російсько-українська війна. Російська Федерація, порушуючи норми та принципи міжнародного права, двосторонні та багатосторонні угоди, анексувала Автономну Республіку Крим і Севастополь, окупувала окремі райони Донецької та Луганської областей. Приблизне число жертв в Україні від бойових дій оцінюють від 30 до 35 тисяч. Із них – понад 7 тисяч загиблих (цивільних і українських військових). Майже 1,5 мільйона мешканців Сходу України вимушено покинули домівки. Знищено інфраструктуру окупованих регіонів, 27 % промислового потенціалу Донбасу незаконно переміщено до Росії.

Для більшості громадян України напад Росії став шоком. Проте російсько-українське протистояння має глибоке історичне коріння. Поглинення України, її матеріальних та людських ресурсів – одна з ключових передумов розгортання російського імперського проекту. Витоки сучасної російсько-української війни можна віднайти в період становлення Російської імперії та її протистояння з українською державою у формі Гетьманщини. Своєрідною відправною точкою збройного конфлікту стала Конотопська битва 1659 року, де українські війська гетьмана Виговського розбили московське військо. Важливим етапом протистояння була Полтавська битва 1709 року, перемога у якій царя Петра I забезпечила закріплення російського впливу на теренах Гетьманщини і пришвидшила процеси створення Російської імперії.

Подальший процес становлення та розширення імперської Росії завжди супроводжувався війнами з Україною. Росія прагнула знищити нашу суб'єктність. Історія стосунків українського та російського народів – це літопис воєн, визвольних повстань українців і послідовної політики русифікації та асиміляції українців.

Теперішню війну називають “гібридною”, представляючи її новим способом реалізації агресивної політики. Але практично всі її інструменти (спроба закріплення свого впливу на українських теренах

через підтримку лояльних українських політичних середовищ, внутрішньо-політичний розкол українського суспільства засобами пропаганди, врешті відкрите військове втручання, намагання представити агресію як внутрішній громадянський конфлікт) випробовували російські керівники ще з XVII–XVIII століть. Найбільш яскраво такий сценарій проявився у діяльності більшовиків проти Української Народної Республіки під час Української революції 1917–1921 років.

Збройна агресія – лише один із інструментів війни РФ проти України, останній аргумент, коли всі інші засоби підкорити українців вичерпали себе. Агресія ведеться одразу в кількох вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному. Елементами гібридної війни давно є пропаганда, що базується на брехні, маніпуляціях та підміні понять, заперечення самого факту війни та участі РФ у ній; звинувачення України у власних злочинах, спотворення української історії; торговельно-економічний тиск та енергетична блокада; терор і залякування громадян України; кібератаки та спроби дестабілізувати критичну інфраструктуру.

Російські пропагандисти крок за кроком виробляли ідеологічну платформу для агресії. Важливе місце займала інформаційна кампанія, спрямована на послаблення патріотичних настроїв в українському суспільстві, наприклад, через активне використання міфу про спільне минуле, “старшого брата”, ностальгії за СРСР, дискредитації українських героїв та української історії в цілому. Росія використовує маніпуляції історією для виправдання і посилення агресії проти України.

Війна загострила питання консолідації української нації як запоруки національної безпеки. Активний наступ військ РФ на території України вдалося зупинити завдяки спільним зусиллям українців, які стали на захист держави у лавах Збройних Сил України, Національної гвардії України, добровольчих формувань та масового волонтерського руху.

Сьогодні російсько-українська війна на Сході України триває. З різною інтенсивністю, яка непорівнювана з бойовими діями 2014–2015 років, але вона не зникла з порядку денного України та світу. Збройні Сили України міцно тримають рубежі, встановлені Мінськими домовленостями 12 лютого 2015 року й відновлюють контроль над тими територіями, які згідно домовленостей мають бути під контролем України. Міжнародна підтримка України не зменшилась, а навпаки –

міцніє. Спротив України агресії РФ у всіх її проявах є головною перепоною для розширення російського імперіалізму у світі.

Ключові повідомлення

У лютому 2019 року Україна згадує початок російсько-української війни, яку розв'язала Російська Федерація з метою реставрації імперської Росії.

Коріння російсько-українського протистояння сягає часів становлення Гетьманщини та Конотопської битви. Російський імперіалізм завжди мав на меті завоювання українських земель, знищення чи максимального ослаблення нашої державності, витягування матеріальних та інтелектуальних ресурсів України для реалізації власного імперського проекту.

У часи Української революції 1917–1921 років комуністи намагалися всіма можливими способами не допустити становлення і утвердження незалежної Української Народної Республіки. Коли спроби встановити контроль над Україною через створення маріонеткових фейкових урядів провалилися, більшовики вдалися до збройної агресії та окупації.

Поширення СРСР на терени Західної України в роки Другої світової війни викликало масштабний збройний спротив місцевого населення у формі Української повстанської армії. Протистояння тривало понад десять років після завершення світового конфлікту і послабило СРСР. Тому “бандерівці” досі є головними антигероями сучасної російської пропаганди, а для українців стали символом визвольного руху.

У 1991 році Україна відновила незалежність. Але Російська Федерація не відмовилася від спроб повернути свій вплив на Україну. Через розмивання української національної ідентичності, маніпуляції навколо мови, гіперболізацію регіональних розбіжностей, заперечення права українців на відновлення національної пам'яті, фінансування та вербування українських політиків, впровадження своїх агентів у оборонні структури нашої країни.

З приходом до влади в Росії колишнього співробітника КГБ Володимира Путіна тиск посилюється, російська армія почала планувати військові операції на території України. І до 2014 року Росія пробувала шантажувати Україну по низці проблем. Яскравим прикладом слугує конфлікт навколо острова Тузла восени 2003 року. Тоді росіяни почала будувати дамбу від Таманського півострова до острова Коса Тузла, який належить Україні. Метою провокації було встановлення російського контролю над Керченською затокою і “промацування” стійкості тодішнього військово-політичного керівництва України.

Політичне протистояння ледь не переросло у збройне, але конфлікт удалось владнати.

У 2005 році Путін заявив “розвал Радянського Союзу був найбільшою геополітичною катастрофою сторіччя”. Ця теза визначила цілі його президентства і напрям розвитку Російської Федерації – відновлення СРСР.

І зрештою в лютому 2014 року Росія перейшла до активної агресії.

У 2014-му Україна зупинила вторгнення російської регулярної армії та зберегла державність. На відміну від Української революції 1917–1921 років ми ефективно стримуємо російську агресію. Не лише боремося з Росією, а і перемагаємо її – як силою зброї на фронті, так і на дипломатичному напрямку протистояння. Попри тотальну перевагу ворога, українці зупинили агресора.

Наш спротив і війна з російськими окупантами є війною за незалежність та територіальну цілісність Української держави.

Війна триває і зараз. Про її гібридний характер вказує те, що протистояння російській агресії та впливу в різних сферах відбувається не тільки на лінії фронту, а й на всій території України.

Звільнити українську територію від окупанта без збройної відсічі неможливо. Тож боєздатне військо і внутрішня консолідація суспільства на основі спільних цінностей та поваги до власної держави забезпечать захист і відновлення територіальної цілісності країни.

Збройні Сили України розбудовуються і відновлюють українські військові традиції, позбуваються пострадянської спадщини. Тому що російську армію може перемогти лише модерна українська армія.

Збройна агресія – лише інструмент гібридної війни РФ проти України. Гібридні способи та методи відомі ще з початку ХХ століття. Їх метою є насаджування у свідомості громадян негативного ставлення та недовіри до влади, презирство до національних героїв, традицій, святинь, створення протистояння на релігійному ґрунті. Протягом ХХ століття увесь набір цих інструментів використовувала імперська та більшовицька Росія і СРСР. Нині ж, у ХХІ столітті – Російська Федерація.

Розпочавши збройну агресію проти України, Росія порушила норми та принципи міжнародного права, двосторонні та багатосторонні угоди. Такі дії є важким злочином проти міжнародного миру, який тягне за собою міжнародно-правову відповідальність Російської Федерації як держави та міжнародну кримінальну відповідальність її вищого керівництва.

Хронологія початку російсько-української війни

Київ. Початок 2014 року

18 лютого – спроба силового розгону Майдану.

20 лютого – наступ протестувальників, масове застосування вогнепальної зброї проти них.

21 лютого о 16:52 – Верховна Рада України прийняла Закон України “Про відновлення дії окремих положень Конституції України” (положень 2004 року).

22:40 – Віктор Янукович, керівники міністерств оборони, внутрішніх справ, податків і зборів, Служби безпеки, Генеральної прокуратури, багатьох інших центральних органів виконавчої влади, обласних і районних державних адміністрацій втекли з Києва. Голова Верховної Ради Володимир Рибак та його перший заступник Ігор Калетнік подали у відставку.

22 лютого – в умовах самоусунення Президента України і Верховного Головнокомандувача Збройних Сил Віктора Януковича від виконання конституційних повноважень гарант державного суверенітету й територіальної цілісності Верховна Рада України взяла на себе відповідальність за долю України, обрала Олександра Турчинова Головою Верховної Ради України та відновила дію положень Конституції України, скасованих у неконституційний спосіб у 2010 році. Відповідно до Конституції України на Голову Верховної Ради України було покладено виконання обов’язків Президента України. У стислі строки призначили нове керівництво органів сектору безпеки й оборони, сформували новий уряд України, відновили діяльність органів виконавчої влади в Києві та регіонах.

Події у Криму. Окупація

20 лютого 2014 року – Дата початку збройної агресії, зафіксована на відомчій медалі Міноборони Росії “За повернення Криму”.

23 лютого – Найбільший мітинг проросійських сил у Севастополі. З трибуни вперше пролунали заклики не визнавати нову українську владу. Бутафорне “обрання” на площі “народного мера” Севастополя – російського бізнесмена Олексія Чалого. Цього ж дня відбувся мітинг у Москві із закликами до поділу України на три частини, направлення російських “добровольців” для проголошення Малоросії зі столицею в Харкові. В російській пресі розгорнулася істерія про “незаконну київську хунту” й “порятунок російськомовного населення України від фашистів-бандерівців”.

24 лютого – кораблі ВМФ РФ, які здійснювали охорону морської акваторії в районі проведення Сочинської олімпіади, прийняли на борт в Новоросійську “зелених чоловічків” (російські військовослужбовців без розпізнавальних знаків ЗС РФ, яких використовували для захоплення адміністративних будівель та блокування українських

військових частин на території АРК та Севастополя) з бойовою технікою та вийшли курсом на Севастополь.

26 лютого – мітинги під Верховною Радою АРК: один – проросійських організацій з вимогою автономії у складі Росії (близько 2 тисяч учасників), інший – місцевих українських патріотів і кримських татар за територіальну цілісність України (зібрав 5–10 тисяч учасників). Проросійські сили очікували, що Верховна Рада АРК ухвалить рішення про заклик до допомоги Росії. Щоб не допустити цього, зібрався проукраїнський мітинг. Між учасниками виникли сутички, постраждало 30 осіб. Кримський парламент під тиском відмовився від гучних заяв.

27 лютого – російські військові без розпізнавальних знаків заблокували парламент та уряд АРК у Сімферополі.

28 лютого – Верховна Рада Автономної Республіки Крим під наглядом російських військовослужбовців із 31-ї десантно-штурмової бригади ЗС РФ проголосувала за проведення референдуму про статус Криму, призначила представника партії “Русское единство” Сергія Аксьонова головою уряду Криму. Підрозділи ЗС РФ розпочали блокування українських військових частин та об’єктів на півострові, деякі з яких були раптово захоплені (одні з перших – українські об’єкти зв’язку та телекомунікацій). Були заблоковані аеропорти Сімферополь і Бельбек, сухопутні в’їзди до Криму з Херсонської області. Цього дня відбулася перевірка боєготовності військ Південного військового округу РФ із задіянням до 150 тисяч особового складу, 90 літаків, 120 вертольотів і 880 танків.

1 березня – Янукович написав лист-звернення до російського керівництва із закликом ввести війська в Україну. Путін направив до Ради Федерації Федеральних Зборів РФ пропозицію про введення в Україну російських військ “для усунення загроз життю громадян Російської Федерації, співвітчизників, особового складу військового контингенту збройних сил Російської Федерації, який дислокується <...> на території України”. Рада Федерації одноголосно підтримала пропозицію.

Цього дня російські ударні підрозділи розгорнулися у Ростовській, Воронежській, Курській, Білгородській, Брянській областях. На Поліському, Слобожанському, Донецькому та Кримському оперативних напрямках створили ударне угруповання, яке перебувало в повній бойовій готовності до вторгнення в Україну до кінця травня 2014 року. Для політичного виправдання російського вторгнення використано звернення Віктора Януковича до Володимира Путіна.

Початок березня – окупаційні підрозділи вимкнули трансляцію українського телебачення. Підрозділи МВС та СБУ в Криму і Севастополі почали саботувати накази з Києва.

4 березня – на засіданні Ради Безпеки ООН представник від РФ Віталій Чуркін заявив: “Сьогодні я уповноважений повідомити. Президент Росії отримав звернення Президента України Віктора Януковича. Цитую: “Заява Президента України. Як законно обраний Президент України заявляю: події на Майдані, незаконне захоплення влади в Києві призвели до того, що Україна опинилася на порозі громадянської війни. В країні панує хаос та анархія. Життя і безпека людей, особливо на південному сході та Криму, під загрозою. Під впливом західних країн чиниться відкритий терор і насилля. Людей переслідують за політичними та мовними ознаками. Через це звертаюся до президента Росії Володимира Володимировича Путіна з проханням застосувати збройні сили Російської Федерації для відновлення законності, миру, правопорядку, стабільності, захисту населення України. Віктор Янукович, 1 березня 2014 року”.

11 березня – оголошено про проведення “найбільших за 20 років” навчань повітряно-десантних військ Росії. Офіційно оприлюднена легенда передбачала висадку 3500 десантників у тилу “умовного противника”, про місце висадки командири мали дізнатися на борту літака. За час навчань 1500 десантників висадилися на полігоні в Ростовській області РФ у безпосередній близькості до кордону з Україною.

16 березня – відбувся псевдореферендум про статус Криму. Зрежисований Росією захід бойкотували кримські татари та проукраїнськи налаштоване населення. За оголошеними організаторами результатами, 96,77% учасників проголосували “за возз’єднання Криму з Росією на правах суб’єкта Російської Федерації”. Конституційний Суд України визнав неконституційною постанову Верховної Ради АР Крим, згідно якої провели референдум.

18 березня в Москві президент Росії Володимир Путін, “голова Ради міністрів Республіки Крим” Сергій Аксєонов, “спікер Верховної Ради Республіки Крим” Володимир Константинов і “Голова Координаційної ради з організації управління по забезпеченню життєдіяльності Севастополя” Олексій Чалий підписали Договір про прийняття Республіки Крим до складу Росії.

21 березня – Путін підписав указ про ратифікацію договору про прийняття Криму до складу РФ.

25 березня – захоплено останню військову частину, що тримала український прапор в Криму – тральщик ВМС “Черкаси”. Автономна Республіка Крим і Севастополь окуповані ЗС РФ.

26 березня – українські військові взяли під контроль радіонавігаційну станцію “Марс-75” у Генічеську (Херсонська область), яку Чорноморський флот РФ незаконно утримував з 1998 року і, всупереч рішенням судів, не допускав на її територію співробітників державної виконавчої служби та правоохоронців України.

Збройна агресія РФ на Сході України

22 лютого – масовий мітинг проукраїнських сил у Харкові. Понад 30 тисяч осіб вийшли, аби висловити підтримку Україні.

Від 1 березня 2014 року – дестабілізація ситуації в регіонах учасниками антимайдану, що супроводжувалося підняттям російських прапорів, гаслами вступати до дружин народного ополчення (“Народного ополчення Донбасу”, “Луганської гвардії”, “Оплоту” в Харкові) та приєднання до Росії. Керовані російськими спецслужбами мітинги відбулися у Донецьку, Дніпрі, Одесі, Херсоні, Запоріжжі, Харкові. На початку березня спеціально підготовлені штурмові групи, очолювані російськими офіцерами, здійснили спроби захопити адміністративні будинки в Харківській, Луганській, Донецькій, Запорізькій, Миколаївській, Херсонській, Одеській, Дніпропетровській областях.

2–5 березня – хвиля проукраїнських мітингів: Суми (понад 10 тисяч осіб), Дніпро (понад 10 тисяч осіб), Запоріжжя (понад 5 тисяч осіб), Полтава (більше, ніж 1 тисяча учасників), Миколаїв (від 5 до 10 тисяч), Донецьк (близько 5 тисяч) і т.д.

22–30 березня – в Одесі та Херсоні відбулися мітинги на підтримку України.

Початок квітня – Росія приступила до реалізації плану “Новоросія” та дестабілізації ситуації на сході України. Нова хвиля антиукраїнських протестів і захоплення адміністрацій та будівель правоохоронних органів, що призвело до появи у мітингувальників зброї.

7 квітня – контрольовані спецслужбами Російської Федерації озброєні бандитські формування в захоплених адмінбудівлях проголосили створення “Донецької народної республіки” та “Харківської народної республіки”. У Луганську захоплено будівлю СБУ. Міліція запобігла захопленню Миколаївської ОДА. Приміщення Харківської ОДА звільнив спецназ МВС.

12 квітня – до Слов'янська з Криму прибув озброєний загін диверсантів Головного розвідувального управління ГШ ЗС РФ під командуванням полковника російських спецслужб Ігоря Гірка, який брав участь у двох чеченських війнах, боях у Боснії і Придністров'ї. Безпосередній учасник окупації Криму.

13–17 квітня – проукраїнські мітинги в Луганську, Краматорську, Донецьку, Кривому Розі (від 1 до 7 тисяч учасників).

14 квітня – в.о. обов'язки Президента України Олександр Турчинов оголосив початок антитерористичної операції із залученням Збройних Сил України.

27 квітня – під контролем російських спецслужб відбулось антиконституційне проголошення так званої “Луганської народної республіки”.

2 травня – в Одесі внаслідок зіткнень між проросійськими учасниками “антимайдану” та українськими активістами загинуло 48 осіб з обох боків, понад 200 поранено. Після цих подій проросійські виступи на Півдні України пішли на спад.

11 травня – самозвані лідери контрольованих РФ угруповань “ДНР” та “ЛНР” провели фіктивні референдуми про відокремлення від України. Для забезпечення успіху цього кроку в Україну направили додаткові розвідувально-диверсійні групи з Російської Федерації, парамілітарні формування російського козацтва та батальйон “Восток”, задіяні групи найманців “Русский сектор” та “Оплот”.

24 травня – ватажки “ДНР” та “ЛНР” оголосили про об'єднання у т.зв. конфедеративний союз народних республік – “Новоросію”.

6 червня – біля Слов'янська Донецької області збито літак Ан-30, п'ять членів екіпажу загинуло.

14 червня – терористи обстріляли військово-транспортний літак Іл-76, загинуло 40 десантників та дев'ять членів екіпажу.

24 червня – біля Слов'янська терористи збили український військовий вертоліт Мі-8, загинуло дев'ять військовослужбовців.

Червень–серпень – звільнення від російської окупації українських міст: Лимана (4 червня), Маріуполя (13 червня), Слов'янська, Краматорська, Дружківки, Костянтинівки (5 липня), Бахмута (6 липня), Торецька (21 липня), Авдіївки (30 липня), Красногорівки (1 серпня), Мар'їнки (5 серпня).

Липень – систематичні обстріли підрозділів Збройних Сил України артилерійськими системами “Град” з території Російської Федерації.

17 липня – поблизу міста Чистякове Донецької області російським зенітно-ракетним комплексом “Бук” було збито пасажирський літак

Boeing 777 авіакомпанії “Малайзійські авіалінії”, загинуло 283 пасажери і 15 членів екіпажу.

27 серпня – масове вторгнення на територію Донецької та Луганської областей регулярних підрозділів ЗС РФ.

29 серпня – засідання РБ ООН у зв’язку з агресією Російської Федерації проти України, на якому делегація України заявила: “Росія розпочала безпосереднє воєнне вторгнення на материкову частину України із застосуванням своїх регулярних збройних сил”. Засідання комісії Україна – НАТО. Генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен кваліфікував вторгнення Збройних Сил Російської Федерації через східний і південно-східний українсько-російський державний кордон як “серйозну ескалацію збройної агресії Росії проти України”.

5 вересня – підписання Мінських домовленостей (Протокол від 5 вересня 2014 року, Меморандум від 19 вересня 2014 року) як основи політичного врегулювання конфлікту на Донбасі Тристоронньою контактною групою після прямого вторгнення підрозділів регулярної армії РФ на Донбас та боїв біля Іловайська. Усупереч положенням Меморандуму російські війська та підпорядковані їм незаконні збройні формування захопили 8 ділянок території загальною площею 1696 км² в районах, які повинні контролюватися українським урядом.

Путін відмовився анексувати чи визнавати “незалежність” “ДНР” і “ЛНР”. Натомість зробив ці регіони чинником впливу на політику Києва.

Нормативно-правові акти України стосовно збройної агресії РФ

- Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення дати початку тимчасової окупації” (2015);
- Закон України “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях” (2018);
- Постанови Верховної Ради України: “Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об’єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором” від 27 січня 2015 року; “Про Заяву Верховної Ради України “Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків” (2015), “Про Заяву Верховної Ради України “Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами

Російської Федерації та керівниками терористичних організацій “ДНР” та “ЛНР”, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян” (2015) – у ній ідеться, що від 20 лютого 2014 року проти України триває збройна агресія Російської Федерації та підтримуваних нею бойовиків-терористів, під час якої було анексовано Автономну Республіку Крим та місто Севастополь. Також Російською Федерацією окуповано частину Донецької та Луганської областей України, загинуло тисячі громадян України, серед яких діти, поранено тисячі осіб, зруйновано інфраструктуру цілого регіону, сотні тисяч громадян вимушені були покинути свої домівки.

Міжнародні правові акти, ухвалені у відповідь на російську агресію проти України 27 березня 2014 року Генеральна асамблея ООН ухвалила Резолюцію 68/262 “Територіальна цілісність України”, в якій підтвердила міжнародно визнані кордони України та відсутність будь-яких правових підстав для зміни статусу АР Крим та Севастополя.

Цю позицію Генасамблея ООН підтвердила в Резолюціях 71/205 “Ситуація з правами людини в АР Крим та місті Севастополь (Україна)” 19 грудня 2016 року та “Стан з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)” від 19 грудня 2017 року №72/190.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/73/L.47 “Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та м. Севастополь (Україна), а також частин Чорного і Азовського морів”, схвалена 17 грудня 2018 року, засвідчила чітку позицію міжнародного співтовариства на підтримку територіальної цілісності України, засудження агресії Російської Федерації, побудови та відкриття Російською Федерацією Керченського мосту, а також збільшення військової присутності РФ в акваторіях Чорного і Азовського морів. Резолюція була ухвалена у відповідь на пряму атаку та захоплення 25 листопада 2018 року російськими прикордонними катерами ФСБ суден ВМСУ: катерів “Бердянськ”, “Нікополь” та буксира “Яни Капу” з 24 військовослужбовцями.

22 грудня 2018 року Генасамблея ООН ухвалила Резолюцію A/C.3/73/L.48 “Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна”. Генеральна асамблея закликала всі міжнародні організації і спеціалізовані агенції Організації Об’єднаних Націй послуговуватися формулюванням “Автономна Республіка Крим та місто Севастополь, Україна, тимчасово окуповані Російською Федерацією”, коли йдеться про Крим у їхніх офіційних документах, комунікаціях і публікаціях, включно з тими, в яких йдеться про статистичні дані РФ”.

11–12 лютого 2015 року – у Мінську за участі лідерів України, Німеччини, Франції та Російської Федерації (Нормандський формат) погоджено і підписано документ «Комплекс заходів щодо виконання Мінських домовленостей» («Мінськ-2»).

Домовленості були укладені після прямих бойових дій регулярних підрозділів ЗС РФ проти ЗСУ та оточення українських військ у районі Дебальцевого.

Лютий 2015 року – російські війська та підконтрольні їм незаконні збройні формування захопили Дебальцеве, грубо порушивши режим припинення вогню, передбачений Мінськом-2.

2015–2018 роки – триває збройний конфлікт низької інтенсивності на Донбасі. Російська Федерація систематично порушує Мінські домовленості, зберігає контроль над частиною Донецької та Луганської областей, здійснює військове, фінансове та кадрове забезпечення окупаційних адміністрацій.

18 січня 2018 року – Україна законодавчо визначила Російську Федерацію державою-агресором; Антитерористичну операцію офіційно переформатовано в Операцію об'єднаних сил (ООС).

2019–2021 роки – дипломатичні спроби врегулювання конфлікту в межах Мінського процесу та Нормандського формату. Реального прогресу досягнуто не було через відмову РФ виконувати безпекові пункти домовленостей.

Весна та осінь 2021 року – Російська Федерація здійснила масштабне нарощування військ уздовж державного кордону України, у тимчасово окупованому Криму та на Донбасі, готуючи умови для широкомасштабної ескалації.

Повномасштабна фаза війни

24 лютого 2022 року – Російська Федерація розпочала повномасштабне збройне вторгнення в Україну, завдавши ракетних ударів по всій території держави та здійснивши наступ із півночі, сходу й півдня. Війна набула загальнонаціонального характеру.

Березень 2022 року – перші раунди переговорів між Україною та РФ у Білорусі, без досягнення результатів.

29 березня 2022 року – Стамбульські переговори між делегаціями України та Російської Федерації за посередництва Туреччини. Українська сторона запропонувала модель безпечових гарантій та нейтрального статусу в обмін на повне припинення війни й виведення російських військ.

Квітень 2022 року – після викриття масових воєнних злочинів РФ у Бучі, Ірпені, Бородянці та інших населених пунктах Київської

області переговорний процес у Стамбулі фактично зірвано. Російська Федерація продовжила бойові дії та ескалацію.

Подальший перебіг війни

Вересень-листопад 2022 року – Збройні Сили України здійснили низку успішних контрнаступальних операцій, що призвели до звільнення значних територій, зокрема міста Херсон.

2023 рік – війна набула затяжного характеру. Російська Федерація вдалася до масованих ракетно-дронових атак на критичну інфраструктуру України, здійснила підрив Каховської ГЕС, що спричинило масштабну екологічну катастрофу.

2024 рік (січень-травень) – інтенсивні бойові дії на сході та півночі України, зокрема на Авдіївському та Харківському напрямках. Російська Федерація продовжує наступальні дії, Україна здійснює оборону за підтримки міжнародних партнерів.

Питання для самоперевірки:

1. Перечисліть миротворчі місії за мандатом?
2. Які міжнародні організації відіграють провідну роль у врегулюванні міжнародних конфліктів?
3. Визначте роль України у миротворчих процесах у світі?
4. Яка причина російсько-української війни?
5. Які методи врегулювання конфліктів застосовувалися у російсько-українській війні?

Список рекомендованої літератури: [4, 5, 11, 13, 15, 17 базова]

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ:

Базова

1. Berridge G. R. *Diplomacy Theory and Practice*. Palgrave Macmillan. 2022. 280 p. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-85931-2>

2. Botelho J.M., Mietule I., Puriy H., Maksymova I., Kulishov V. Economic diplomacy strategy for the recovery of the slowdown of globalization (slowbalization). *Journal of European Economy*. 2021. T. 20. №. 2. P. 246–261. DOI: <https://doi.org/10.35774/jee2021.02.246>.

3. Dan Hart, Asaf Siniver. *The Meaning of Diplomacy*. Brill. 01 Sep 2020. URL: https://brill.com/view/journals/iner/26/2/article-p159_1.xml

4. **Korolchuk L.** The military dimension of sustainable development: a new challenge for modern diplomacy. *Економічний форум*, 1(3), 2022. С. 114-118. <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-3-14>

5. **Korolchuk, L., & Savosh, L.** Sustainable Development Diplomacy as a Modern Form of Diplomacy in the Context of International Security in Light of the Russian-Ukrainian War. *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, 18(1), 2024. 133–149. <https://doi.org/10.34862/rbm.2024.1.8>

6. Mohammed Saaida. Al-Istiqlal University The Four Core Principles of Diplomacy. *Science For All Publications*. Vol: 1 Issue: 1, 2023, pp. 1-12. URL: https://www.researchgate.net/publication/372390775_The_Four_Core_Principles_of_Diplomacy.

7. Patricia Kenneth-Divine. The role of diplomacy in achieving the Sustainable Development Goals. *Investment Monitor*. 27 June. 2023. URL: <https://www.investmentmonitor.ai/comment/sdgs-role-of-diplomacy-in-achieving-the-sustainable-development-goals/?cf-view>

8. Атаманенко А., Мартинюк Н. Наукова дипломатія у глобалізованому світі: концептуалізація явища. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*, №4, 2022. С. 88-97. DOI: 10.26693/ahpsxxi2022.04.088

9. Балануца О.О. Родзинки дипломатії: навчальний посібник. Дніпро: Середняк Т.К., 2022. 148 с. URL: <https://kuwait.mfa.gov.ua/storage/app/sites/46/balanutsa-o-rodzinki-diplomatii.pdf>.

10. Бондаренко О. Г., Бондаренко Я. О. Динаміка міжнародних конфліктів та роль стратегічних комунікацій у їх врегулюванні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 10. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.10.2

11. Гуманітарна політика в Україні: виклики та перспективи (Біла книга) : аналіт. доп. / Сінайко О. О. (кер. авт. кол.), Тищенко Ю. А., Каплан Ю. Б., Михайлова О. Ю., Валевський О. Л. та ін.; за заг. ред. Ю. Б. Каплан, Ю. А. Тищенко. Київ: НІСД, 2020. 136 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-03/gpniss.pdf>

12. Дипломатичний протокол та етикет: навчально-методичний посібник / укладач В. О. Прудько. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 29 с.

13. Дипломатія. Навчальний посібник / **Корольчук Л. В.**, Баула О. В., Галазюк Н. М., Зелінська О. М., Кравчук П. Я., Лютак О. М., Савош Л. В., Урбан О. А. Луцьк: ПП «Волинська друкарня» 2024, 340 с. URL: <https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2024-8/посібник%20макет%20Дипломатія%20%281%29.pdf>

14. Історія дипломатії: навч.-метод. посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 116 с.

15. **Корольчук Л. В., Савош Л. В.** Моделювання дипломатичних стратегій сталого розвитку в умовах глобальної торгівлі. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. Т1. Вип. 21. 2025. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. С. 111-123. <https://doi.org/10.15330/apred.1.21.111-123>

16. Лісовський П. М., Лісовська Ю. П. Дипломатична та консульська служба: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2022. 178 с.

17. Матлай Л. С. Дипломатія України. Навчальний посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. 260 с.

18. Міжнародні економічні відносини та світова політика. Частина 1: Навчальний посібник / Лютак О. М., Баула О. В., Галазюк Н. М., Зелінська О. М., Корольчук Л. В., Кравчук П. Я., Урбан О. А. Полянська Т. О., Луцьк: СП Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2022. 324 с. URL: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2023-09/НАВЧАЛЬНИЙ%20ПОСІБНИК_2022.pdf

19. Новітні тенденції публічної і культурної дипломатії: навчально-методичний посібник. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 57 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/2786/1/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%20%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%96%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1>

%80%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B4%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%97%20.pdf

20.Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/63427/1/0057381.pdf>

21.Подворна О.Г. Дипломатичний протокол та етикет: навчальний посібник. Вид. 2-ге: перероб. та доп. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. 218 с. URL: https://eprints.uaeu.edu.ua/id/eprint/8500/1/Посібник_диплом_протокол_етикет_стор%201-8%2C%20218.pdf

22.Попович Т., Топольницька М., Вашкович В. Критерії визначення збройного конфлікту у міжнародно-правових актах. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 1 № 78, 2023. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.8>

23.Примуш М. В., Осмолівська А. О. Політико-правові аспекти міжнародних конфліктів крізь призму системності в міжнародних відносинах. Політичне життя. №3, 2021. С.109-114.

24.Сегеда О.О. Цифрова дипломатія України як елемент нової публічної дипломатії. Політикус: наук. журнал. 2020. № 3. С. 139–148.

25.Сергієнко Т. Політичні аспекти міжнародних конфліктів крізь призму системності в міжнародних відносинах. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2(68), 2023. С. 125-131. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2\(68\)-18](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2(68)-18)

26.Циватий В.Г. Теорія, історія і практика європейської дипломатії XVI-XVIII століть: моделі, інституціоналізація, міжнародно-політичні системи (геополітичний дискурс раннього модерного часу). Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]. Ред. С.С. Русаков. Випуск 43. Київ – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2022. С. 46–50.

27.Чухрай Н. Специфіка міжнародних конфліктів у контексті їх правового регулювання. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. № 2 (16), 2023. <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-02-77-91>

28.Габро І.В. Азіатський та африканський напрями екологічної дипломатії ЄС / *Європейські історичні студії*, 2022, № 21. – С. 6–17. – ISSN 2524-048X. – DOI: 10.17721/2524-048X.2022.21.1.

29.Якименко Ю. Україна: 30 років на європейському шляху. Український центр економічних і політичних досліджень імені

Олександра Разумкова, К.: Заповіт, 2021, 392 с. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/2021-nezalezhnist-30.pdf>

30. Дубовик, Н., & Шило, О. Культурна дипломатія як інструмент міжнародної комунікації України. Молодий вчений, 4 (116), 2023, 72-76. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-4-116-14>

Допоміжна

1. Alexandra Goritz. Priorities for the EU's climate diplomacy in 2023. Germanwatch. 05 April 2023. URL: <https://www.germanwatch.org/en/88073>.

2. Diplomatic Communications. Harvard University. URL: https://projects.iq.harvard.edu/files/hks-communications-program/files/pp_sri_kulkarni_and_yotam_goren_4_10_17.pdf

3. **Korolchuk L.** The role of cultural diplomacy in modern times. Sectoral research XXI: characteristics and features: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VIII International Scientific and Theoretical Conference, August 2, 2024. Chicago, USA: International Center of Scientific Research. P. 23-24. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/view/02.08.2024>

4. **Korolchuk L.** A conceptual approach to the development of the cross-border model of sustainable development of regions in times of war. *Studia Regionalne i Lokalne*. Ukrainian Special Issue/2024. P.61-73. <https://doi.org/10.7366/15094995S2405>.

5. Demenko O. The evolution of NATO policy in the conditions of the russian-Ukrainian war / *Diplomatic Ukraine*, Issue XXIV, 2023. C. 128–138. – ISSN 2707-7683. – DOI: 10.37837/2707-7683-2023-5.

6. Russia's war in Ukraine: Six surprises six months in. Atlantic Council. August 21, 2022. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/russias-war-in-ukraine-six-surprises-six-months-in/>

7. Transactional diplomacy. URL: DiPLO. <https://www.diplomacy.edu/topics/transactional-diplomacy/>

8. Ide, T. Rise or recede? How climate disasters affect armed conflict intensity. *International Security*, 47(4), 2023, 50–78. https://doi.org/10.1162/isec_a_00459

9. United Nations Official Document System (ODS). Wikipedia. URL: <https://documents.un.org/>

Інформаційні ресурси:

1. Сайт Держдепартаменту США. URL:
<https://www.state.gov/about/about-the-u-s-department-of-state/>
2. Сайт Форін офісу Великобританії. URL:
<https://www.gov.uk/government/organisations/foreign-commonwealth-development-office>
3. Сайт Міністерства закордонних та європейських справ Франції. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/ru/>
4. Сайт Міністерства закордонних справ Японії. URL:
<https://www.mofa.go.jp/mofaj/>
5. Сайт Міністерства закордонних справ Польщі. URL:
<https://www.gov.pl/web/dyplomacja/organizacja>
6. Сайт Міністерства закордонних справ Індії. URL:
<https://www.mea.gov.in/profiles.htm>
7. Сайт Міністерства закордонних справ України. URL:
<https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/struktura/strukturni-pidrozdili>
8. Українська наукова діаспора/Ukrainian Science Diaspora. Офіційний сайт. URL: <https://ukrdiaspora.nauka.gov.ua>

НОТАТКИ

О 34 **Основи дипломатії та конфліктології** [Текст] : Конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Міжнародні економічні відносини» галузі знань С «Соціальні науки, журналістика та інформація» спеціальності С1 «Економіка та міжнародні економічні відносини (за спеціалізаціями)» спеціалізації С1.02 «Міжнародні економічні відносини» денної та заочної форм навчання / уклад. Л. В. Корольчук. Луцьк: Відділ іміджу та промоції ЛНТУ, 2026. 203 с.

Комп'ютерний набір

Л.В. Корольчук

Редактор

Л.В. Корольчук

Підп. до друку 2026 р.
Формат 60х84/16. Папір офс. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. _____. Обл.-вид. арк.
Тираж _____ прим.

Відділ іміджу та промоції
Луцького національного технічного університету
43018 м. Луцьк, вул. Львівська, 75
Друк – ВІП Луцького НТУ